

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA IAȘI

STUDII ȘI CERCETARI
ȘTIINȚIFICE
FILOLOGIE

ANUL VIII

FASC. 2

1957

5675

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. R. CERNĂTESCU, acad. I. NIȚULESCU, acad. V. RĂȘCANU, acad. I. ENESCU, prof. M. HAIMOVICI, membru corespondent al Academiei R. P. R., prof. C. SANDU-VILLE, membru corespondent al Academiei R. P. R., prof. Cr. ȘIMIONESCU, membru corespondent al Academiei R. P. R.

Redactor responsabil acad. O. MAYER

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
 FILIALA IAȘI
 STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE
 FILOLOGIE

Anul VIII

S U M A R

Fasc. 2, 1957

	<u>Pag.</u>
N. I. POPA — Costache Negruzzi traducător	209
N. BAGDASAR — Concepția istorică a lui Mihail Kogălniceanu	239
CONSTANTIN C. ANGELESCU — Procesul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu pentru nuvela „Duduca Mamuca“ (1863)	265
V. BOTEZ și L. POP — Literatura pentru emanciparea femeii la „Contem- poranul“: Sofia Nădejde	293

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
 ЯСКИЙ ФИЛИАЛ
 УЧЕННЫЕ ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ
 ФИЛОЛОГИЯ

8-й год изд.

СОДЕРЖАНИЕ

Выпуск 2, 1957

	<u>Стр.</u>
Н. И. ПОПА — Переводческая деятельность Костаке Негрузци	209
Н. БАГДАСАР — Исторические взгляды Михалла Когăлничану	239
К. К. АНДЖЕЛЕСКУ — Судебный процесс Богдана Петричейку Хаждау за повесть „Дудука мамука“ (1863)	265
В. БОТЕЗ и Л. ПОП — Литература о эмансипации женщины в журнале „Контемпоранул“: София Нэдежде	293

ACADÉMIE DE LA REPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
FILIALE DE JASSY
ÉTUDES ET RECHERCHES SCIENTIFIQUES
PHILOGIE

Année VIII

SOMMAIRE

Fasc. 2, 1957

	<u>Pag.</u>
N. I. POPA — Les traductions de Costache Negruzzi	209
N. BAGDASAR — La conception historique de Mihail Kogălniceanu	239
CONSTANTIN C. ANGELESCU — Le procès de Bogdan Petriceico Hasdeu pour la nouvelle „Mademoiselle ma mère“ (1863)	266
V. BOTEZ et L. POP — Le problème de la femme dans la littérature du périodique socialiste „Contemporanul“ (Le Contemporain) : Sofia Nădejde	293

COSTACHE NEGRUZZI, TRADUCĂTOR

DE

N. I. POPA

*Comunicare prezentată la 3 noiembrie 1957 în ședința Filialei Iași
a Academiei R. P. R.*

Cercetarea traducerilor făcute de scriitori interesează istoria literară din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, ca experiențe literare, prin care scriitorul își formează meșteșugul și metoda de creație, la școala unor modele străine, folosite în chip personal. Traducerile mai pot fi teme revelatoare asupra afinităților descoperite cu alți scriitori străini înrudiți. Ele constituie mijloace de îmbogățire a limbii literare și ocazii de înjghebare a unui început de tradiție literară națională. Munca de traducător face din scriitori niște intermediari între două culturi, una care dă, și alta care primește, în anumite condițiuni social-economice de receptivitate. În fine, punctul cel mai înalt atins în această activitate privește pe traducătorii capabili să retrăiască intens operele străine și să le tălmăcească cu mijloace la nivelul originalelor, mergând până la adevărate creații.

S-au formulat rezerve foarte grave asupra procesului de traducere literară, considerat ca imposibil. Traducerea a fost adesea considerată ca o trădare, iar lucrările realizate denumite „les belles infidèles”¹⁾. Poezia a fost socotită în particular intraductibilă, prin aspectul ei unic și inefabil, unde muzica versului și armoniile lui nu-și pot găsi echivalente în traducere. Mai optimist, Al. Russo, traducător al propriilor texte, gândite și elaborate mai întâi în limba franceză, scria în *Piatra Teiului*, text postum, despre această muncă a traducătorului: „A încerca să traduci dintr-o limbă, înseamnă să abați un rîu din albia-i de mușchi; în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altă dată,

1) Georges Mounin, *Les belles infidèles*, Paris, Cahiers du Sud, 1955.

nici adierile-i singuratece" ²⁾). Adaug că frumoasa traducere a acestui text postum este datorată lui Mihail Sadoveanu.

Activitatea de traducător a lui Costache Negruzzi, situată la începutul carierei lui scriitoricești, ilustrează o serie de aspecte progresiste din inițiativele lui pe plan cultural și literar. Prin traduceri din limba greacă, el își înfiripează primele realizări ³⁾. Pe calea traducerilor, el stă în contact cu operele literare ale apusului, considerate necesare în nevoia de a improviza un repertoriu pentru teatrele noastre naționale; tot prin traduceri se creau condiții favorabile pentru dezvoltarea unei literaturi naționale, prin introducerea la noi de probleme, metode, genuri și specii literare, și mai ales prin îmbogățirea și mlădierea limbii literare. Cercul lui Eliade și Asachi cultăuau în mod special această activitate, de traduceri, pe care Kogălniceanu și Al. Russo o vor condamna după 1840, cu o formulare identică: „Traducțiile însă nu fac o literatură” ⁴⁾, dar fără a exclude textele străine de valoare literară bine traduse și care puteau servi la promovarea culturii românești. Kogălniceanu însuși traduce și comentează polemic în „Dacia literară” jurnalul de călătorie al lui A. Demidof în Țările Române.

Fapt este că toți îndrumătorii culturali din secolul trecut își pun problema traducerilor, dau directive, teoretizează fenomenul, ajută pregătirea și publicarea traducerilor, traduc ei înșiși sau discută realizările. N. I o r g a a reamintit de asemenea activitatea lui G. Asachi în *G. Asachi tipograf* (București, 1917). Proiectul unei „Biblioteci universale” lansat de Eliade și împărțit lui C. Negruzzi însemna o colaborare a tuturor scriitorilor români pentru a grăbi începuturile unei literaturi românești. Asachi și C. Negruzzi sînt mereu informatori pentru tot ce se gîndește în străinătate: actualitate literară și teatrală, probleme politice la ordinea zilei, articole politice de Edmond About, teatrul lui Victor Hugo, satirele lui Antioh Cantemir, versuri de Byron, Thomas Moore, fragmente din Molière. În același timp, Eliade, spirit enciclopedic mai larg, adoptă, pentru planurile lui de traduceri, acea „Bibliotecă universală” a lui Aimé Martin, pe linii mari, cu perspective asupra culturii omenirii, de la clasicii antici Homer, Platon și Virgil, pînă la Tasso, Dante, Shakespeare și Hugo, Byron. Legăturile scriitorilor cu mișcarea teatrală i-au îndemnat să traducă, să prelucreze și să localizeze piese străine. Problema nu încetează să preocupe pînă la sfîrșitul veacului. Al. O d o b e s c u studiază, într-un raport din 1874, la Academia Romîna, *Condițiunile unei bune traduceri romînești din autorii eleni și latini*. Douăzeci de ani mai tîrziu, C. D o b r o g e a n u-G h e r e a analiza cu pătrundere *Inrîurirea traducerilor, Tradu-*

2) Al. Russo, *Scrieri*, ed. 1908, în *Piatra Teiului*.

3) Vezi Iacob Negruzzi, *Începuturile literare ale lui Const. Negruzzi*, Anal. Acad. Rom., Mem. Secției literare, seria 2, t. 32, Buc. Göbl. 1909 și Nestor Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*. Buc., Cartea Romînească, 1935.

4) Mihail Kogălniceanu, *Introducție la Dacia literară*, Iași, 1840 și Al. Russo, *Cugetări în Scrieri*, ed. Haneș, 1908.

cerile și limba literară, *Greutățile traducerii* și se întreba *Ce trebuie să traducem* („Lumea nouă”, nr. 32, 1894, nr. 60, 1895 și nr. 75, 1895). Iar N. I. Apostolescu, în teza sa *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine* (Paris, 1909) a dat un tablou sugestiv pentru această preocupare stăruitoare la scriitorii noștri din veacul trecut, legată mai întâi de procesul de fixare a limbii literare, ulterior de nevoia unor realizări artistice și a lărgirii culturii noastre cu material din capodoperele literaturii universale. Trecerea de la enciclopedica Bibliotecă universală propusă de Eliade, la alegerea severă de texte străine vrednice de tradus, indicate de Gherea (*Ce trebuie să traducem*, „Lumea nouă”, 75 — 1895) reprezintă un pas important de la cantitate la calitate. Mai recent, G. Ibrăileanu, Al. Philippide și acad. Tudor Vianu au arătat cu acuziune condițiile unor bune traduceri, folosind experiențe din literatura universală.

Traducerile lui C. Negruzzi de piese de teatru franceze, melodrame ca *Treizeci ani sau viața unui jucător de cărți* (1835), dramele *Maria Tudor* și *Angelo* ale lui Victor Hugo, publicate de Eliade în tipografia lui (1837)⁵⁾, unele piese obscure introduse în repertoriul Teatrului Național din Iași, prelucrări ca *Fiica lui Faraon*, după Kotzebue (1837), *Elevul Conservatorului* (1840), *Două fete* (1847), *Pamfil* (1849) și altele probabil jucate ca *Pansionul de fete în vreme de războiu* (prelucrare), *Viconte de Letorier* (traducere), *Profesorul și chineza*, satisfăceau nevoia de texte dramatice pentru spectacolele în limba românească. Oricât de inegale erau aceste piese, ele realizau ideea unui teatru de formare și de educație a unui public nou, gustînd evocările romantice ale trecutului, satira adusă deopotrivă lumii feudale și celei burgheze.

Legăturile lui C. Negruzzi cu Eliade în problema traducerilor teatrale urmau după discuțiile lor însuflețite cu privire la limba noastră și aveau să constituie un preludiv la adevărata lor colaborare în acest domeniu.

Pe de altă parte, tălmăcirile din *Baladele* lui Victor Hugo publicate de C. Negruzzi mai întâi în „Albina Românească” a lui G. Asachi, sau acelea din *Melodii irlandeze* ale lui Thomas Moore, din *Noaptele* lui Young sau din Byron, constituiau mijloace de inițiere a scriitorului în tematica preromantismului și a romantismului european, la care se vor adăuga și traduceri și adaptările lui din preromantici ruși ca Derjavin. Autori ca Chateaubriand, Lamartine, Byron, Hugo, Th. Gautier, Vigny, Th. Moore erau atunci în centrul preocupărilor literare de la noi. În fine, vom situa pe un plan superior traduceri de Negruzzi din Pușkin și acele din *Satire și alte poetice compuneri* de Antioh Cantemir, în colaborare cu Al. Donici; acestea din urmă dezvoltă în el o idee realistă și satirică, o atitudine antifeudală, ilustrată cu putere, în *Alexandru Lăpușeanu*.

5) Asupra relațiilor dintre cei doi scriitori cu privire la publicarea celor două drame în editura lui Eliade, vezi schimbul de scrisori publicate de V. Ghiaciovu în ed. *Păcatele tinerețelor*, Craiova, Scrisul românesc, 1937, p. 94—95.

Vom mai observa că, în pragul multora din aceste lucrări, Negruzzi încearcă teoretizări relative la sensul social al teatrului (*Treizeci ani*, 1835; *Maria Tudor*, 1837) și la semnificația și greutatea unei traduceri (*Balade de Victor Hugo*, 1845). Alteori, încearcă să valorifice moștenirea literară a trecutului, ca în paginile biografice și critice despre Antioh Cantemir, publicate în fruntea traducerii din *Satire și alte poetice compuneri* (1844), sau chiar un bilanț al poeziei românești contemporane, ca acel ilustrat prin frumoasa litografie a lui Müller de pe coperta *Baladelor* lui Victor Hugo, *dedicate poeziilor români*. În jurul unei lire antice, se găsesc panglici simbolizând stelele pleiadei cu numele lui Eliad (așezat în frunte), Alecsandri, Gr. Alexandrescu, C. Negri, G. Asachi, C. Bolliac și A. Donici, grupare glorificată prin niște versuri înscrise pe panglica din josul lirei :

Pleiadă ce-ncunună a României frunte,
Ca razele-aurorii sprinceană unui munte.

Aceste prefețe care însoțesc volumele de traduceri arată că, în alegerea autorilor de tradus și în munca de realizare a versurilor românești, C. Negruzzi era condus de o seamă de principii sănătoase privitoare la oportunitatea scriitorilor străini în literatura noastră și la introducerea de termeni neologistici pe bază romanică, acolo unde nevoia îi impunea.

O notă de cald patriotism domină aceste scurte texte programatice. Autorul vrea să aducă pe scenă limba națională, și cere lui dumnezeu „îndelungul trai a lui Matusala că doar să va învrednici a auzi pe ștenă limba patriei și a vîdea în locul lui Polcinel și a lui Arlechin reprezentîndu-se virtuțile și eroiceștile fapte a Ștefanilor și a Alexandrilor”⁶⁾. Prin aceasta el schițează deja lupta împotriva modei teatrului cu realități străine, idee dezvoltată pe larg în scrisoarea adresată la 1838 lui Gh. Asachi⁷⁾.

El precizează esența realistă a teatrului („Teatrul îi o oglindă”) și rolul lui educativ ca „școală de moral”, raportat la anumite păcate care bîntuiau societatea românească de atunci: jocul de cărți, mania imitației și xenomania, în limbă și port, disprețul clasei înalte pentru limba națională⁸⁾. Tipizînd figuri și moravuri din societate, teatrul oferă publicului o imagine ridicolă și respingătoare, combătînd astfel viciile⁹⁾.

C. Negruzzi este conștient de greutatea inerente unei traduceri. În fruntea volumului de *Balade* ale lui Victor Hugo, citează în chip de motto cîteva fraze din A. de Latour care fac din traducere un act de sa-

6) Prefață la *Treizeci ani sau viața unui jucător de cărți*, Iași, tip. Albina, 1835. Melodrama este de Victor Ducange și M. Dinoux.

7) Publicată de Th. Codrescu în *Uricariul*, vol. VIII, p. 218-225.

8) Vezi textul acestei scrisori, republicată parțial în *Păcatele tinerețelor*, ediție comentată de V. Ghiacoiu, Craiova, Scrisul românesc, p. 108-113.

9) Prefață la *Treizeci ani*, ed. 1835 și mai ales prefața la ed. II-a din 1863, unde se subliniază actualitatea mereu vie a „acestui scîrbos viciu, jocul cărților”.

crificiu și o muncă profesională, lipsită însă de fiorul creației: „Ce qu'il faut pour traduire un poète, c'est du dévouement plutôt que de talent. Traduire, c'est se dépouiller de sa vie pour vivre de la vie d'un autre. Et quand on est devenu cet autre, il faut, de peur de se laisser préoccuper par ses habitudes d'écrivain, ne donner au travail de la forme que cette attention matérielle du sculpteur qui modèle sur le visage d'un mort illustre le plâtre qui doit reproduire ses traits”.

Ideea este dezmințită de grija atentă cu care Negruzzi a urmărit munca de traducător din opera lui Victor Hugo sau Antioh Cantemir, și mai ales de libertățile pe care și le-a luat în modificarea ritmului din numeroase *Balade* ale lui Victor Hugo. Și aceasta în ciuda celui alt motto pus în fruntea aceluiași volum, împrumutat lui Alfred de Musset și exprimând pasiunea poetului francez pentru versuri, „limbă nemuritoare”, de esență divină :

J'aime surtout les vers — cette langue immortelle,
C'est peut-être un blasphème et je le dis tout bas ;
Mais je l'aime à la rage. Elle a cela pour elle,
Que les sots d'aucun temps n'en ont pu faire cas,
Qu'elle nous vient de Dieu, qu'elle est limpide et belle,
Que le monde l'entend et ne la parle pas.

Spirit realist și popular, Negruzzi își propune să traducă *Maria Tudor*, „într-un stil mai potrivit cu civilizația veacului nostru — voi a zice, în felul rominismului fără a fi împănată de ziceri eterogene”¹⁰). Iată deja o contradicție față de ideile de mai sus ale lui A. de Latour. Scriitorul nostru găsește firesc drumul nou croit de dramaturgii romantici apuseni care, „înțelegând duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneil, elegiace ale lui Racin și filozofice a lui Volter, și-au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor ; și-au luat scenele chiar dintre societate, precum în *Jucătorul de cărți* etc. sau din istorie, precum în *Maria Tudor* etc.”¹¹).

În chip stăruitor apare în aceste pagini de prefață ale lui Negruzzi preocuparea de a folosi un stil „înțeles și corect ca să poată exprima toată ideea autorului”¹²).

Pentru aceasta, el ne previne, și în Prefața la ediția I din *Treizeci ani* și în Precuvintarea la *Maria Tudor*, că introduce cuvinte străine, „de care limba românească pîn-acum era lipsită, care s-au primit de clasice de o societate de bărbați literați ce au lucrat și neîncetat se ostensesc pentru cultura limbii”¹³). Aceste cuvinte noi vor fi luate din limba literară și din limbile romanice. Citind semnificativ prefața de la *Gramatica românească* a lui Eliad din 1828, el se declară adeptul acestuia, precizînd : „noi asemenea urmă, mai virtos cînd avem de unde. Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca

10) *Maria Tudor*, Buc., tip. Eliade, 1837. Dedicăția Domnului Aga A. Sturza.

11) *Ibid.*, *Precuvintare*.

12) *Ibidem*.

13) *Ibidem*.

o moștenire de la maica noastră (latina) și ca o parte ce ni se cuvine de la surorile noastre (Ital., Franț., Span. și Port.)" ¹⁴). Schimbul de scrisori între Eliade ca editor și C. Negruzzi, publicate în ediția din 1837 a *Mariei Tudor* și dedicația acestuia adresată scriitorului muntean în capul traducerii din *Angelo* ilustrează acordul lor în acest proces de îmbogățire a limbii literare cu neologisme, dar introduse numai unde ele erau necesare și construite pe tiparele limbii noastre. Eliade pornește de la exemplul îndrăzneț al lui Victor Hugo: „Atît zic că la ideile și geniul lui limba franțuzească cea de acum pe el nu-l incupe; și îl vezi a croi singur vorbe nouă, a-și numi ideile, și a-și face un drum nou, a-și face un loc și o limbă a sa" ¹⁵). Eliad apreciază în traducerea lui Negruzzi punctul de plecare al acestuia în limba veche bisericească „adoptată de toți rominii de obște", și imbinarea de cuvinte din toate provinciile românești, realizînd astfel un început de unificare lingvistică și culturală. Mai mult încă, exagerînd hiperbolic, el afirmă că „lui Victor Hugo, limba aceasta i s-ar fi cuvenit la ideile și drumul său cel nou"... „În d-ta, îi scrie el lui Negruzzi, eu văz și un Român și un Moldovean, adică un român adevărat, și în limba d-tale din *Maria Tudor* văz pe Victor Hugo" ¹⁶).

Considerațiile de mai sus au stabilit, cred, faptul că activitatea de traducător a lui C. Negruzzi n-a fost întîmplătoare, ocazională nici minoră. Ea s-a ocupat mai ales de scriitori cu care el și-a simțit succesiv oarecare afinități (cu unele evidente greșeli din partea lui), sau pe care i-a considerat necesari în procesul de înnoire a teatrului și a literaturii noastre: preromantici pierduți în vagi meditații filozofice, romantici întorși spre un trecut de luptă, romantici răzvrățiți și progresiști, clasici de esență burgheză-progresistă, în fine, realiști. Un fapt mai important merită subliniat: această activitate pare condusă de o serie de idei generale, destul de consecvent urmărite. Iar ele se încadrează în programul de muncă pe plan cultural al scriitorilor 48-iști. În aceasta, el urma indicațiile lui Eliade, în domeniul lingvistic, și pe acele ale cercului Kogălniceanu, în semnificația activ-culturală dată traducerilor.

★

La baza activității de traducător a lui C. Negruzzi, trebuie să considerăm climatul cultural din societatea și familia lui, elementele de limbi străine asimilate, strădania lui continuă pentru a desăvirși aceste cunoștințe sumare la început. În *Cum am învățat romînește*, el ne arată preocupările cărturărești ale tatălui, tradiția școlii grecești în lumea boierimii. Limba franceză a deprins-o acasă și mai ales prin practica scriitorilor francezi. Rusa și-a asimilat-o sumar în cursul refugului în

14) Prefață la ed. I din *Treizeci ani*, 1835.

15) *Maria Tudor*, ed. 1837, *Către d. Negruzzi*, Scrisoare semnată de I. Eliad.

16) *Ibidem*. Despre problemele lingvistice la C. Negruzzi. Vezi G. h. Bulgăr, *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii literare, în Limbă și literatură*. Buc., Soc. de șt. ist. și filol., 1955, p. 46—63 și G. r. Brîncuș, *Părerile lui Costache Negruzzi despre limbă* (Limba română, 4, 1956, p. 19—34).

Basarabia, germana și italiana le-a învățat singur¹⁷). Fără a ști limba engleză, traducerile din Byron, Young sau din Thomas Moore sînt realizate prin intermediul unor versiuni franceze, fie în ediții publicate în Franța, fie în versiuni apărute în reviste românești. Așa, *Oscar d'Alva* de Byron este tradus în „Spicuitorul moldo-romîn” al lui Asachi, publicație bilingvă, alături de textul francez al lui Amédée Pichot, apărut în aceeași revistă. Tot așa, *Șalul negru*, apare aici, tradus de Negruzzi după versiunea lui Charles Durand. În felul acesta, limba franceză și traducerile din literatura universală în limba lui Lamartine și Victor Hugo servesc ca intermediare pe plan internațional.

C. Negruzzi, scriitor de invenție epică săracă, a fost silit să facă mereu apel la izvoare literare românești sau străine, texte literare sau cronici, și să folosească material memorialistic prezentat în cea însăilare de scene din *Scrisori*. De aici, recursul la modele străine, rînd pe rînd, grecești, franceze, rusești, engleze și germane.

1. Traduceri din grecește.

Iacob Negruzzi a atras atenția cel dintîi (1909) asupra începuturilor literare ale lui C. Negruzzi, de fapt traduceri sau prelucrări din limba greacă. Texte ca *Zuma* sau *Descoperirea scorțișoarei tămăduitoare de friguri, adică a chinei*, nuvelă tradusă probabil din limba franceză, studiul *Moralicești haractiruri*, tradus din limba greacă și *Crispin, rival stăpîni-său*, comedie într-un act, tradusă din Le Sage iată începuturi literare lăsate în manuscris, sprijinite toate pe izvoare străine, mai adesea traduceri indirecte prin intermediul limbii grecești.

Nestor Camariano a adus precizări cu privire la folosirea unor traduceri în greaca modernă de texte clasice: *Moralicești haractiruri*, scrise în genul lui Teofrast, sînt traduse după manualul lui Dimitrie Darvari, *Indrumare sigură în cunoașterea oamenilor, adică Caracterile morale ale lui Teofrast*, Viena, 1795¹⁸).

Manuscrisul *Memnon*, publicat de E. Lovinescu în „Convorbiri literare”, 1919, este o traducere în versuri după *Memnon ou la Sagesse humaine*, una din povestirile filozofice ale lui Voltaire, dar după versiunea neogreacă publicată de Evghenii Vulgaris la 1766¹⁹).

În fine, *Pirostia Elenei*, publicată de N. Iorga în „Revista istorică”, 4, 1918, este tradusă nu după originalul francez al lui Marmontel, ci după o versiune a lui I. Baila (Moscova, 1812)²⁰).

C. Negruzzi le-a considerat el însuși ca lucrări de începător și le-a neglijat, lăsîndu-le nepublicate. Sînt importante pentru formarea scrișului său și pentru folosirea de neologisme pe bază grecească.

17) I. Negruzzi, *Începuturile literare ale lui C. Negruzzi*, Anal. Acad. Rom., s. II, vol. 32, Buc. 1909, p. 6. În 1837, Negruzzi lucra împreună cu Eliade și Aristia la traducerea *Ierusalimului liberat* al lui Tasso.

18) N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi și prototipurile lor grecești*, Buc., 1935, p. 10.

19) *Ibidem*, p. 22.

20) *Ibidem*, p. 24.

2. Traduceri din literatura franceză.

Ele ocupă locul cel mai larg și mai semnificativ în ansamblul operei lui C. Negruzzi, atît prin amploarea textelor traduse, piese, volume sau fragmente, cît și prin răsunsetul acestor versiuni în creația personală a scriitorului. Am menționat deja o serie de piese franceze traduse sau prelucrate de Negruzzi pentru spectacolele Teatrului din Iași și reprezentate dar nepublicate, parte pierdute.

Însă el a dat importanță mediocre melodrame *Treizeci ani sau viața unui jucător de cărți*, de V. D u c a n g e și M. D i n a u x, a cărei semnificație educativă a subliniat-o. Traducerea este integrală, însă lasă impresia de lucrare făcută în grabă, pentru nevoile urgente ale spectacolelor. Negruzzi se lasă dominat de vocabularul textului original și chiar de structura frazei franceze. Unele calcuri lingvistice apar semnificative : *acesta-i* (c'est), *vom pleca pentru* vrun oraș (partir pour) ; a *iubi* adunările (aimer), *aceasta-i* cea dintîi dată ce întru, a *opri* (arrêter), cu sensul de a aresta, *aceasta-i* o cursă ce ticălosul acesta vrea să-mi tindă, n-am *umor* s-ascult (humeur) ; *s-a jucat de* (se jouer), a *lăsa* (quitter), *sameni* trudit (sembler) (pari), *nu te zăbovi* (s'attarder) ; *aceasta* e Jorjeta care ese, a mă răsbuna de tine (me venger de toi), alt *rezon* etc.

Moldovenismele sînt încă în floare (influența lui Eliade începe după 1836) : *avè, oi să chem, a să plece, nime, pesămne, prè lesne, bê, și însă*, nu *s-a* înturna maica ta, nu *s-a* afla.

Potrivit nevoilor specifice epocii, Negruzzi este atras mai întii de prestigiul romanticilor apuseni, mai ales francezi, cel puțin prin unele din trăsăturile lor caracteristice. Între elegiacul Lamartine și Victor Hugo cel dinamic, el se îndreaptă spre cel din urmă. Victor Hugo îl atrage prin două aspecte ale operei sale, ambele de orientare progresistă : dramele și baladele sale. Ambele domenii întrețineau în el sentimentul istoric, de luptă, acel medievalism dominat de căutarea unor eroi excepționali, a culorii locale, pe bază de document și pitoresc violent, de pasiuni mari, vehement exprimate. Unele aspecte legendare, de esență populară, altele fantastice, împletite strîns cu elemente realiste, apăreau ca forme de poziții populare și democratice introduse de V. Hugo, prin textele lui dramatice și poetice, prin prefetele lor. Negruzzi va fi fost impresionat și de cele 3 pagini de referințe bibliografice indicate de Hugo, ca izvoare de informații pentru *Maria Tudor*²¹⁾.

Ideile lui Victor Hugo despre rolul educativ al teatrului, proclamate sonor în textele introductive ale ambelor drame, *Maria Tudor* și *Angelo* datate din 1833 și 1835, au putut cîștiga adeziunea lui C. Negruzzi, preocupat și el să folosească această tribună. Scriitorul moldovean își însușește ambițiile mari ale poetului francez de-a îmbina „măreția și adevărul”, pe măsura tragediilor shakespeariene²²⁾.

21) V. H u g o, Pagini introductive la *Maria Tudor*, Edition nationale, 1887, vol. III, p. 467—469.

22) *Ibidem*, p. 141—143.

O frază din *Precuvîntarea* lui C. Negruzzi la traducerea *Mariei Tudor* se servește chiar de unii termeni din prefața lui Victor Hugo la aceeași piesă. Referindu-se la orientarea teatrului apusean spre popor și spre adevărul vieții zilnice exprimat în proză, „însă fără a părăsi sentimentele înalte”, așa cum o făceau Shakespeare, Goethe, Schiller, Hugo, Dumas, el scrie :

„Traducătorul Mariei d'Englitera cunoaște că este o stravanță lui, Romînului să grăiască astfel de niște cap-d'opere a artei dramatice, dar el nu critică (doamne ferește !), voește numai să arate că pe teatru (această școală de moral) ar trebui să se înfătoșeze scene grandioase, mărețe și mai ales adevărate”²³⁾. Victor Hugo pleca și el de la Shakespeare, al cărui geniu consta în această îmbinare a două calități : „adevărul și măreția” : „In centrul tuturor creațiilor sale, se găsește punctul de întretăiere a măreției și a adevărului ; și acolo unde lucrurile mari și adevărate se încrucișează, arta este completă”²⁴⁾.

Aspectul de melodrame al acestor piese cu situații tari șervea intenția lui Negruzzi de-a folosi scena pentru emoții care răscolesc și instruiesc pe oameni. Democratismul lui era slujit de locul făcut în piesă „omului din norod”, opus lumii corupte din jurul curții regale. În fine, reamintesc formula din cuvîntul introductiv la *Angelo*, „în veacul în care trăim, orizontul artei s-a lărgit mult. Altădată poetul spunea : publicul ; astăzi poetul spune : poporul”²⁵⁾ ; aceasta răspundea ideii populare pe care Negruzzi și-o făcea despre teatru în 1837. Un an mai târziu, un întreg program al teatrului moldovenesc era formulat în cunoscuta sa scrisoare adresată lui Gh. Asachi. Nici o problemă nu scăpa atenției scriitorului nostru, instruit de indicațiile lui Victor Hugo, și mai ales de realitățile noastre culturale urgente : repertoriul românesc, tematica lui națională, problema condițiilor materiale și artistice ale spectacolelor, jocul actorilor, formarea unui public nou etc.

Dramele lui Victor Hugo, construite cu mijloace sumare, atingeau aceste sentimente înalte care ridică nivelul sufletului popular, însă fără să părăsească terenul solid al adevărului vieții. O regină ca Maria Tudor înfățișată ca o simplă femeie dominată de dragoste, sau dreptul natural la dragoste al unei comediene ca Tisbe din *Angelo*, considerată ca o epavă a vieții sociale, — iată teme adînc umane, unde măreția sentimentelor rămîne în cadrul adevărului psihologic și social. Situațiile de încordare continuă în care se menține linia acestor drame sînt tot mijloace specifice melodramei, vizînd un public larg. Cele două drame sînt traduse integral și destul de fidel, ca structură teatrală : acte, scene, cu titluri, indicații de scenă, dialog dramatic. Practicînd metoda sondajelor în traducerea lui C. Negruzzi, comparată cu originalul francez, constatăm, în primul rînd, respectul construcției textului lui Hugo. Tonul urmează diversitatea introdusă de poetul francez în limbajul și expresia personajelor, de la retorica solemnă cu care se

23) Din operele lui Victor Hugo, *Maria Tudor*, tradusă de d. C. Negruțți, Buc., 1937, p. VII—VIII.

24) *Ibidem*, p. 141.

25) Victor Hugo, pagini, introductive la *Angelo*, *ibid.*, p. 302.

proclamă sentimentele și se dezvoltă literar unele teze, pînă la stilul antitetic și la nota intimă specifică momentelor de interiorizare și de efuziuni lirice. Belșugul excesiv al epitetelor apare și în versiunea românească.

„Zicerile străine” anunțate în *Precuvîntare* ca „clasice” în judecata scriitorilor, nu sînt prea numeroase și se impun ca necesare: *milord, miladi, pair, infant, baladin, amarez, cortege, cavalcadă, gentilom, canțeler, sinior, himeră*, am *parola voastră, ranguri* (rînduri), *constablu, enigmă, pensioner*.

Uneori Negruzzi preferă cuvinte românești chiar pentru noțiuni noi : *vînturător* (aventurier).

Apar și aici o serie de calcuri lingvistice, mai ales pe plan sintactic : m-am lăsat toate *eu, era o vreme, intră* la tine (rentrer), *eu* sînt omul *ce dorești*, să fiu răsbunat *de lordul Clanbrasil* (asupra) *dreptăți* (motive, după *raison fr.*), *ce mă vor ?* (*que me veulent-ils ?*) etc.

Moldovenismele continuă supărător : *bè, a înfățoșa, ardè, ținè, cerșător, pintre, finar, jîdov, judica, vreu*.

Arhaisme pentru evocat culoarea locală sînt rare : *spaga, drit*.

Termenii populari sînt preferați : *slobod, tare* întuneric, *temnicer, deșînțat, norod*, (alături de *popol*), *muere, gidea, mădular, virtos, gloubă* (despăgubire), a *chizeșui*, a *prinde gură*, a *purcede*, a *tăia* (a ucide), a *spînzura*, (a depinde), *mulțămîta* (răsplată), a *urni*, (a *amîna*), a *osîndi*.

În procesul de democratizare a limbii întreprins de Victor Hugo, prin introducerea masivă de termeni populari, se atenuază deosebirea dintre limba franceză tocită de tradiții literare și abstractizată, și limba romînă încă proaspătă și concretă. Termeni ca *muere, proștii* (oameni din popor = *les manants*) subliniază noile valori acordate de poetul dramatic elementului popular introdus în viața politico-socială. Pe plan lexical, oamenii din clasele dominante tratează cu dispreț mulțimea care cere capul lui Fabiani, dar ele sînt în masa populară o uriașă forță dezlănțuită. Tablourile de contrast între lumea Reginei care vrea să-și salveze amantul după ce îl condamnase, din gelozie și poporul din stradă care cere capul acestuia apare ca o prefiguratie a celebrei scene din *Alexandru Lăpușneanu* (1840), unde masa de *proști* cere capul lui Moțoc.

Observații analoge se impun cu privire la *Angelo, tiranul Padovei*, tradusă și publicată tot în 1837, cu dedicația lui Negruzzi către Eliade, omagiat pentru că „s-a ostenit și a lucrat atît spre desăvîrșirea limbei romînești”. Atmosfera sumbră a regimului de inchiziție venețiană din sec. XV, documentată de V. Hugo în notele ediției din 1837 (*ibid.*, p. 481—485), autoriza folosirea poate abuzivă a arsenalului de recuzită al melodramei : coridoare secrete cu spioni, uși tainice, chei misterioase, pumnale, otrăviri, găsite de autor în studii istorice. Hugo precizează

chiar (p. 483) că a luat subiectul dramei sale în statutele inchiziției de stat din Veneția de la 1451, prevăzând spioni, aleși printre călugări sau evrei, condamnări și execuții sumare, asasinate și otrăviri. Situațiile de tensiune dramatică din text, pledoaria pentru dreptul la iubire al femeii, fie ea și o artistă ambulată ca Tisbe, punerea pe picior de egalitate a celor din clasa conducătoare cu oamenii din popor, — toate acestea alcătuiau teme de spectaculos promițător pentru un teatru destinat mulțimii.

Și aici traducătorul trebuia să țină seama de linia populară imprimată de Victor Hugo textului și acțiunii. Dublul aspect, retoric și încărcat pe de o parte, și acel simplu și popular, pe de altă parte, trebuia să apară și în traducerea românească. Primul ia mai curînd aspecte sintactice, mergînd de la ample dezvoltări literare pînă la fraze de „lovituri de teatru”. Al doilea rămîne pe planul unui limbaj simplu, dar expresiv tocmai prin caracterul lui sobru și reținut. În primele intră și pasaje de vervă populară a oamenilor din popor denunțînd pe acei din clasa dominantă (act. II, scena V).

Neologismele sînt impuse de cadrul istoric : *leutenant*, *țereimonie*, *șanse*, *melanholie*, a *protecta* (a proteja), *cursă*, *spion*, *oratoriu*. De aici și unele arhaisme : *țimară*, *deșterat*, *viez*, a *izvodi* ; dar limbajul popular domină : *zavistuesc*, a *grăi*, a *făgădui*, *nătărăi*, cu aceleași moldovenisme păstrate rebel : *și însă*, *dégetile*, *făcè*, *putè*, *tutulor*, a *jăli*, a *priimi*, *părete*, a s-o rumpă a *înșăla*.

Construcțiile calchiate pe modelul limbii franceze apar și aici : *aceasta* e o rușine, a *căria* mirare ești tu, voi să mă temi, eu te tem, sunt șapte ani ai lăsat Veneția, femeia ce iubești, a fi despărțit de ține este a simți murind, cu *ălit mai rău* pentru ea (tant pis pour elle), *tot omul* (orice om = tout homme), *ași iubi mai bine* (aimer mieux), *iată* a doua oară ce ți-o spun aceasta. Asemenea franțuzisme vor stărui mereu în stilul lui C. Negruzzi.

Nu lipsesc nici unele greșeli de traducere : *domnul meu*, pentru *monseigneur*, *ține* (tiens ! interjecția), un *străin* aer (în loc de straniu, étrange) etc.

În ansamblu, traducerea celor două drame ale lui Victor Hugo constituie pentru C. Negruzzi, la începutul carierei lui literare și față de stadiul de dezvoltare a traducerilor literare din 1837, un merit deosebit prin tentativa de mlădiere a limbii românești după nevoile așa de variate ale originalului. O comparație între aceste versiuni și traducerile contemporane ale lui Iancu Văcărescu, C. Stamati, Asachi, este în favoarea lui C. Negruzzi.

Probleme mult mai complexe ridica pentru scriitorul nostru traducerea de versuri franceze. În „Curier de ambe sexe”, 1837, el publică *Dervișul*, imitație după *Le Derviche* din *Orientalele* lui Victor Hugo. Textul însemna deja o mărturisire a lui C. Negruzzi că nu-l poate urma pe Hugo. Alte tentative fugitive ca *Sîmbăta morților* din

L. Dufilhrot („Curier de ambe sexe", 1839), fragmente din *Femeile savante* ale lui Molière, și poezii diverse din Grécourt, Pesselier, d'Erbigny și La Fontaine, rămase inedite pînă cînd le publică revista „Convorbiri literare" (martie 1911), precum și traduceri indirecte din Pușkin, Byron, Th. Moore, tot după versiuni franceze, reprezintă pentru Negruzzi ocazii de perfecționare în cunoașterea limbii și a versi-ficației franceze condusă de canoane riguroase.

În *Balade* (publicate în volumul *Odes et ballades*, 1826 și 1828), Victor Hugo înlocuia balada medievală cu forma fixă, de esență lirică, ilustrată mai ales de François Villon în *Testamentele* lui, printr-o povestire epică cu cuplete și refrene, în felul poeziei germane. Modelele lui nu mai sînt Villon sau Charles d'Orléans, ci poezii germani Bürger, Wieland, Uhland sau Goethe.

Este vremea cînd Walter Scott aducea în Europa lumea cavale-rească a evului mediu. „Romanele negre" ale Annei Radcliffe și ale lui Lewis întrețineau „satanismul". Pe această linie, Victor Hugo introduce în poezia franceză lumea ciudată și înspăimîntătoare a silfi-lor, a gnomilor, și a uriașilor, demoni și spectre, datorati în parte poeziei populare, tradițiilor orientale, dar amplificați de imaginația sa dezlănțuită. În prefața volumului din 1826, Victor Hugo își definește singur această lume poetică: „tablouri, visuri, scene, povestiri, le-gende superstițioase, tradiții populare", arătînd că „în literatură ca și în politică ordinea se împacă de minune cu libertatea"²⁶⁾. Iar prefața din 1828 lansa în încheiere faimoasa formulă: „Să sperăm că într-o zi sec. XIX-lea, politic și literar, va putea fi rezumat într-un cuvînt, libertatea în ordine, libertatea în artă"²⁷⁾.

Ceea ce domină în ciclul celor 15 balade ale lui Victor Hugo, este acest dublu aspect: viziunea istorică a unui ev mediu privit cu admirație și romantic, și tabloul fantastic al unor legende populare de personaje temute. Este aceeași lume care revine în puternicele desene în cărbune ale scriitorului, contrast obsedant de alb și negru, și imă-gine plastică a antitezei, spre care-și orientează opera. *Baladele* alcă-tuiesc tablouri de mare mișcare și bogăție coloristică. O bucată ca-racteristică pentru această beție verbală este *La Ronde du Sabbat*, ilustrată de Louis Boulanger în marea sa litografie cu același titlu, ca gravură pentru volumul *Odes et ballades*.

C. Negruzzi găsea în *Baladele* lui V. Hugo un romantism violent, cu care el avea prea puține elemente comune. Sentimentul trecutului național, exprimat cu destulă putere în *Aprodul Purice*, anecdot istoric, publicat în 1837, în același an cu versiunile celor două drame ale lui Victor Hugo, se limita la evocarea unor acțiuni epice, unde Ștefan cel Mare, cu unii boieri și cu ostașii țărani, săvîrșeau minuni de vitejie. Din același an datează o serie de poezii de sensibilitate preromantică și romantică (*Reverii*, în „Alăuta romînească", *Potopul*), iar din 1838, *Melancolie* și traducerea *Melodiilor irlandeze* din Thomas Moore.

26) V. Hugo, I, *Odes et ballades*, Edition nationale, Paris, 1885, p. 19.

27) *Ibidem*, p. 27.

Toate aceste poezii sînt imitații sau traduceri după scriitorii romantici apuseani. Este un material literar tratat ocazional de Negruzzi, fără vreo adeziune intimă la o tematică de sensibilitate melancolică și meditativă, străină de spiritul lui obiectiv și robust, mai înclinat spre observarea critică a aspectelor din viață.

În 1839, cînd traduce și publică 14 *Balade* din cele 15 în „Albina romînească”, el trecuse deja prin experiența formelor de romantism apusean. Avea curajul să înfrunte și greutățile inerente unor traduceri din versuri de virtuozitate verbală și prozodică, de-o mare varietate de măsuri, ritmuri și strofe, ca *Baladele* lui Victor Hugo. S-ar părea că redacția „Albinei romînești” a ignorat natura complexă a operei franceze. Prezentînd traduceri ale lui C. Negruzzi, „Albina romînească” le anunța cu următoarea introducere: „Balada este o lirică compunere, care ni înfășoșază o întîmplare prin tradiție; cînd întîmplarea este istorică, atunci balada se face cîntec național, precum în Moldova balada despre Ștefan Vodă”. Cele 15 balade pornesc într-adevăr din fapte istorice sau din tradiții și superstiții populare; însă ele constituie puternice dezvoltări ale acestor teme modeste pe bază de imaginație, bogăție verbală și ritmică. Motto-urile care însoțesc fiecare baladă încearcă să stabilească apropieri între tematica poeziilor și tradiția poetică universală, mai ales a celei franceze. C. Negruzzi n-a fost un tehnician al versului și a greșit cînd a asimilat versul francez silabic, întemeiat pe numărul silabelor, cu acel românesc, silabotonic, sprijinit deopotrivă pe măsură și pe ritm, deci pe accent. El n-a văzut nici legătura realizată de Victor Hugo între ritmul versurilor și conținutul lor. De aici o impresie generală de imitație după *Baladele* lui Hugo, în locul unei traduceri care să respecte toate elementele prozodiei franceze așa de riguroase: măsura versului, ritmul, dispoziția rîmelor, numărul versurilor și distribuția lor în strofe.

N. I. Apostolescu a observat deja această folosire liberă a modelului francez într-o adaptare la cadre prozodice oarecum capricioase²⁸⁾. În genere, versurile romînești depășesc măsura celor franceze din textul original. Se știe că lungimea cuvintelor noastre condamnă pe traducător să întreacă numărul silabelor din versurile originale. În balada I, *O zîna* și în balada II, *Silful*, se respectă numărul versurilor și al strofelor, dar măsura suferă amplificări, de la 8—9 silabe, la 9—10 silabe, și de la versul alexandrin din *Le Sylphe*, la acele de 15—16 silabe. *Silful* este tradus în același timp de C. Stamati (sub titlul *Sburătorul*) și de Eliade. În *Bunița*, în loc de 8 strofe ale originalului a cîte 5 versuri, pe două rime a, b, a, a, b, urmate de o strofă de 6 versuri, găsim la Negruzzi 11 strofe a cîte 4 versuri, încheiate cu una de 6 versuri, dominate toate de rime încrucișate. Balada a patra *La Trilby, Sburătorul d'Argail* respectă tot dispozitivul originalului, însă în locul celor 3 rime din strofe (a b a b c c b), găsim doar o pereche de rime, restul de versuri fiind nerimate.

28) N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, Champion, 1909, p. 161—169.

În alte balade, modificările sînt importante. *Le Géant* are 12 strofe de cîte 5 versuri, alternativ formate din 5 alexandrini, sau 4 alexandrini și un vers octosilabic. La Negruzzi, poezia ia aspectul a 7 strofe de cîte 7 versuri de 13—14 silabe și unul de 6 silabe, de formă iambică. La fel, în *Logodnica trîmbițașului*, compusă în original din 20 strofe din 5 versuri trohaice de 7 și 9 silabe, cu rimele a b a a b, apar 27 strofe a cîte 4 versuri de 7 și 8 silabe cu rime încrucișate.

În originalul francez, timbrul rimelor feminine răsuna de 3 ori în strofe de cîte 5 versuri și dădea o armonie totodată sonoră și înăbușită, aproape plîngătoare :

Monseigneur le duc de Bretagne
A, pour les combats meurtriers,
Convoqué de Nantes à Mortagne,
Dans la plaine et sur la montagne,
L'arrière-ban de ses guerriers,

Mes soeurs, à vous parer si lentes,
Venez voir, près de mon vainqueur,
Ces timbales étincelantes
Qui, sous ses mains toujours tremblantes,
Sonnent, et font bondir le coeur ! . . .

Evident că prin noua structură dată strofei, Negruzzi renunță complet la aceste mijloace prosodice savante, abilități sau artificii. Versiunea romînească se mulțumește să relateze faptele epice, însă lipsite de strălucirea și sonoritatea versurilor :

Domnul Duce de Bretania
Ăduna mai mulți voinici
De la Nante la Mortania
Vasalii săi mari și măci.

Baroni cu frumoase arme
Ce ședea-n mindre cetăți,
Toți oșteni fruntași ce-n larme
Au fost în mai multe dăți.

În unele balade, Negruzzi pare a fi înțeles sensul tehnicii savante a lui Victor Hugo și îl urmează fidel. De ex., *La mêlée* este compusă din 12 strofe alternative de cîte 6 alexandrini și de 10 versuri octosilabice, pe cîte 3 rime. *Vălmășala* respectă alternația celor două serii de strofe, numai 11 în loc de 12, respectiv de 13—14 silabe în ritm iambic și 10 de 7—8 silabe, în ritm trohaic. Acestea din urmă se conformează și sistemului de rime : a b a b c c d e e d. Tot așa, *Écoute-moi, Madeleine* regăsește în versiunea romînească schița întregă a modelului prozodic : strofe, versuri, dispozitivul rimelor. Diferența între versul francez de 7 silabe și cel romînesc de 8 silabe provine din faptul

că în versurile românești cu rimă feminină se consideră și ultima silabă care se și pronunță. În *Cazania Călugăriței*, Negruzzi se preocupă să urmeze poziția rimelor din strofele de 8 versuri și refrenul din ultimele 2 versuri, ca un leit-motiv al poeziei. Acest refren pitoresc, fără a fi legat direct cu subiectul, stârnește o impresie de groază :

Enfants, voici les boeufs qui passent ;
Cachez vos rouges tabliers !

Versiunea lui Negruzzi sugerează obsedant aceeași spaimă :

Ascundeți roșile pieptare,
Copii, că boii-au ieșit !

Pe măsură ce Victor Hugo se avintă în construcții ritmice noi mergînd pînă la virtuozitate, legată și de conținutul straniu al baladelor sale, Negruzzi renunță să-l urmărească, cel mai adesea reduce din texte sau simplifică versificația, readucînd-o la aspecte prudente în care poetul român se simțea mai stăpîn. Astfel *Les deux archers*, din 8 strofe a 6 versuri, 5 alexandrini și 1 octosilabic, ia înfățișarea a 15 strofe de cîte 5 versuri de 15—16 silabe încheiate de un vers de 7 silabe. Gruparea rimelor în strofe este totuși respectată : a b c c b. Amplificarea verbală din versiunea *Celor doi arcași* este un fapt excepțional la Negruzzi. În *La un trecător*, același număr de 26 de versuri este altfel repartizat în strofe. *La Chasse du burgrave*, bucată de bravură și parcă joc prozodic pe tema rimei-ecou, este tratată liber în traducerea românească. Cele 50 strofe ale lui Hugo, de cîte 4 versuri, formate alternativ din octosilabe și monosilabe-ecou ale rimei din versul precedent, iau la Negruzzi înfățișarea unui șir de versuri nerimate, doar ritmate, de 5 și 4 silabe. În locul celor 200 versuri din modelul francez, găsim aici numai 172. Nelămurit asupra ritmicii din versul românesc, Negruzzi face să alterneze forme trohaice, iambice și dactilice. Este probabil că rima-ecou i s-a părut un simplu joc, deoarece în *Au mai pățit-o și alții*, (*Păcatele tinerețelor*, 1857, p. 76), parodiază procedeul „A la manière de Victor Hugo”, în cadrul unei poezii citate ironic.

Inregistrăm același procedeu de reducere a textului francez în traducerea baladei *Le pas d'armes du Roi Jean*. Aici ritmul sprinten și vioi traduce frenezia în luptă a unui cavaler medieval, preocupat să-și valorifice bravura în întreceri și în fața femeilor. Ritmul susținut al acelor 32 strofe de cîte 8 versuri de 3 silabe, construite pe 3 rime (a b a b c c c b) aduce ceva din vîrtejul triumfător al luptei călare. Negruzzi are un suflu mai scurt : 68 de strofe de cîte 3 versuri, 204 versuri în loc de 256, 2 de cîte 4 silabe și unul de 7 silabe. Rima primelor două versuri este completată cu rima ultimelor versuri din două strofe alăturate. Notele ascuțite din :

Çà, qu'on selle
Écuyer

Mon fidèle
Destrier...

sînt paîid redade prin :

Hai la treabă,
Și degrabă
Să-mi înșeale calul meu !

Piatra de încercare pentru C. Negruzzi, ca și pentru Victor Hugo, a fost desigur *La Ronde du Sabbat*, unde însăși tema satanică presupunea belșug verbal, inovații ritmice și virtuozitatea tehnică, analogă cu acea desfășurată în prezentarea halucinantă a cortegiului acelor *Djinns* din *Orientales*.

La Ronde du Sabbat este construită pe serii de trei momente, realizate în ritmuri și tonalități deosebite. După unele aspecte descriptive ale cadrului sinistru unde se desfășoară hora infernală, înfățișată în ritmul larg al versului alexandrin iambic, intervin demonii care-și strigă îndemnul la această sarabandă diabolică, în 9 versuri scurte de câte 5 silabe. Serii de rime triple (a b b b a c c c a) constituie un acompaniament muzical, și o mișcare vehementă pentru menținerea unui ritm viu. Un distih-refren în alexandrini alcătuiește ca un leit-motiv solemn și macabru. Și această mișcare ritmică este reluată de 10 ori, cu mijloace sonore mereu reînoite, chiar fără a îmbogăți conținutul poeziei. Patru versuri alexandrine finale încheie *Hora Sabatului*, ca ultimele mișcări din *Danse macabre* a lui Saint-Saëns, când, la cîntatul cocoșului, scheletele se precipită din nou în mormintele lor.

C. Negruzzi se silește să reconstituie acest joc savant de ritmuri în traducerea românească. Tabloul inițial de 40 versuri este reconstituit în tot atîtea versuri românești trohaice de câte 15 și 16 silabe, cu rime plate.

O comparație între orgia verbală a lui Hugo din aceste viziuni savante și tentativele lui C. Negruzzi de a ține pasul va arăta disproporția dintre mijloacele expresive ale limbii romanticilor francezi și acelea destul de modeste ale tînărului poet moldovean. Acesta ține cu greu piept bogăției lexicale din textul francez, frizînd monstruosul :

Avec des cris, des chants, des soupirs, des abois,
Voilà que de partout, des eaux, des monts, des bois,
Les larves, les dragons, les vampires, les gnomes,
Des monstres dont l'enfer rêve seul les fantômes
La sorcière, échappée aux sépulcres déserts,
Volant sur le bouleau qui siffle dans les airs,
Les nécromants parés de tiars mystiques,
Où brillent flamboyants les mots cabalistiques,
Et les graves démons, et les lutins rusés,
Tous, par les toits rompus, par les portails brisés,

Par des vitraux détruits que mille éclairs sillonnent,
 Entrent dans le vieux cloître où leurs flots tourbillonnent.
 Debout au milieu d'eux leur prince Lucifer
 Cache un front de taureau sous la mitre de fer . . .

Et leurs pas, ébranlant les arches colossales,
 Troublent les morts couchés sous le pavé des dalles.

Este chiar tema litografiei lui Louis Boulanger, pictorul căruia V. Hugo îi dedica balada *La légende de la nonne*.

Și iată traducerea lui C. Negruzzi :

Printre razele albastre astei fumegînde pare,
 Cu chiote, cu suspine, cu urlete, cu lătrare,
 Iată că de prin tot locul, de prin ape, munți, păduri,
 Se adună-acum aicea căscînd spurcatele guri
 Vampiri, stafii și balauri, strigoi, larve, negri gnomuri,
 Monștri care numai Iadul a visat a lor fantomuri.
 Vrăjitoarea — abia scăpată din mormintele pustii,
 Se urcă în stejarul care s-a uscat de vijelii.
 Necromani ce lungi tiare port în cap cu mare fală
 Unde-s scrise cu văpaie drăcești semne de cabală,
 Și posomorîții demoni, iuții aprigi-zburători,
 Vin curgînd de pretutindenii precum grindina din nori.
 Toți pe ușile strîcate, pe coperișile sparte,
 Răsufînd un duh de moarte ce se-ntinde-n orice parte,
 Intră-n vechea mănăstire cu a lor domn Lucifer,
 Ce pe capul său de taur, poartă-o mitră grea de fer . . .

Ș-ai lor pași zguduind strașnic cele bolte colosale,
 Turbură pe morții care dorm sub petrele - acei sale.

Evident că traducerea este destul de departe de torentul versurilor lui Victor Hugo și de acea impresie debordantă de aspect dantesc. Totuși, trebuie să recunoaștem că traducerile lui Negruzzi din *Baladele* lui Hugo reprezintă, în ansamblul lor, un progres simțitor față de tentativele sale anterioare, cu toate piedicile ivite în calea unei traduceri în versuri, mai ales dintr-un poet virtuos ca șeful școlii romantice franceze. Ritmul trohaic și viforos din versuri ca : „Vin curgînd de pretutindenii precum grindina din nori”, ne poartă gîndul la iureșul din bătălia de la Rovine, descrisă de Eminescu în *Scrisoarea a III-a*. De fapt, era la mijloc o greșeală de înțelegere din partea lui Negruzzi. El n-a fost un romantic decît doar pentru unele aspecte ale acestui curent literar, mereu limitat în avînturile caracteristice școlii franceze de la 1830, frînat de atitudinile sale de spirit obiectiv. Chiar lirismul său poate fi pus în discuție. În aceste condițiuni, apare clar că el a supraestimat posibilitățile limbii noastre de atunci în munca de tălmăcire a mării bogății verbale și tehnice a poeziei.

ziei lui Victor Hugo. Pe de altă parte, reducerile operate în texte, simplificarea versificației și surdina pusă lirismului romanticului francez presupun la Negruzzi o conștiință destul de clară a limitelor sale ca om de viziune și de expresie poetică.

El a fost mult mai aproape de temperamentul și posibilitățile sale când a tradus *Impresiile de călătorie* ale lui A. I. Dumas („Curier de ambe sexe”, 1837—1838) și nuvela *Toderică* (poveste), localizare nemărturisită după *Federigo* de Prosper Mérimée²⁹). În *Introducere la Scrierile lui Constantin Negruzzi* (1872), Vasile Alecsandri arăta apropierea dintre Mérimée și Negruzzi ca observatori ascuțiți și scriitori de aspect clasic, fără să precizeze natura acestei localizări, de fapt traducere. A fost meritul lui I. Nădejde (Verax) de a fi adus precizări în acest sens³⁰). *Toderică* este o nuvelă localizată printr-un motto din „Prologul poveștilor” noastre populare, prin evocare de eroi populari din basmele românești ca Statu-Palmă, Barbă-Coț, Păcală și Tindală. Prin text însă, rămîne o traducere liberă plină de vervă a modelului francez. Stilul oral, așa de apropiat de talentul povestitorului moldovean, dialogul său viu și natural dau impresia de creație originală, mai ales că franțuzisme ca *compania* (tovărășia), *desperația*, *pasians* sînt rare. Negruzzi face un loc acestei nuvele în volumul său selectiv *Păcatele tinerețelor* (1857), sub rubrica *Amintiri din junețe*, însoțită de o notă amintind că această „nevinovată poveste” a servit de pretext Ocîrmuirii „să închidă jurnalul («Propășirea») și să exilize pe autor”. Ceea ce dovedește că Negruzzi se recunoștea în aceste pagini de humor popular și de scepticism religios.

Problema influenței exercitate de Mérimée, ca autor de nuvele istorice, asupra lui Negruzzi, indicată de V. Alecsandri, a fost demonstrată de N. I. Apostolescu, mai ales în „trecerea de la lirism la narațiune, în proză și în versuri”³¹).

Tot așa arta memorialistică a lui Al. Dumas, mare călător romantic și povestitor cu dar de-a evoca pitoresc fapte banale, și întimplări diverse, legende populare ca aceea a lui Wilhelm Tell, însăilări în texte de aspect popular și totuși cărturăresc, a constituit o adevărată școală pentru Negruzzi. Traducerea din *Impresii de călătorie*, publicată în „Curier de ambe sexe”, în anii 1836—1838 după *Impressions de voyage*, alcătuia o prefiguratie a artei din *Scrisorile* povestitorului moldovean, unde turistul amuzat, memorialistul atent și curios, foiletonistul, apăreau rînd pe rînd. Dar și aici rîsul enorm al lui Dumas, amator de mese

29) În Propășirea, 1844, p. 75—91. *Federigo* apăruse în Revue de Paris, nov 1829 și fusese republicată în Annales romantiques, 1832.

30) Verax, *Toderică plagiat de C. Negruzzi de pe Federigo al lui Mérimée*, Contemporanul, II, 16 iulie, 1882, p. 62.

Problema acestor traduceri — prelucrări după autori de preferință apuseni, fără indicație de izvor, s-a mai pus și cu privire la alte texte ale lui C. Negruzzi. Emilia Turdeanu a arătat „modelul” francez al *Florei romîne*, publicată de povestitorul moldovean în „Convorbiri literare”, nr. 7 și 8 din 1 și 15 iunie 1867. (Vezi Emilia Turdeanu, *Contribuții la influența franceză în opera lui C. Negruzzi* (Flora romînă). Revista istorică romînă, 1945, vol. X, p. 365—372).

31) N. I. Apostolescu, *op. cit.* p. 153—155.

pantagruelice, de vânători spectaculoase și de extravagantă, face loc la Negruzzi ironiei și discreției clasice. Vocabularul din introducere și tonul frazei reprezintă o voalare a ostentației din povestirile truculentului romantic francez. Vom observa orientarea lui Negruzzi în general după operele de ecou european al vremii, melodramă pariziană, drama romantică a lui Victor Hugo, baladele acestuia, Al. Dumas; însă, în traducere, el le reduce oarecum excesele la o notă comună indicată de limitele limbii literare dintre anii 1835—1850, de nevoile specifice ale culturii noastre din acea epocă și mai ales de temperamentul scriitorului, mai înclinat spre atitudini de critică socială și de literatură educativă, decât spre dezvoltări lirice. De aici și înfățișarea eclectică și dispartă a modelelor folosite, împrumutate din toate curentele literaturilor străine.

Primele scene din actul III al *Femeilor savante* ale lui Molière, traduse pentru un spectacol monden³²⁾ și, cuprinzând momentul prezentării lui Trissotin și Vadius în această ridicolă societate feminină, nu vizau desigur vreo problemă analoagă de la noi. Însă ele valorificau măcar parțial o mare comedie clasică. Teatrul Național din Iași reprezenta atunci, rînd pe rînd, din operele lui Molière: *Bădăranul boierit*, *Avatarul* (sub titlul *Sgîrcitul*) în 1836, *Doctorul fără voie* în 1846. Cele patru scene din actul III al *Femeilor savante* sînt traduse „slobod”, dar exact, cu respectul dialogului versificat, în versuri amplificate de la 12—16 silabe și cu o stăruitoare insistență de a urma tonul satiric molieresc și valorile situațiilor comice. Șarja unui limbaj prețios de salon, jargon de clasă care se schița și la noi, nu se poate realiza decât cu efecte silite, în parte artificiale. *Franțuzitele* lui C. F a c a satirizau deja acest jargon.

Iată catrenele sonetului dedicat de Trissotin, care stîrnește extazul femeilor savante :

Nu-ncetezi, cu îndurare
A tratarisi domnește
Ș-a ține împărătește
O vrăjmaș — atît de mare.

Izgonește ori ce-ar zice
Din odaia-ți cea frumoasă,
Unde asta neomenoasă,
Viața-ți face neferice.

Traducerea nu respectă dispozitivul celor 2 rime obligatorii în catrenele sonetului. Tonul este mai curînd naiv decât prezumțios și grotesc, așa cum îl indică originalul.

32) Publicată în *Zimbrul*, anul I, nr. 19 din 4 septembrie 1850, p. 73—74; nr. 20 din 7 septembrie, p. 78—80; nr. 21 din 11 septembrie, p. 81—82.

Cercetările lui Eugen Lovinescu³³⁾ și ale Vioricăi Ghiacoiu³⁴⁾ au dovedit că și farsa *Muza de la Burdujăni* (Iași, 1851), și comedia-vodevil *Carantina* (Iași, 1851) sînt, prima o traducere sumar localizată după *La Sapho de Quimpercorentin* de Théodore Leclercq, iar a doua, o prelucrare după *La quarantaine*, vodevil de Scribe și Mézières. Nu trebuie să-i suspectăm buna credință lui C. Negruzzi în folosirea atîtor texte franceze dar nemărturisite. Ideea de proprietate literară nu era atunci de loc limpede, iar nevoile de teme și motive literare, de piese pentru spectacole autorizau asemenea procedee, folosite de toți scriitorii de la Asachi pînă la V. Alecsandri.

3. Traduceri din literatura rusă.

Nu intenționez să exăminez de aproape traduceriile lui C. Negruzzi din literatura rusă. Nu am nici competența necesară. Unele din ele au fost deja studiate, altele sînt în studiu³⁵⁾. Dar voi desface din această nouă experiență literară o serie de observații relative la orientarea scriitorului pe plan de literatură universală. După afirmația fiului său Iacob Negruzzi, el cunoștea îndeajuns limba rusă pentru a face traduceri. Traducerile și imitațiile din literatura rusă vor privi autori preromantici ca Dérjavin, romantici înaintați ca Pușkin, texte documentare cum erau *Călătoria Arabului Patriarh Macarie de la Alep la Moscova* sau *Tunsul*, în fine, opera satirică a prințului Antioh Cantemir, scriitor clasic rus.

Fenomenul literar preromantic, redus la teme sumbre, ca poezia nopții, a cimitirelor, însoțite de vagi meditații filozofico-religioase, i-a apărut printr-o dublă filieră: mai întii prin Young, autorul *Nopților*, din care și traduce *Intîia noapte* (rămasă în manuscris), probabil prin intermediul limbii franceze, apoi indirect prin Gessner după care traduce și imită *Potopul*³⁶⁾. Compune poezii ca *Reverii*³⁷⁾ și *Melancolia*³⁸⁾. Dar această sensibilitate nu-i este proprie și lasă mereu impresia de dezvoltări literare ale unor lucruri comune tipice romantismului dinainte de 1820. Plastica apuseană abunda atunci în gravuri, unde toate temele romantice erau acumulate: noaptea, luna, lacul, copacii desfrunziți, ruinele, cimitirul, mormintele, craniile etc.

Mai aproape de atitudinile lui C. Negruzzi stă poezia lui Pușkin, de care acesta pretinde că s-a apropiat ca prieten al poetului rus la Chișinău, în 1821, deși scriitorul nostru nu avea decît 13 ani. *Cîrja-liul*, (tradus în „Curier de ambe sexe”, nr. 6, 1836—1838, p. 104—109)

33) E. Lovinescu, *Const. Negruzzi*, ed. III, Buc., 1940, p. 227—230.

34) V. Ghiacoiu, *Identificarea originalelor unor „tălmăciri” ale lui Costache Negruzzi*, Revista istorică romină, V—VI, 1935—1936.

35) Val. Ciobanu, pregătește un studiu *Al. Donici și scriitorii ruși*, în care va cerceta traducerea din *Satirele* lui Antioh Cantemir, lucrată de Al. Donici în colaborare cu C. Negruzzi.

36) În Curier de ambe sexe, 1839, nr. 2, p. 29—32.

37) În Alăuta rominească, 14 martie, 1837.

38) În Almanahul literar, pe anul 1839, Buc.

populariza la noi o figură de haiduc din Basarabia, care impresionase pe marele poet rus în vremea exilului său la Chișinău. *Tunsul*, tradus împreună cu Al. Donici, deși fără semnătură, după Radu Curălescu, apare în „Propășirea”, nr. 25, 1844.

Șalul negru, populara poezie a lui Pușkin, l-a preocupat pe Negruzzi în două etape: mai întâi, sub forma unei „imitații din Pușkin”³⁹⁾, apoi tradusă după versiunea franceză a lui Charles Durand, care apăruse în revista romîno-franceză „Spicuitorul moldo-romîn” („Le Glaneur moldo-valaque”), 1841, iulie-august-septembrie, *Le Schall noir*, traduction libre du russe. Colaborarea lui C. Negruzzi la publicația bilingvă a lui Asachi a impus aproape aceste traduceri indirecte prin limbi intermediare, condiție care îndepărta tot mai mult traducerea de originalul rusesc. Versiunea lui Negruzzi după Pușkin nu pare a urmări nici cadrul exact al epocii, nici nu supune textul original unei viziuni proprii. El pare preocupat să amplifice și să dezvolte momente patetice ale unei drame amoroase.

Deosebit de semnificativă pentru C. Negruzzi, scriitor de esență clasică, este munca de traducere, în colaborare cu Al. Donici, a volumului *Satire și alte poetice compuneri* de prințul Antioh Cantemir, însoțit de *Viața prințului Cantemir*⁴⁰⁾, rezumat după introducerea unei ediții a *Satirelor*, publicată la Londra în 1749. Lucrarea se încadra în planul „Albinei” de a traduce și publica întreaga operă a lui Dimitrie și Antioh Cantemir⁴¹⁾.

Nu știm care este partea de contribuție a lui Al. Donici în alegerea și traducerea textelor. Ea este desigur importantă, dacă judecăm după înțietatea acordată numelui acestuia în semnătura volumului. Este probabil chiar că Donici, originar din Basarabia, a dat prima formă a traducerilor, fiindcă el cunoștea mai bine limba rusă, tradusese deja poema *Țiganii* a lui Pușkin (1837), și publicase 2 volume de *Fabule* (1840).

Oricum, chiar cele 8 satire (din 9 publicate de Antioh Cantemir) cele 4 ode, 2 epistole, 6 fabule și 9 epigrame, specii destinate criticii sociale, situează pe cei doi traducători pe poziții înaintate. Aristocrat luminat, în sensul secolului al XVIII-lea, autorul rus se declară mereu discipol al lui Horațiu și Boileau „de la care multe am împrumutat, însușindu-le cu obiceiurile noastre”. Negruzzi se situează pe pozițiile înaintate antif feudale și anticlericale ale acestui clasic al veacului al XVIII-lea, impregnat de ideile voltairiene, de cultul științei și de nevoia de a satiriza scăderile societății feudale rusești.

Biografia din capul volumului și reproducerea de versuri în lauda prințului Cantemir, latinești, rusești, italienești, constituie o formă de reconsiderare a poetului satiric rus.

Donici și Negruzzi au meritul de a fi găsit în versiunea romînească a lui Antioh Cantemir expresia modernă a unui conținut în-

39) În *Curier de ambe sexe*, 1835–1838, nr. 6, p. 109–112. Reprodus în *Curiosul lui C. Bollaic*, nr. 3, 1837 și în *Foaia pentru minte*, 1838, p. 103.

40) Iași, 1844.

41) E. Lovinescu, *Costache Negruzzi*, ed. III, Buc., 1940, p. 70.

intat, în ciuda aspectelor învechite din limba originalului rusesc, încă dominată de limbaj bisericesc și înnoită timid cu neologisme nepotrivite spiritului limbii. Textul românesc are tablouri realiste de moravuri realizate cu vervă incisivă și cu mijloace populare.

Nu sîntem surprinși de faptul că, alături de critica din Satire adusă clerului superior ortodox, asimilat în totul lumii feudale și exploatare, găsim în traducerea lui Donici și Negruzzi seria de *Ode* închinată mai ales lui Dumnezeu. În „Săptămîna”, revistă redactată de Negruzzi în 1853 pentru ridicarea satelor, el publică *Odă către Dumnezeu*, traducere după Derjavin. Contrazicerile prințului Antioh Cantemir, iluminist rămas tributar unor concepții mistice, le regăsim și la Costache Negruzzi, anti-feudal declarat în *Alexandru Lăpușneanu* și mai ales în *Ochire retrospectivă* („Romînia literară”, 1855), dar dispus la concesii făcute bisericii și unor prejudecăți feudale.

4. Traduceri din literatura engleză.

Cunoștințele de literatură engleză i-au ajuns lui C. Negruzzi indirect, prin ediții și traduceri franceze și prin reflexe rusești. Ele se reduc la aspecte ale preromantismului dominat de un cadru melancolic de visare și meditație și la forme de romantism: medievism, ca la Walter Scott, un trecut legendar ceșos, osianesc, cum îl înfățișează și Thomas Moore (1779—1852), sau viziuni dintr-o viață feudală cu pasiuni sumbre ca în *Oscar d'Alva* de Lord Byron.

Fire optimistă, Negruzzi n-a căutat în tematica preromantismului un cadru de evadare, ci un mijloc de adîncire a problemelor vieții, a naturii, chiar a ideii religioase. Sentimentul istoriei, atît de pregnant la romantici, îl duce și pe el la evocarea tablourilor monstruoase ale *Potopului*, sau la aspecte din viața evului mediu. *Melancolia* (Almanah literar pe anul 1831), are destule asemănări cu *Țînterimea unui sat* de Asachi, imitație după Jukovski și, indirect, după Gray.

Textul *Melodiilor irlandeze* (*Irish Melodies*) ale poetului irlandez Thomas Moore, compuse pentru melodiile populare ale lui J. Steevenson, i-a fost cunoscut probabil prin versiunea franceză din lucrarea *Les amours des anges et les mélodies irlandaises* (Paris, Chassériau, 1823) de Louise Swinton-Belloc. Nu am găsit această operă în bibliotecile Iașului și am fost nevoit să recurg la o ediție germană, *Irische Gesänge*, übertragen von Wilhelm Cornelius (Berlin, Wilhem Cornelius, 1841).

Comparația între versiunea germană din 1841 și cele 60 melodii traduse de C. Negruzzi arată că acesta a folosit probabil numai materialul oferit de versiunea franceză, 60 melodii de proză, în loc de 109 poezii din textul original, scrise în ritmuri și strofe foarte variate, mergînd pînă la unele construcții în versuri libere. Introducerea traducătorului german Wilhelm Cornelius amintește, cu citate din textele lui Thomas Moore, că aceste poezii au fost compuse la cererea compozitorului John Steevenson de a scrie texte pe melodiile populare irlandeze culese de el. Tematica lor este mult mai largă decît cea a melo-

diilor din traducerea românească. Selecția Louisei Swinton-Belloc a mers mai curînd la aspectele de istorie națională, la trecutul de luptă al poporului irlandez, la figuri legendare, lăsînd de o parte poeziile de dragoste, apelul la viață sau momentele de descurajare, în fine tot complexul de stări sufletești cîntate de un popor dirz bîntuit de mari suferințe ⁴²⁾.

Melodiile traduse redau textul complet, într-o proză cu elemente de ritm și cu bogat limbaj poetic. Ansamblul *Melodiilor irlandeze* realizează formula franceză a adaptării unui text străin debordant de lirism la măsura și canoanele estetice clasice. Iar reducerea unor texte de bogate efecte ritmice și muzicale la proză reprezintă o renunțare la un element esențial al poeziei.

Se pare că traducerea *Melodiilor irlandeze* ar fi fost făcută spre sfîrșitul anului 1838, cînd C. Negruzzi era exilat la moșia sa. Melancolia care stăpînește toate aceste poeme găsea ecou în sufletul lui apăsător ⁴³⁾. Textul tradus în proză a fost publicat postum în două serii ⁴⁴⁾.

Byron începuse a fi tradus de Eliade (*Don Juan*). Romantismul lui de răzvrătit slujea momentul de eliberare națională și socială de la noi. Un text de tinerețe ca *Oscar d'Alva* se resimte de aglomerarea tuturor elementelor romantismului istoric: cadrul melancolic al unor ruine de castel medieval, evocarea vieții unei familii nobile astăzi risipite, în fine, povestirea tragică a uciderii unui tînar cavaler în ziua nunții; spectrul lui apare în ziua cînd fratele ucigașului urma să se căsătorească cu fata iubită de amîndoi.

Această largă desfășurare epică, întreruptă de numeroase intervenții retorice ale poetului englez, urmează fidel linia traducerii franceze a lui Amédée Pichot din „Spicuiitorul moldo-romîn”. Vehemența verbală a originalului englez deja atenuată în versiunea franceză, suferă o nouă diminuare în traducerea românească. Totuși, Petre Grimm consideră că această traducere în genere e frumoasă, ... chiar superioară celor făcute înaintea ei ⁴⁵⁾.

5. Traduceri din literatura germană.

Mai puțin legat de literatura germană, C. Negruzzi a folosit totuși texte pentru imitații sau traduceri. Gh. Bogdan-Duică a arătat convingător că *Potopul* ⁴⁶⁾ este de fapt o traducere cu mici adaptări după poezia în proză a lui Gessner, *Ein Gemälde aus der Sündfluth* ⁴⁷⁾.

42) Thomas Moore's *Irische Melodien*, übertragen von Wilhelm Cornelius, Berlin, 1841, *Über die Entstehung der Irischen Gesänge*, p. III—IV.

43) C. Negruzzi, *Opere complete*, București, Minerva, 1905, II, p. 42—43.

44) Convorbiri literare, 1868 (după moartea scriitorului) au publicat primele două *Melodii irlandeze*, însoțite de o notiță explicativă. Vezi ediția de mai sus, II, p. 42—43. Restul (10—60) au fost publicate tot în Convorbiri literare, 1905, cu o notă explicativă a Eugeniei Carcalachi.

45) Petre Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*. Daco-romania, III, 1922—1923, p. 284—377.

46) În *Curier de ambele sexe*, periodul II, 1839, nr. 2, p. 27—32.

47) G. Bogdan-Duică, *Salomon Gessner în literatura românească*, Convorbiri literare, XXX, 1901, p. 171.

În *Dacia literară*, M. Kogălniceanu inaugurase o rubrică *Literatura străină*, unde prezenta scriitori și opere străine care se ocupau de țările noastre. Aci menționa *Almanahul Odesei* pe anul 1840, unde Radu Curălescu povestea viața Tunsului „tălhăriul muntenesc” (p. 138). Textul mai numea pe Lamartine cu „ode către tinerele Moldovence”; apoi pe Levitschnigg care „sărbează prin versuri dulci ca mierea, frumusețile Florei, florărița romîncă”, în fine pe Pușkin; „mai multe din cele mai frumoase compuneri a lui Pușkin cuprind suțeturi din obiceiurile și întâmplările romînești”. Observăm că, după indicațiile lui Kogălniceanu, Donici și Negruzzi vor traduce *Tunsul* în *Propășirea* (1844) și vor continua să traducă pe Pușkin. Pentru poetul austriac H. Levitschnigg, tot „Dacia literară”, la „Telegraful Daciei”, „Literatura” (p. 299), aduce următoarea precizare: „D. Levitschnigg de care am vorbit la capitolul literaturii străine, au publicat în „Iris”, almanac pe anul 1840 din Pesta, următoarele versuri în limba nemțescă, ce le împărțășim acum în original, iar în viitorul număr în o traducere romînească”. Urmează *Flora das wallachische Blumenmädchen* (p. 299—300), text pe care C. Negruzzi îl traduce în aceeași revistă (p. 477—478), sub titlul *Floarea, florărița romîncă*⁴⁸⁾ după Levitschnigg. Deși traducătorul anunță o traducere liberă, el urmează originalul de aproape, vers cu vers, de-a lungul celor 10 strofe. Iată o poezie unde lirismul intim și idilic al lui Negruzzi își găsea un teren favorabil. Textul german este o dezvoltare cam amplă a darurilor naturale și a gingășiei cu care natura a înzestrat-o pe *Floarea, florărița romîncă*. O alegorie continuă stabilește asemănări între fată și flori. O notă de sensibilitate romantică puțin dulceață domină textul original. Versiunea lui Negruzzi respectă ritmul iambic într-un vers de 14 silabe în loc de 11⁴⁹⁾.

Concluzii. Activitatea de traducător a lui C. Negruzzi trebuie privită cu interes sporit. Ea a însemnat o lărgire a culturii literare a scriitorului, o dezvoltare a tematicii și a mijloacelor lui de expresie. Inclinarea lui, rînd pe rînd, spre scriitori preromantici, romantici și realiști prezintă un proces de clarificare ideologică și de creștere a măestriei sale artistice. „Un romantique qui a appris son art devient un classique”, afirmă Paul Valéry.

Multe din aceste traduceri, în special acele de teatru, i-au fost oarecum impuse de nevoile culturale urgente ale epocii. Tot pe baza traducerilor, el pășește la localizări ca *Muza de la Burdujani* și *Carantina*. În genere, strădania de a traduce scriitori de mare meșteșug poetic, cum era Victor Hugo, dramele sau baladele lui, a însemnat o prețioasă contribuția la dezvoltarea conștiinței sale de scriitor, chiar dacă traducerile au fost mult sub nivelul modelelor.

Preferința sa pentru Dumas, Victor Hugo, apoi pentru Byron, Puș-

48) Textul este reprodus în Foia pentru minte, 1840, nr. 45, și în Convorbiri literare, 1867, I, p. 147.

49) O. Densușianu s-a ocupat de „*Florărița romîncă*” a lui C. Negruzzi în Noua revistă romîna, 1901, p. 153, precizîndu-i izvorul.

kin și Th. Moore denotă nevoia unui lirism robust, cu rădăcini în trecut, dar atent la prezent și proiectat în nădejdi de viitor.

C. Negruzzi a încercat și unele formulări relative la o teorie a traducerilor legate de momentele culturale și de obligația ca ele să fie accesibile prin limba obștească folosită, fără a se interzice însă introducerea de termeni noi impuși de necesități.

O greșeală a lui o constituie faptul de a fi tentat mai ales traduceri de poezii, când el nu era poet liric, ci doar un versificator corect, reducând viziunile avântate ale lui Hugo, Pușkin, Thomas Moore, la echivalente de vocabular și frază, lipsite de fiorul poeziei. În general credincios modelelor, nu rezistă totuși la ritmul susținut al textelor de construcții largi. Iată de ce preferă să taie din dezvoltările lui Hugo, în orice caz renunță la lupta pentru virtuozitatea tehnică și se mulțumește cu traduceri mai mult sau mai puțin exacte.

C. Negruzzi nu-și pune problema reconstituirii istorice, folosind limba, epoca și civilizația din opera de tradus, mai ales că evocările din Hugo, Th. Moore reprezintă scufundări în vremuri vechi. El pare mai preocupat să folosească mijloacele de expresie ale contemporanilor săi. Inconsecvent totuși, se lasă dominat de tiparele lexicale și sintactice ale limbii din care traduce. Numai limba populară de la baza traducerilor lui îl salvează de pasișe și de calcuri lingvistice prea numeroase. De aici provine și lipsa de unitate în limbaj, stil și ton, indispensabilă în orice traducere.

Traducerile în versuri ale lui C. Negruzzi nu sînt creații. Nici nu puteau fi, față de o tradiție încă așa de săracă a traducerilor și a limbii noastre literare. Ele l-au inițiat însă într-o tematică mai largă, depășindu-i orizontul strict al vieții personale și mai ales i-au arătat, măcar parțial, importanța prozodiei în realizarea poeziei. Poezia *Melancolie* (1839) beneficiază de această experiență. Negruzzi revine la natura sa specifică odată cu traducerea de versuri satirice, ca opera lui Antioh Cantemir, sau ca operele în proză, *Insemnări de călătorie* de Al. Dumas, *Federigo* de Mérimée sau *Melodii irlandeze*, traduse în proză. Natură eclectică, cam diletantă și rebelă în fața disciplinei riguroase a versului, preferă alura liberă și moale a prozei, cu asociații oricînd posibile, în cadrul stilului oral sau al stilului indirect liber.

Activitatea sa de traducător l-a ținut în curent cu metodele de creație străine, dovedite necesare la noi, și cu speciile literare impuse de nevoile vremii: meditații, „fiziologii”, schițe de moravuri, schițe de memorialist, scrisoarea literară, foiletonul chiar, nuvela istorică, satira, epigrama etc. A știut însă să le folosească în chip creator, realizînd cu ele forme de romantism românesc original prin aspectul precumpănitor progresist, și un realism al nostru. Preocuparea sa pentru folclor pare deșteptată de contactul lui cu Pușkin și cu opera sa, iar sentimentul trecutului istoric i-a fost întreținut de literatura romantică tradusă.

Conștient de valoarea redusă a traducerilor sale, nici n-a inclus în volumul antologic *Păcatele tinerețelor* din 1857 decît pe *Toderică*, prelucrare după Mérimée, *Riga Poloniei și domnul Moldovei*, prelucrat

după Voltaire⁵⁰⁾ și *Potopul*, imitație din Gessner. Inșă ele pot fi considerate ca forme de ucenicie literară rodnică pentru cariera sa de scriitor. Opera lui poetică, desigur puțin semnificativă, se desfășoară sub directă influență a romantismului din textele traduse. Iar arta prozei lui, marcată de o notă realistă ca metodă, și clasică în realizare, se resimte de experiența încercată pe marginea textelor lui Al. Dumas, Pr. Mérimée sau a poeziei satirice a lui Antioh Cantemir.

Traducerile lui C. Negruzzi reprezintă un progres simțitor în arta traducerii, mai ales prin procesul de curățare și limpezire a limbii literare și a celei artistice față de traducătorii anteriori, Iancu Văcărescu, C. Stamati, Gh. Asachi, C. Conache. El va fi depășit totuși de Eliade și Gr. Alexandrescu, poeți mai înzestrați. Contribuția sa importantă la dezvoltarea limbii literare prin traduceri apare clară, dacă apreciem numărul de neologisme valabil introduse, termenii populari intrați acum în limba artistică. Ideea enunțată de M. Sadoveanu că limba povestirilor istorice este cea populară, era deja dovedită prin nuvelele istorice ale lui Negruzzi. El aduce, prin traducerile lui, o replică afirmației lui M. Kogălniceanu: „traducțiile însă nu fac o literatură”. Ele pot totuși pregăti o literatură. Și traducerile lui C. Negruzzi, cu toate scăderile lor artistice, alcătuiesc o pregătire temeinică pentru creația sa originală.

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОСТАКЕ НЕГРУЦЦИ

Краткое содержание

Автор подробно изучает переводческую деятельность Костаке Негруцци, указывая на её особое значение в литературной жизни периода, предшествующего 1848 году, и в формировании самого писателя. Эта довольно интенсивная деятельность, полностью соответствующая программе и взглядам Г. Асаки, а главным образом Элиаде, была посвящена популяризации передовых западноевропейских и русских писателей XIX в.

Предисловия к различным переводам, а также некоторые письма К. Негруцци, выявляют его проницательность в вопросах, касающихся теории перевода — рассматриваемого как процесс языковой и литературный — и в выявлении общественного значения театра и поэзии. Влияние Элиаде ясно отмечающееся в переписке — оказалось особенно значительным в отношении роли переводов в развитии культуры вообще и литературного языка, в частности.

К. Негруцци осуществил ряд переводов из наиболее известных в то время произведений тех писателей, к которым его привлекала некоторая общность взглядов. Среди них отмечаются писатели, принадлежащие предромантизму и романтизму (Томас Мур, Байрон, Виктор Гюго), представители передового романтизма (Пушкин), а также классицизма включающего элементы реализма (Антиох Кантемир).

50) E. Lovinescu. *op. cit.*, p 189—192.

Некоторые из переводов не опираются непосредственно на подлинник, а используют уже существовавшие в то время переводы. Так, например, тексты французской классической литературы были переведены по современным греческим текстам, а английские, относящиеся к романтизму, по французским.

Необходимость обогащения театрального репертуара побудила Негруцци заняться переводом различных пьес. Это были, большей частью довольно посредственные мелодрамы или же драмы Виктора Гюго, социальное значение которых переводчик рассматривает в предисловиях. Автор указывает на ряд недочётов отмечающихся в переводах Негруцци, в частности на обилие диалектных молдавских терминов, на лингвистические калки и на некоторые неточности, искажающие французский подлинник. Эти недочёты проявляются с предельной ясностью в переводе Баллад Гюго, отражающих мастерство французского поэта и несомненно превышающих поэтические возможности Негруцци.

Произведения Ал. Дюма, Проспера Мэрима, сатиры Кантемира (переведённые в сотрудничестве с Ал. Доницам), некоторые стихотворения Пушкина в большей мере соответствовали таланту румынского писателя, автора мемуаров и повестей.

Переводы лирических произведений английских романтиков, для осуществления которых Негруцци использовал французские переводы, указывают на его довольно слабое дарование в области лирики. Процесс сокращения и упрощения текста Ирландских мелодий туманного Томаса Мура выявляет кроме того и несостоятельность метода французских „адаптаций“, не находящих отклика в сердце молдавского писателя.

Несмотря на вышеуказанные недочёты, автор считает, что переводческая деятельность К. Негруцци заслуживает особого внимания и имеет большое значение в развитии культуры, литературных взглядов писателя, в расширении его тематики в совершенствовании его средств выражения. Его эклектизм в выборе произведений, заслуживающих перевода, определяется необходимостью создания драматического репертуара, преклонением перед широкоизвестных западноевропейскими писателями и, наконец, ярко выраженным влечением к некоторым западноевропейским и русским писателям-реалистам. Следует считать неудачной его попытку заняться переводами стихов, так как лирическое вдохновение было ему чуждо. Не будучи в состоянии преодолеть лексические и синтаксические трудности подлинника, Негруцци даже не пытается достигнуть исторического воссоздания языковыми средствами. Именно поэтому его переводы не представляют собой творческого труда. Сам Негруцци считал их, очевидно лишь подготовительным этапом в своей деятельности, так как он уделил им незначительное место в прижизненном, собрании сочинений.

По сравнению с переводами Ианку Вакареску, К. Стамати, К. Конаки и Г. Асаки, переводы Негруцци представляют собой новый этап в развитии переводов. Они оказали решающее влияние на формирование Негруцци как писателя самобытного, как создателя румынской художественной прозы.

LES TRADUCTIONS DE COSTACHE NEGRUZZI

R é s u m é

L'auteur étudie de près l'activité de Costache Negruzzi, écrivain moldave de la pléiade de 1848, comme traducteur. Il attribue à cette activité une importance particulière dans la vie littéraire de l'époque et dans la formation de l'écrivain.

C. Negruzzi poursuit son travail de traductions, qui entraine dans le programme de G. Asachi et surtout de Eliade, son ami et grand animateur littéraire de Valachie. Il s'attache à faire connaître chez nous surtout les oeuvres des écrivains occidentaux et des écrivains russes progressistes du XIX-ième siècle.

Les préfaces des oeuvres traduites, ainsi que les lettres de C. Negruzzi, présentent des idées judicieuses relatives à la théorie des traductions, comme procès littéraire et linguistique, et au sens social et éducateur du théâtre et de la poésie. Son échange de lettres avec Eliade à ce propos souligne l'influence heureuse exercée par ce dernier sur lui, en ce qui concerne le sens culturel des traductions et surtout leur contribution au développement de notre langue littéraire.

C. Negruzzi a traduit des écrivains contemporains à large portée européenne, avec lesquels il se sentait certaines affinités : poètes préromantiques et romantiques comme Thomas Moore, Byron, Victor Hugo ; écrivains romantiques progressistes comme Pouchkine ; classiques à méthode réaliste, comme Antioh Cantemir.

Il réalise certaines de ces traductions par l'intermédiaire d'autres langues que celle des textes originaux : le grec moderne sert comme truchement pour des textes français classiques ; le français, pour des textes romantiques anglais.

C. Negruzzi, traducteur de pièces de théâtre, sert les besoins de la scène avec ces versions de mélodrames médiocres ou de drames de Victor Hugo, dont il discute la portée sociale dans les préfaces. L'auteur relève les points faibles de ces traductions, où abondent les termes moldaves régionaux, les calques linguistiques et certaines gaucheries qui nous éloignent des textes français originaux. Ces faiblesses apparaissent d'autant plus évidentes dans la traduction des *Ballades* de Victor Hugo, textes de virtuosité verbale et technique, avec lesquels C. Negruzzi, poète à souffle court, se permet des libertés contestables.

Les textes traduits d'après Al. Dumas, Prosper Mérimée, les vers satiriques d'Antioche Cantemir, traduits en collaboration avec Al. Donici, ou certaines poésies de Pouchkine, sont plus rapprochés de sa nature de mémorialiste et conteur.

Ses traductions de la lyrique romantique anglaise, par l'intermédiaire du français, attestent sa médiocre sensibilité poétique. Le procès de réduction et de simplification des *Mélodies irlandaises* du nébuleux Thomas Moore confirme également la méthode condamnable des „adaptations“ françaises et le faible écho de ces textes dans l'âme de l'écrivain moldave.

En conclusion, l'auteur croit cependant que l'activité de C. Ne-

gruzzi comme traducteur doit être envisagée avec un intérêt plus vif. Elle représente une contribution à la culture littéraire de l'écrivain et au développement de ses thèmes et de ses moyens d'expression. L'éclectisme témoigné dans le choix de ses modèles à traduire implique l'idée des besoins immédiats d'un répertoire dramatique, celle du prestige exercé chez nous par quelques noms de réputation européenne, enfin des affinités évidentes entre notre prosateur et certains écrivains réalistes occidentaux ou russes. Sa tentative de traduire des vers est une erreur; il n'était pas un poète lyrique, mais un correct versificateur. Dominé par les calques lexicaux et syntactiques des langues dont il traduit, il ne se pose pas le problème des reconstitutions historiques au moyen de la langue. Voilà pourquoi les traductions en vers de C. Negruzzi ne représentent pas des créations. L'aspect de travail d'apprentissage attribué à ces traductions ressort également de la place modeste faite par lui-même à ces dernières dans leur réédition en volumes parus de son vivant.

Les traductions de C. Negruzzi accusent cependant un niveau supérieur à celui atteint par Iancu Văcărescu, C. Stamati, C. Conachi ou Gh. Asachi; elles ont exercé surtout un rôle décisif dans sa formation comme écrivain original et créateur de la prose artistique roumaine.

CONCEPȚIA ISTORICĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

DE

N. BAGDASAR

*Comunicare prezentată la 3 noiembrie 1957 în ședința Filialei Iași
a Academiei R. P. R.*

Mihail Kogălniceanu ocupă, în perioada din Moldova care formează obiectul cercetărilor noastre, un loc de frunte, prin multiplele domenii în care s-a manifestat, prin ideile înaintate pe care le-a susținut, prin voința sa neabătută de a le realiza. Nici unul din contemporanii săi nu s-a manifestat în atâtea domenii ca el, nici unul nu i-a depășit ideile democratice, nici unul n-a încercat, mai mult ca el, de a le traduce în viață. De aceea el merită să fie considerat, alături de N. Bălcescu din Muntenia, ca exponent reprezentativ al ideologiei progresiste din această perioadă.

Născut în Iași, la 16 septembrie 1817, ca fiu al vornicului Ilie Kogălniceanu, Mihail Kogălniceanu are posibilitatea să se instruiască, primind la început lecții, împreună cu V. Alecsandri, de la călugărul maramureșan, influențat de ideile școlii latiniste, Gherman Vida și apoi urmînd pensionul francez de la Miroslava al lui Cuénim. În anul 1834, el este trimis de domnitorul Mihail Sturza, împreună cu cei doi fii ai acestuia, Dimitrie și Grigorie, pentru studii în Franța, la Lunéville, unde se găsea fostul dascăl al domnitorului, abatele Lhommé, care trăise mai mulți ani în principate ca refugiat politic. „Sub privegherea activă a abatelui”, în familia căruia erau găzduiți, cei trei tineri au urmat, timp de un an, „colegiul comunal care se bucura de o mare reputație prin capacitatea profesorilor”, unde abatele Lhommé el însuși, deși octogenar, era profesor de limba și literatura latină, și s-au însușit ca primii în clasele lor¹⁾.

Ceea ce l-a impresionat de la început pe tinărul Kogălniceanu în

1) M. Kogălniceanu, *Scrisori 1833—1849*, publicate de Petre Haneș, București, 1913, p. VIII și IX.

Franța, a fost libertatea de care se bucurau cetățenii. Curînd după so-sirea sa la Lunéville, el îi scria tatălui său: „Eu pot să te înștiințez de orice poate fi și de orice poate a se întîmpla în Franța, căci aici tot îi slobod; fiește om îi crai și poate să vorbească și să scrie orice îi va plăcea, fără ca să fie oprit”²⁾. Aici, la Lunéville, îi vine lui ideea și ia hotărîrea de a scrie o sinteză a istoriei romîne, începînd a-și aduna documentația necesară.

Dar el nu rămîne multă vreme la Lunéville. Franța era considerată atunci în cercurile feudale și reacționare de pretutîndeni din Europa, ca o țară frămîntată de idei revoluționare și de teamă ca tinerii moldoveni, trimiși acolo, să nu fie influențați de asemenea idei, Mihail Sturza a fost determinat de consulul rus ca reprezentant al țarului Nicolae I în Moldova să-i transfere în vara anului 1835 la Berlin. În primul an, ei au locuit la pastorul Souchon, parohul bisericii coloniei franceze din acest oraș, urmaș al hughenotilor refugiați în Prusia după revocarea edictului din Nantes, și care-i introduse în sinul coloniei franceze, iar apoi sînt instalați la un alt pastor, Ionas, în casa căruia se adunau reprezentanți progresiști ai nobilimii și burgheziei, care militau pentru reforme sociale și pentru unitatea poporului german. În primii doi ani de ședere în capitala Prusiei, Kogălniceanu ia lecții, împreună cu beizadelele, acasă, dar în toamna anului 1837 el se înscrie ca student regulat la Universitate, unde audiază, între altele, cursurile profesorului de drept natural Gans, „care era de o elocvență atît de mare, de un liberalism în idei atît de larg, încît din toate părțile Germaniei și chiar din alte țări, alergau cu miile studenții, ca să-i asculte vorbirea și elocvența sa dulce ca o melodie”³⁾, ale lui Savigny, „celebrul profesor de drept roman”, fondatorul școlii istorice a dreptului, și ale istoricului Ranke. În saloanele lui Savigny el face cunoștință cu Alexander von Humboldt, care din dorința de a cunoaște literatura din principatele romîne și soarta și caracteristica țiganilor de la noi, îl îndeamnă pe M. Kogălniceanu să publice, în 1837, două studii, *Moldau und Wallachei, Românische oder Wallachische Sprache und Literatur* și *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des cigains, connus en France sous le nom de boémiens*. În același an, el termină de redactat și publică opera sa voluminoasă *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*.

Wilibald Alexis, „celebrul romancier”, cum îl numește M. Kogălniceanu, care-l „luă în strînsă amicitie”, îl inițiază în prefacerile ce aveau atunci loc în Germania, dîndu-i amănunte asupra împrăștiării țaranilor prusieni după bătălia de la Iena, iar pastorul Ionas îi completează aceste cunoștințe, punîndu-i la dispoziție memoriul lui Hardenberg, proclamațiile și legislația cu privire la emanciparea lor. „În una din vacanțele de vară, va scrie el mai tîrziu, comitele Schwerin îmi dădu ospitalitatea în Schwerinsburg, vechiul castel al strămoșului

2) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 45.

3) M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boarești, emanciparea țaranilor*. Discurs rostit în Academia Romîna, 1 (13) aprilie 1891, p. 87.

său, feldmareșalul lui Frederic cel Mare, comitele Schwerin. Acolo, sub ochii mei, văzui aplicarea legii de emancipațiune făcută cu 25 de ani mai înainte. Am văzut pământurile emancipate, unele rămase în stăpînirea vechilor proprietari de moșii, altele trecute vechilor servi, deveniți proprietari. Am văzut satul vechiu al foștilor clăcași, Alt-Schwerin, și satul nou clădit după emancipare, Neu-Schwerin. Straniu lucru! Legea proprietății din Prusia avea mare asemănare cu condițiile proprietății rurale din țările romîne. Principiul ce se găsește în vechia noastră legislațiune, pentru a se da țaranului spre cultivare pînă la două treimi din întinderea moșiilor, iar o treime se rezervă în seama stăpînului, exista și în Prusia⁴⁾.

În 1838, el se întoarce în țară și începe să desfășoare o vie activitate editorială și publicistică. Pentru a încuraja creația literară națională, el scoate „Alăuta romînească” (1838), care însă, după cinci numere de apariție, e suspendată de cenzură din cauza unui articol al său *Filozofia vistului*, în care satiriza caustic jocul de cărți, distracția de predilecție a boierilor; apoi „Dacia literară” (1840), scriind el însuși mai multe încercări literare. Ca îndrumător literar, el combate „mania primejdioasă a imitației”, „care omoară în noi duhul național”, condamnă traducерile abundente din literaturile străine — „traducerile, spune el, nu fac o literatură” — îndeamnă pe scriitori să creeze opere originale, sfătuindu-i să-și aleagă teme din istoria patriei și să se inspire din folclor, și consideră literatura ca un mijloc „de a preface moravurile”, de a introduce principii noi în viața patriei. Ca scriitor, el este reprezentant al realismului critic, căutînd să redea fidel nu numai caracterul, dar și detaliile reprezentării artistice. Pentru a sprijini istoriografia, el editează „Arhiva romînească” (1841—1845), în care publică studii, hrisoave, cărți domnești, urice, acte diplomatice. El a publicat de asemenea, între 1845 și 1852, în trei volume, *Letopiseșele Moldovei*, iar a doua ediție din această culegere între 1872 și 1874, sub titlul: *Cronicile Romîniei sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*. Pentru a deștepta interesul față de științele exacte, de științele morale și politice și de literatura romînească și a stimula activitatea creatoare în toate aceste domenii, el scoate, împreună cu V. Alecsandri, P. Balș și Ion Ghica, „Propășirea”, suspendată însă și ea de cenzură, înainte de a împlini un an de apariție. Pentru a răspîndi cunoștințe practice în lumea satelor, el editează periodice speciale, suplimente, almanahuri și calendare, publicînd cîteva articole — *Dezrobirea țiganilor*, *Despre civilizație*, *Despre pauperism* — în care se conturează poziția sa avansată față de problemele sociale. Împreună cu C. Negruzzi și V. Alecsandri și începînd din 1840, el este codirector, timp de mai mulți ani, al teatrelor francez și romîn din Iași și, în această calitate, el luptă împotriva repertoriului cosmopolit, adaptează el însuși piese de teatru, încurajează dramaturgia romînească, se străduiește să ridice nivelul profesional al actorilor și exigențele publicului, caută să transforme teatrul într-o armă de luptă de pe poziții avansate,

4) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 10—11.

În anul 1843, M. Kogălniceanu este numit profesor de istoria națională la Academia Mihăileană. El își inaugurează cursul la 24 noiembrie 1843, cu lecția intitulată *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, pe care a publicat-o în „Propășirea”, nr. 37 și 38, din 24 septembrie și 1 octombrie 1844, după ce apăruse și în broșură în 1843. El nu ține însă acest curs decît în semestrul de iarnă 1843—1844, căci este silit de ocîrmuire să-l întreprună, din cauza marelui influențe pe care ideile sale patriotice o exercitau asupra tineretului. „Propășirea” însăși va fi suspendată numi după patru numere de la publicarea lecției inaugurale.

Din cauza ideilor sale progresiste, M. Kogălniceanu ajunge în conflict cu Mihaîl Sturza. În 1840, acesta îl demite din postul de aghiotant domnesc, în care îl numise cînd M. Kogălniceanu se afla la studii în străinătate. În 1844, el este închis din ordinul domnitorului la mănăstirea Rîșca și, după ce execută o parte din pedeapsă, aceasta este comutată în surghiun la moșia tatălui său de la Hilița. În același an, aflîndu-se la Viena în drum spre Paris, împreună cu una din surorile sale care avea nevoie de examen și tratament medical, i se interzice, din ordinul lui Mihail Sturza, să-și continue călătoria și este constrîns să se întoarcă în țară.

Nu se cunosc cauzele care l-au determinat pe M. Kogălniceanu să absenteze de la adunarea din martie 1848 de la Hotel Petersburg. Se știe însă că după această adunare ocîrmuirea a căutat să-l aresteze, oferind pentru prinderea lui o recompensă de 700 galbeni, că a stat multă vreme ascuns, pînă cînd a reușit să treacă clandestin granița spre Bucovina, stabilîndu-se la Cernăuți. Aci, în exil, el redactează și publică *Dorințele partidei naționale*, în care-și expune ideile sale politice și sociale, revendicînd egalitatea drepturilor civile și politice, garantarea libertății individuale și a domiciliului, instrucție egală și gratuită pentru toți românii, desființarea pedepsei cu moartea și a bătailor trupești, libertatea cultelor, emanciparea graduală a evreilor, oborîrea rangurilor personale și de naștere, distribuirea sarcinilor și dărilor către stat în proporție cu averea fiecăruia, desființarea robiei, împrumutarea țaranilor, adunare obștească compusă din reprezentanții tuturor stărilor, libertatea tiparului, dreptul de petiționare, uniunea Moldovei cu Țara Romînească — revendicări considerate ca revoluționare în acea vreme.

După 1848, M. Kogălniceanu se consacră cu ardoare realizării acestor idei. El înființează gazeta „Steaua Dunării”, în care militează activ pentru unire, pentru desființarea boierescului și împrumutarea țaranilor, pentru trecerea în proprietatea statului a averilor mănăstirilor închinată și neînchinată. Ca membru al Divanurilor Ad-hoc el sprijină cu căldură revendicările deputaților pontasi și combate cu energie boierimea reacționară. Ca deputat în Cameră după unire, el ține două strălucite discursuri, la 25 mai și la 1 iunie 1862, care, prin elocvențele argumente — istorice, sociale și politice — pe care le aduce în sprijinul împrumutării țaranilor îl situează alături de N.

Bălcescu. Camera însă, în majoritate reacționară, rămîne surdă, reprezentanții boierimii din sînul ei refuză să renunțe la privilegiile feudale, să facă dreptate țărănimii.

Activitatea politică a lui M. Kogălniceanu culminează în anul 1864, cînd, ca prim-ministru, colaborează cu Cuza Vodă la lovitura de stat din 2 mai împotriva monstruoasei coaliții, lovitură de stat, care, precum se știe, a făcut posibilă adoptarea proiectului de lege agrară de către Consiliul de Stat și împrumutarea țăranilor. Din păcate, intrigi condamnabile au pus capăt colaborării politice atît de fructuoase dintre domnitor și M. Kogălniceanu.

M. Kogălniceanu a mai făcut apoi parte din patru guverne: ministru de interne între 1868 și 1870, ministru de externe de la 27 aprilie 1876 la 24 iulie în același an, din nou ministru de externe între 3 aprilie 1877 și 25 noiembrie 1878 — în această calitate, el ține în Cameră, la 9 mai 1877, discursul pentru proclamarea Romîniei ca stat independent — în sfîrșit, ministru de interne între 1879 și 1880.

În 1880 el este numit ministru plenipotențiar la Paris, post în care nu rămîne multă vreme.

Scriitor și îndrumător literar, istoric și filozof al istoriei, gazetar și om politic, M. Kogălniceanu a participat activ la toate evenimentele care au frămîntat epoca sa.

M. Kogălniceanu moare la Paris, unde se dusesese să-și îngrijească sănătatea, la 20 iunie 1891. Rămășițele sale pămîntești au fost aduse în țară și îngropate în cimitirul Eternitate din Iași.

Concepția istorică a lui M. Kogălniceanu s-a format sub influența istoriografiei romantice, dominantă în acea vreme, a acelei istoriografii romantice, ai cărei reprezentanți concepeau și foloseau știința istoriei ca o armă de luptă împotriva privilegiilor aristocrației agrare, pentru răspîndirea ideilor democratice și liberale, pentru deșteptarea conștiinței naționale, pentru unificarea națiunilor dezmembrate și independența celor subjugate ⁵⁾.

Influențe puternice, mărturisite și de el însuși, a suferit M. Kogălniceanu din partea marelui istoric rus, el însuși reprezentant al istoriografiei romantice progresiste, N. M. Karamzin (1765—1826), autorul monumentalei lucrări *Istoria Rusiei* — „măreața operă a celebrului istoriograf”, cum o numește criticul din cercul decembriștilor, Orest Somov — ale cărei primele opt volume au apărut în 1816, iar cele 3 următoare în 1824, lucrare care a exercitat și asupra decembriștilor o puternică influență. Ea a fost tradusă în mai multe limbi europene precum și în limba chineză, traducerea franceză, pe care se pare că a utilizat-o M. Kogălniceanu, apărînd între anii 1819 și 1826. M. Kogălniceanu el însuși îl citează adeseori în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, ba într-un loc mărturisește că nu

5) Vd. și Andrei Oșetea, în Mihail Kogălniceanu, *Opere*, t. I, *Scrieri istorice*, 1946, *Introducere*, p. 16—19.

se poate „opri de a-l împrumuta așa de des”⁶⁾. Lui Karamzin îi dărește el: ideea despre caracterul practic, educativ, al istoriei; ideea despre caracterul mîngietor și reconfortant al istoriei, care-i arată cititorului, deprimat de constatarea relilor prezente, „că prin o tristă fatalitate perfecție n-au fost niciodată în lume”; ideea că istoria națională are prioritate față de istoria universală; ideea despre periodizarea istoriei universale. Nu numai idei, de o valoare constitutivă pentru concepția sa istorică, împrumută M. Kogălniceanu de la Karamzin, ci și formulări retorice, menite să trezească în ascultătorii săi, sentimente patriotice. Vibrantele fraze din *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*: „Inima mi se bate cînd aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine, sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Anibal, decît Cezar: aceștia sînt eroii lumii, în loc că cei dintîi sînt eroii patriei mele...”, sînt sugerate direct de textul lui Karamzin, sînt o adaptare a textului acestuia. Uneori influența lui Karamzin este atît de puternică, încît întilnim la M. Kogălniceanu aceleași idei exprimate cu aceleași cuvinte⁷⁾. Faptul nu trebuie să ne mire. Starea economică și socială a Rusiei și Moldovei acelei vremi era aproape identică; atît Karamzin cît și M. Kogălniceanu erau reprezentanți ai aceleiași categorii sociale — moșieri de stare mijlocie; și unul și altul se dezvoltaseră sub influența aceluiași spirit al vremii — spiritul romantic; și unul și altul manifestau aceleași interese — sociale, literare și istorice; în sfîrșit, nu trebuie să pierdem din vedere că activitatea științifică și literară a lui Kogălniceanu se produce într-o vreme cînd influența culturii rusești este puternică în Moldova și că deci influența lui Karamzin asupra lui Kogălniceanu se integrează în această influență generală.

S-a căutat însă să se arate că influențe în formarea concepției istorice a lui M. Kogălniceanu ar fi exercitat și istoricul german Leopold von Ranke⁷⁾. E drept că M. Kogălniceanu l-a avut profesor la Universitatea din Berlin pe Ranke, fapt pe care el îl menționează, în discursul rostit la 1 aprilie 1891 în ședința festivă a Academiei Romîne, cu multă mîndrie. Totuși în concepția sa istorică nu se vădesc influențele concepției dascălului său. Se știe că Ranke repudia teoriile istorice care afirmau că istoria ca știință ar avea sarcina să pronunțe verdicte asupra trecutului, el nega rolul practic și educativ al istoriei și atribuia istoriei sarcina, mult mai modestă, de a expune trecutul așa cum s-a întîmplat (wie es eigentlich gewesen), scopul principal și exclusiv al istoricului fiind stabilirea adevărului — idei care nu sînt împărtășite de M. Kogălniceanu. Se știe de asemenea că, deși evită de

6) M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*. Propășirea, nr. 38, p. 399.

7) Vd. I. Lupaș, *Leopold Ranke și Mihail Kogălniceanu*, comunicare făcută în ședința Academiei Romîne de la 20 noiembrie 1936, Memoriile Secției Istorice, seria III, t. XVIII.

a o transforma într-o istorie a salvării (Heilsgeschichte), Ranke fundamentează teologic istoria, că istoria universală îi apare lui ca o „hieroglifă sacră”, că statele îi apar lui ca „idei ale lui Dumnezeu”, că, în spiritul lui, tot ceea ce se întâmplă în istorie, se întâmplă după indicațiile providenței sau divinității — idei pe care, iarăși, nu le înțelegim la M. Kogălniceanu. E drept că și în concepția lui M. Kogălniceanu noțiunea de Dumnezeu joacă un rol, dar sensul pe care-l dă el acestei noțiuni, nu este sensul pe care i-l dă Ranke, ci sensul dominant în genere atât în societatea feudală cât și în societatea burgheză. M. Kogălniceanu n-a avut deci nevoie să împrumute această noțiune de la profesorul său. Nici obiectivismul concepției sale M. Kogălniceanu nu l-a împrumutat de la Ranke — se cunosc celebrele cuvinte ale acestuia, că istoricul trebuie „*sich selbst auslöschen*”, pentru a fi cât mai obiectiv — căci ideea de obiectivitate își făcuse drum în istoriografia vremii înainte de apariția lucrărilor lui Ranke și sugestii în acest sens gânditorul nostru istoric putea primi chiar de la cronicarii noștri. Și nu e suficient de semnificativ faptul că în discursul său din ședința festivă a Academiei Române el spune numai atât despre Ranke: „Am avut de dascăl pe Leopold de Ranke (1795—1886), marele istoric țărui, cu ocazia jubileului său de 60 de ani de profesorat, ajuns la adânci bătrînețe, am avut și eu onoarea a-i adresa acum cîțiva ani, 20 februarie 1877, felicitările mele, felicitările întiiului student român de la Universitatea din Berlin”⁸⁾, fără a pomeni nimic de influențele suferite? În schimb, cînd e vorba de ideile sociale și patriotice, M. Kogălniceanu recunoaște, în același discurs, cine îl inițiasse în problemele sociale și politice: romancierul Wilibald Alexis și pastorul Ionas.

Ce l-ar fi împiedicat pe M. Kogălniceanu să mărturisească influențele primite de la Ranke, dacă acestea ar fi existat în adevăr, cînd în problema emancipării țăranilor, care nu l-a preocupat mai puțin ca studiile istorice, el mărturisește cine l-a făcut atent asupra ei și de unde a primit sugestiile soluționării ei? (În paranteză fie spus, cînd M. Kogălniceanu îl audia pe Ranke, acesta se afla încă la începutul carierei sale didactice și științifice și abia ulterior și-a cîștigat prestigiul de care s-a bucurat creînd o școală și devenind „marele” și „celebru” Ranke). Și nu e semnificativ faptul că I. Lupaș în comunicarea sa, al cărei titlu promite atât de mult, dar al cărei conținut oferă atât de puțin, nu aduce nici o dovadă în sprijinul influenței ideologice a lui Leopold von Ranke asupra lui M. Kogălniceanu⁸⁾?

8) În aceeași comunicare I. Lupaș face și următoarea aserțiune, cu totul falsă: „Nu vom greși afirmînd că în entuziasmul său juvenil, tînărul student din Moldova, tocmai sub impresiile culese de la cursurile profesorului Ranke, va fi conceput proiectul de a publica la Berlin, în limba franceză, o sinteză a istoriei romîne (1837)”⁶⁾. (vd. extrasul, p. 10). Dacă I. Lupaș ar fi citit *Scrisorile* lui M. Kogălniceanu, ar fi putut constata că M. Kogălniceanu concepu proiectul de a publica o sinteză a istoriei romîne cu doi ani mai înainte, cînd se afla la Lunéville, și, dacă ar fi studiat faptele mai îndeaproape, ar fi putut stabili că lucrarea fusese tipărită la Berlin, înainte ca M. Kogălniceanu să fi început a audia cursurile lui Ranke. (Vd. în această privință: M. Kogălniceanu, *Scrisori*, 1834—1849, publicate de Petre V. Haneș, București, 1913, p. 26, 35, 69, 101, 103—104, 167—168. A sa vedea și Andrei Oțetea, *op cit.*, p. 11).

Alți profesori au exercitat influențe asupra lui M. Kogălniceanu la Universitatea din Berlin. Unul e Gans, care se impunea tineretului prin elocința lui plină de avînt și de idei noi, înaintate. Altul e Friedrich Carl von Savigny, întemeietorul „școlii istorice a dreptului”, ale cărei caracteristici fundamentale sînt după Plehanov : „1. o reacțiune împotriva concepției, răspîndite în secolul al XVIII-lea, că dreptul este creat de bunul plac al unor anumiți indivizi («legiuitorii»); o încercare de a găsi o explicație științifică a istoriei dreptului și de a înțelege această istorie ca un proces necesar și, prin urmare, condus de anumite legi; 2. o încercare de a explica acest proces, pornind de la un *punct de vedere cu totul idealist* : «spiritul național», «conștiința națională» este ultima instanță la care apela școala istorică a dreptului”⁹).

Dar cînd se tratează problema influențelor ideologice suferite de M. Kogălniceanu, se ignorează unul din aspectele cele mai interesante ale acestei probleme, fiindcă are loc în cadrul ideologiei burghezo-democrate a celor două principate. E vorba anume de influențele pe care le-a exercitat N. Bălcescu asupra gînditorului și luptătorului moldovean.

Se știe că N. Bălcescu a colaborat la „Propășirea” cu unul din studiile sale cele mai temeinice : *Puterea armată la romîni*. Se știe de asemenea că în 1846 N. Bălcescu și M. Kogălniceanu se aflau la Paris, unde au intrat în strînse legături, propunîndu-și să elaboreze împreună un dicționar biografico-istoric cu titlul : *Bărbați însemnați ai patriei noastre*. S-a revelat că în mai multe rînduri, în *Dorințele partidei naționale din Moldova*, în studiul *Ochire istorică asupra sclăviei*, în *Discurs la jubileul de 25 de ani al Academiei Romîne*, M. Kogălniceanu îl menționează pe N. Bălcescu și, cu o singură excepție, își însușește ideile pe care le citează. Astfel, în *Ochire istorică asupra sclăviei* M. Kogălniceanu adoptă același punct de vedere ca și N. Bălcescu asupra împărțirii „lăcuiitorilor agricoli” din ambele principate în trei clase : „1. Răzeșii, cnezii sau moșnenii, care își păstrează moșiile și libertatea; 2. Lăturașii, oameni slobozi, oameni domnești, care aveau numai libertatea lor”, alcătuiindu-se la rîndu-le în trei categorii : „din răzășii ce-și vînduseră moșia fără persoana lor; din coloniști aduși de bună voiea lor de boieri spre a le lăcu *sloboziile*, adică sate lăcuite de oameni *slobozi*; din ostașii care ieșeau din slujbă liberi după ce slujeau în cîteva cete privilegiate”; și 3. *Vecinii* sau *șerbii*, lipiți pămîntului și pe care stăpînul avea dreptul „a-i urmări și a-i aduce la urma lor, dacă își părăseau satul”¹⁰). Ca și N. Bălcescu, M. Kogălniceanu susține în acest studiu că ceea ce a determinat depose-darea moșnenilor sau răzășilor, a adîncit procesul de șerbire, a fost :

9) G. V. Plehanov, *Contribuții la problema dezvoltării concepției asupra istoriei*, București, 1951, p. 145.

10) M. Kogălniceanu, *Ochire istorică asupra sclăviei*, introducere la *Coliba lui Moșu Toma* de Harriet Beecher Stowe, trad. de T. Codrescu, Iași, 1853, p. XXX. Vd. și Radu Dragnea *Mihail Kogălniceanu*, ed. a II-a, 1926, p. 55.

interesul moșnenilor sau răzeșilor, care, punându-se sub „protecția unui stăpîn puternic”, voiau să scape de tirania guvernului și să obțină scutirea de dăjdi, vînzîndu-se pe ei și moșiile lor; *nevoia*, fiindcă nu mai puteau face față îndatoririlor către stat; și *sila* sau *abuzul* la care au recurs marii proprietari spre a-și extinde moșiile¹¹⁾, iar după ce le luau pămînturile, le luau și persoanele. Ca și N. Bălcescu, M. Kogălniceanu este de părere că „șerbirea claselor de jos de către clasele de sus trase după sine și știrbirea țării”. Studiul lui N. Bălcescu *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Romîne în diferite timpuri* l-a impresionat pe M. Kogălniceanu atît de mult și a jucat în concepția sa socială un rol atît de mare, încît marele om politic moldovean nu neglijează să-l amintească după 45 de ani, în cunoscutul său discurs de la Academia Romînă, *Desrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, în care spune: „În 1846, Nicolae Bălcescu a publicat în „Magazinul istoric” lucrarea sa asupra stării sociale a muncitorului plugar în statele romîne, în care fiecare frază este un strigăt la cer în favoarea nenorociților asupriți. Astăzi încă această lucrare este pledoierul cel mai elocvent și cel mai veridic în favoarea mării reforme, care abia s-a putut săvîrși în 1864. Cuvintele lui Bălcescu în curînd aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinți își însușiră soluțiunea chestiunii ca un țel nobil al activității vieții lor”¹²⁾. Avem aici recunoașterea sinceră a influenței pe care studiul lui N. Bălcescu a exercitat-o asupra sa personal precum și a rolului pe care acest studiu l-a jucat în secolul trecut în încercările de a rezolva practic problema agrară.

Nu vrem să stăruim aci asupra acestor lucruri, care au fost relevate și în parte se cunosc. Vrem să atragem atenția asupra altui aspect al influenței pe care M. Kogălniceanu a suferit-o din partea lui N. Bălcescu în problemele sociale, aspect asupra căruia, după cîte știm, nu s-a atras atenția pînă acum.

În timpul revoluției de la 1848 din Țara Romînească, N. Bălcescu publică în „Populul suveran” un studiu intitulat *Despre împrumutarea țăranilor*. „Din toate chestiunile care s-au discutat de la glorioasele evenimente din 11 iunie încoace, scria el aici, cea mai grea, cea mai delicată și totodată aceea care a iscat mai multe patimi în țară, este fără îndoială chestia de a face pe țăran proprietar. De aceea ne propunem a tracta și noi, a o discuta supt toate fazele sale și a o lămurii pe cît ne vor permite puterile noastre intelectuale”¹³⁾. Și N. Bălcescu scria în continuare: „Orice măsură socială, ca să fie adevărat bună, cată să satisfacă din trei puncturi de vedere diferite: cată să fie națională, cată să fie morală și dreaptă și cată să fie folositoare tuturilor”. N. Bălcescu examinează problema împrumutării țăranilor

11) Vd. N. Bălcescu, *Scrieri sociale*, comentate de P. P. Panaitescu, 1947, p. 105—107.

12) M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, 1891, p. 30.

13) N. Bălcescu, *Scrieri sociale*, comentate de P. P. Panaitescu, 1947, p. 137.

din toate aceste „trei puncturi de vedere diferite“, pentru a demonstra cu irefutabile argumente istorice, economice, sociale și naționale, necesitatea imperioasă a rezolvării ei.

Exact în aceeași termeni ca și N. Bălcescu pune și M. Kogălniceanu problema improprietății țăranilor în *Dorințele partidei naționale*. „Puterea și fericirea unui stat, spune M. Kogălniceanu în acest important proiect de reformă, se află în puterea și fericirea mulțimii, adică a nației. O nație însă care numără numai trei mii de oameni, înzestrați cu drepturi și averi, singurii adevărați cetățeni nu merită acest nume“¹⁴). După ce relevă că țăranii, care formează populația țării, „sînt desbrăcați de toate drepturile“, că nu sînt „decît numai niște instrumente de muncă în mîinile guvernului, ale proprietarilor și ale posesorilor de moșii“, că sînt „lîpiți pămîntului, pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora“, că însuși Regulamentul Organic, în loc să-i amelioreze, din contra i-a înrăutățit „ticăloasa stare“, M. Kogălniceanu scrie: „Omenirea, dreptatea, interesul țării și chiar interesul proprietarilor de moșii, cer... neapărat îmbunătățirea radicală a acestei stări, prin desființarea boerescului și prefacerea țăranilor în mici proprietari, dîndu-li-se pămînturile pe care le-au rodit cu sudoarele lor“¹⁵).

Ca și N. Bălcescu, M. Kogălniceanu demonstrează de ce omenirea, adică omenia, dreptatea, interesul țării și interesul proprietarilor impun în mod necesar ameliorarea radicală a condițiilor de viață ale țăranimii, improprietărea ei. „Omenirea, spune el, pentru că nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumente de muncă a acelora puțini, și ca un popor întreg să-și jertfească viața în folosul unora, în contra principiilor evanghelice și ale adevăratei libertăți. *Dreptatea*, pentru că desființînd boierescul și întemeind proprietatea între locuitorii săteni, ar fi a îndrepta crudele nedreptăți ale veacurilor trecute... *Interesul țării*, pentru că proprietatea este cel mai puternic instrument de civilizație, și dacă voim serios să ne civilizăm țara, trebuie să avem mulți proprietari. Numai o țară ce are mulți proprietari este tare; căci numai acolo unde este răspîndită *iubirea pămîntului* este răspîndită și *iubirea de patrie*. Astăzi însă pentru ce țăranul și-ar iubi și și-ar apăra o patrie, unde el n-are nici un drept, ci numai îndatoriri și sarcini? *Interesul particular al proprietarilor*, pentru că pragmatic se poate dovedi că desființarea boierescului, nu numai n-ar împuțina, dar încă în curînd ar spori prețul pămîntului prin înmulțirea populației și libertatea muncii; și că, prin urmare, o falce le-ar da un venit mai mare decît astăzi le aduce două falcii; pentru că este știut, că munca liberă îi mai roditoare decît munca silită, adică boierescul...“¹⁶).

E clar deci că aceleași argumente pe care le aduce N. Bălcescu :

14) M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale*, 1848, p. 42.

15) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 43.

16) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 43-44.

interesul național, morala și dreptatea și interesul tuturor, chiar și al marilor proprietari înșiși, pentru a demonstra necesitatea împroprietăririi, le aduce și M. Kogălniceanu: omenirea, adică moralitatea, și dreptatea, interesul țării și de asemenea al proprietarilor de moșii. Uneori aceleași expresii le întâlnim la amândoi, ca de pildă „viață evanghelică” sau „limbajiu evanghelic” la N. Bălcescu, „principii evanghelice” la M. Kogălniceanu. Identitatea atât de izbitoare a argumentelor nu poate fi interpretată desigur ca o simplă coincidență.

Este aci vorba fără discuție de o influență a unuia asupra celuilalt. Cine a exercitat și a suferit influența? Răspunsul la această întrebare nu este simplu. Și iată de ce. *Dorințele partidei naționale* apăreau la Cernăuți, unde era refugiat M. Kogălniceanu, la jumătatea lui august 1848, *Despre împroprietărirea țăranilor* vedea lumina tiparului în „Populul suveran”, în mai multe numere consecutive, începând cu numărul din 23 septembrie al aceluiași an. Studiul lui N. Bălcescu este deci, din punctul de vedere al apariției, ulterior *Dorințelor* și faptul acesta însuși ar pleda în favoarea ipotezei că prioritatea folosirii aceluiași argumente ar reveni lui M. Kogălniceanu, că prin urmare N. Bălcescu ar fi suferit influența gânditorului moldovean. Dar împrejurarea că *Dorințele* au apărut la 15 august, că pentru a ajunge, cu mijloacele de transport de atunci, de la Cernăuți la București, era nevoie de timp, faptul apoi că N. Bălcescu era foarte scrupulos în menționarea izvoarelor, indicând totdeauna sursa ideilor pe care le împrumuta, precum și faptul că studiul său e un studiu temeinic, gândit, susținut de stringente argumente logice și bazate pe fapte istorice de necontestat, și nu unul făcut în grabă, improvizat în câteva zile, infirmă această ipoteză. Se poate deci susține că identitatea argumentelor de mai sus se datorește influenței exercitate de N. Bălcescu asupra lui M. Kogălniceanu, că ele i-au fost sugerate acestuia din urmă, fie prin convorbirile pe care cei doi bărbați politici le-au avut în timpul petrecerii lor împreună la Paris, fie prin citirea studiului sau a unei schițe a lui, pe care N. Bălcescu i le va fi supus, tot acolo, lui M. Kogălniceanu.

Mai există însă și alte probe care pledează în favoarea priorității folosirii aceluiași argumente de către N. Bălcescu. Cînd studiul său apărea în „Populul suveran”, N. Bălcescu nu se mai afla în țară, fiind trimis de Locotenența domnească la Constantinopol. El părăsise țara la 5 august, deci înainte de a fi apărut *Dorințele*. Pe de altă parte, Ion Ionescu de la Brad relatează că în 1846, aflîndu-se de paști la Costache Negri la Mînjina, unde venise și N. Bălcescu, s-a discutat între altele și problema agrară și N. Bălcescu, spune Ion Ionescu de la Brad, „m-a făcut să dobîndesc o convicțiune că este de o neapărată trebuință a se îmbunătăți materialicește și moralicește soarta țăranului nostru, fără a lovi în buna stare materială a boierilor proprietari”¹⁷). Întîlnirea aceasta a avut loc înainte de plecarea lui N. Bălcescu la Paris, unde s-a întîlnit cu M. Kogălniceanu, și ea do-

17) Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura romînă de la Brad*, 1886, p. 24.

vedește nu numai că unul din argumentele de mai sus aparține lui N. Bălcescu, dar și că gânditorul și omul politic muntean căuta să obțină, pentru concepția sa socială, adeziunea acelor personalități de la care spera un concurs eficace pentru realizarea ei. Așa cum a căutat deci să-l convingă pe Ion Ionescu de la Brad despre necesitatea împroprietăririi țăranilor, va fi căutat fără îndoială să-l convingă și pe M. Kogălniceanu, invocând în sprijinul poziției sale argumentele cele mai serioase ce puteau fi aduse. În sfârșit, mai există încă o dovadă în sprijinul ipotezei noastre și poate cea mai convingătoare. În lucrarea sa *Question économique*, în care reproduce uneori textual fraze din studiul *Despre împroprietărirea țăranilor*, N. Bălcescu expune și argumentele pentru exproprierea latifundiilor și împroprietărirea țăranilor, aceleași argumente pe care le găsim în studiul din „Populul suveran”. De data aceasta el indică și sursele de unde a luat aceste argumente : *Cours d'économie politique* al lui P. Rossi și *Cours d'économie politique* al lui H. Storch, doi economiști cu vederi înaintate, burghezo-democrate.

Astfel, în urma dovezilor pe care le-am adus, ipoteza noastră după care N. Bălcescu l-a influențat pe M. Kogălniceanu, încetează de a mai fi o simplă ipoteză și capătă valoare de adevăr științific.

Trebuie să subliniem totuși că această influență este limitată, că în vreme ce N. Bălcescu era un revoluționar, sprijinindu-se în realizarea concepției sale sociale și politice pe masele populare, M. Kogălniceanu n-a depășit cadrele democratismului burghez.

M. Kogălniceanu n-a fost numai „cel dintîi istoric critic ce-a născut neamul românesc”¹⁸⁾, dar totodată și cel dintîi istoric român, care și-a pus problema caracterului teoretic al istoriei ca știință precum și problema factorilor determinanți ai evoluției istorice, care nu s-a mulțumit deci să stabilească faptele trecute cu care s-a ocupat, să le explice cauzal, să facă numai operă de istoric, ci a căutat în același timp să-și dea seama de rostul istoriei ca știință, să desprindă din noianul fenomenelor istorice sensul devenirii lor, cu alte cuvinte s-a ridicat de la treapta de istoric la aceea de gânditor asupra istoriei — asupra istoriei ca știință, asupra istoriei ca obiect al acestei științe. El își însușește despre istorie vederile curentului romantic, dominant în acea vreme, care atribuia realității fenomenelor istorice aceeași importanță ca și fenomenelor naturii, iar noțiunii de istorie ca știință un sens, care să facă această știință propice de a deveni o armă de luptă socială și patriotică. „După priveliștea lumii, spunea el de acord cu romanticii, în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, după minunile naturii, nimic nu este mai interesant, mai măreț, mai vrednic de luarea noastră aminte decît Istoria”¹⁹⁾ — *historia rerum gestarum*. Iar istoria ca știință este, spune el, „după zicerea

18) Vd. D. Onciul, *M. Kogălniceanu*, Memoriile secțiunii istorice a Academiei Române, București, 1918, p. 2.

19) M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, Propășirea, 1844, p. 292.

autorilor celor mai vestiți, adevărata povestire și înfățișare a întâmplărilor neamului omenesc ; ea este rezultatul virstelor și a experienței". Și în strinsă concordanță cu acest sens, M. Kogălniceanu adaugă : „Se poate, dar, cu drept cuvînt, numi glasul semînțiilor ce au fost și icoane vremii trecute”²⁰).

Dar el nu rămîne la această determinare a noțiunii de știință a istoriei, ci, făcînd un pas mai departe, numește istoria ca disciplină științifică, după istoricul rus Karamzin, „testamentul lăsat de strămoși strănepoților, ca să slujească de tălmăcire vremii de față și de povățuire vremii viitoare”. Cu alte cuvinte, știința istoriei nu se cade să fie numai o simplă „icoană a vremii trecute”, să nareze, așa cum s-au întîmplat, fenomenele istorice, ea nu trebuie înțeleasă ca o disciplină strict teoretică, urmărind doar să satisfacă dorința de a cunoaște, de dragul cunoașterii, a istoricului, să-i descopere acestuia ca erudit adevărul despre faptele trecutului de dragul trecutului și de dragul curiozității lui științifice. Istoria are de îndeplinit după M. Kogălniceanu un mare, un dublu rol social: de a explica prezentul și de a desprinde liniile generale ale evoluției viitoare a popoarelor și a omenirii, de a ne spune, nu numai de unde venim, dar și ce sîntem și totodată încotro mergem. În funcție de ce am fost, ne explicăm ce sîntem, în funcție de ce am fost și sîntem, putem prevedea ce vom deveni și vom fi. Mai mult decît atît: știința istoriei pune la îndemîna popoarelor, „stărilor”, ca și indivizilor, din bogatul ei tezaur de experiențe, învățăminte prețioase, arătîndu-le cum să acționeze, cum să pună capăt ezitărilor și să biruie ignoranța, cum să realizeze fapte bune și să ajungă la glorie. Istoria are deci de îndeplinit un important rol educativ și instructiv. „În această privire atît de importantă, spune M. Kogălniceanu, istoria, după Biblie, trebuie să fie, și a fost totdeauna, cartea de căpetenie a popoarelor și a fieștecărui om în deosebi; pentru că fieștecare stare, fieștecare profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndoirile sale, învățătura la neștiința sa, îndemn la slavă și faptă bună”²¹). Domnitori, legiuitori și oameni de stat, oșteni și cărturari și chiar simpli cetățeni găsesc în istorie indicații și norme pentru problemele ce le au de rezolvat, citesc în ea sentințe nepărtinitoare, preamărirea cîrmuitorilor drepți și buni și condamnarea celor răi, cauzele mării și decăderii statelor, ce guverne și ce legi au contribuit la progresul civilizației și culturii sau au determinat regresul lor, principiile statornice și valabile ale strategiei, propășirea spiritului omenesc sau rătăcirile lui, descoperirile nemuritoare ale geniului, cauzele ignoranței și ale superstiției, mîngîieri în nenorocire, prilej de călire a caracterului și întărire a virtuților cetățenești.

Înfățișîndu-ne, ca într-o vastă panoramă, împărății de mult apuse, lupte și revoluții, evenimente tragice și fericite, zugrăvind pe strămoși în culori vii și așa cum au fost, „cu toate virtuțile, cu toate patimile, cu toate năravurile lor”, istoria „ne leagă cu veciea, puind în comuni-

20) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

21) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

cație sămînțiile trecute cu noi, și iarăși și pe noi cu sămînțiile viitoare, cărora are să se trădece povestirea faptelor noastre" 22).

Cultivate și constituind obiect de studiu încă din antichitate, totuși studiile istorice nu s-au bucurat în decursul timpului de importanța ce li se acordă în zilele noastre. Căci pe cînd în antichitate studiile istorice erau citite numai de oamenii politici, de oșteni și de filozofi, astăzi ele sînt citite de toate „stările”, chiar și de cele mai de jos, de țărani. „În Franția, spune M. Kogălniceanu, țăranul, sara, la colțul focului, ca să se odihnească de trudele zilei, cetește mărețele reforme ale Constituantei și *strălucitele biruințe ale lui Napoleon*. În Prusia de cîte ori nu mi s-a întîmplat să văd, în vremea popasului, pe muncitorul de pămînt cetind, la umbra unui copaciu, faptele marelui Friederic !” 23). Aceasta, nu numai din cauză scumpetei manuscriselor în antichitate și a binefacerilor tiparului în timpurile moderne, ci înainte de toate din cauză că „astăzi fieștecare cetățean are drit și îndatorire de a se ocupa cu trebile statului, că fieștecare dorește a ști care sînt și cum se păzesc drepturile naționale, cîștigate de cătră strămoși” — și singură istoria este în măsură a-l lămuri asupra acestor lucruri. Dezvoltarea conștiinței de om și de cetățean face astăzi așadar mai necesară și mai utilă știința istoriei.

Dar dacă istoria omenirii este atît de instructivă și de educativă, cu atît mai utilă este, din acest punct de vedere, istoria patriei. Căci „omul, totdeauna, înainte de neam și-a iubit familia, înainte de lume și-a iubit neamul și partea de pămînt, fie mare, fie mică, în care părinții săi au trăit și s-au îngropat, în care el s-a născut, a petrecut dulcii ani ai copilăriei ce nu se mai întorc, a simțit cea întăi bucurie și cea întăi durere de bărbat. Acest sentiment sfînt, nu cunosc încă nici un neam, nici o semînție, cît de brută, cît de sălbatecă, care să nu-l aibă” 24).

Fragmentul patetic, vibrînd de un înalt patriotism, din *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, era poate mai apt decît celelalte argumente să convingă pe elevii săi despre utilitatea istoriei naționale și să le trezească dragostea de trecutul țării lor, să le insuflă mîndrie patriotică și să le stimuleze încrederea în viitorul poporului român. Istoria națională, spunea M. Kogălniceanu sub influența lui Karamzin, în fraze și accente de o captivantă elocvență, „ne arată întîmplările, faptele strămoșilor noștri, care prin moștenire sînt și a noastre. Inima mi se bate cînd aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine, sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Anibal, decît Cezar; aceștia sînt eroii lumii, în loc că cei dintăi sînt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decît lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugăreni îmi par mai strălucite decît acelea de la Maraton și Salamina, pentru că sînt cîștigate de cătră

22) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 293.

23) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

24) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 294.

romîni! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase decît locurile cele mai clasice. Suceava și Tîrgoviște sînt pentru mine mai mult decît Sparta și Atena; Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preț decît Corintul, pentru că în Baia avanul rigă a Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, craiul crailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus pe fugă, și a uitat drumul patriei noastre" ²⁵).

Indeosebi în vremuri de mari primejdii, de adînci frămîntări politice, cunoașterea trecutului poporului este aptă să întărească speranțele, să insufle curaj, să redea credința în viitorul lui. „Intr-o epocă ca a noastră, spune el, plină de toate decepțiile, în care spiritele atît de mult lucrează și inimile atît de mult simțesc nevoile unei credințe, ce hrană putem să avem mai îndestulătoare pentru nerăbdările și îndoielele noastre decît cultul țării noastre? Cetindu-i istoria, am avea mai multă ispită prin trecut, ne-am pretui mai mult prezintele, și am spera mai mult de la viitor; căci anelele ne-ar arăta vederat că providența niciodată nu ne-au lipsit, și că părinții noștri, deși au avut greutăți și piedici pe care noi nu le vom întîlni, ei niciodinioară n-au desnădăjduit de dînșii și de țara lor" ²⁶).

Istoria patriei mai are după M. Kogălniceanu și o altă utilitate, aceea de a ne apăra drepturile ca nație, drepturi contestate adesea de străini. Căci, spune el, „începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, driturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile" ²⁷). Dezvoltîndu-ne conștiința naționalității noastre, prin aceea că ne expune originile, ne descrie și ne explică evoluția trecută, iar prin aceasta însăși ce sîntem, „și, ca regulă de trei, ne descoperă și numărul necunoscut, ce avem să fim", istoria națională contribuie astfel la păstrarea naționalității.

Descoperirea și dovedirea adevărului asupra faptelor trecute, acesta este după M. Kogălniceanu caracterul principal al istoriei. Ca istoric, el repudiază minciuna, dezaprobă sentimentul de ură față de alte popoare, condamnă răul, dar e de părere că sentimentul patriotic, „o mică plecare către nația mea", care plecare să nu meargă însă pînă la denaturarea faptelor sau pînă la justificarea a ceea ce este blamabil, poate însoți expunerea, fără a-i dăuna din punct de vedere științific. El împărtășește în această privință părerea lui Karamzin că istoricul, animat de iubirea de patrie, imprimă expunerii sale căldură, energie și încîntare, făcînd-o astfel atrăgătoare. Călăuzit de sentimentul măsurii și al modestiei, M. Kogălniceanu se ridică împotriva romanomaniei, a teoriei care, susținînd că ne tragem din romani — sîntem romani și deci „cel dintăi popor din lume" — ajunge la afirmația ridicolă, făcută de Aristia, că sutașul roman, care a străpuns coasta lui Isus, era român. Romanomania este menită să provoace rîsul străinilor, căci nu numai origi-

25) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

26) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 295.

27) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 300.

nea etnică prezintă importanță, ci și ceea ce reprezentăm noi astăzi ; originea nobilă e relevantă numai în măsura în care ne dovedim vrednici de ea. „Să ne scoborim din Ercul, spune M. Kogălniceanu, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea; și, dimpotrivă, dacă, izgonind demoralizația și neunirea obștească care ne dărnă spre pieire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănătoase și nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa, chiar dacă ne-am trage din Gengis-Han”²⁸⁾. „...Că legile, că obiceiurile, că începutul nostru se trag din romani, istoria de mult a dovedit aceste adevăruri; dar, încă odată vă mai spun, sînt departe de a măguli o manie ridicolă, vorbindu-vă de faptele romanilor, ca și cînd ar fi ale noastre; ci voi face ceva mai folositor: mă voi sili a vă îndemna, ca, dacă vroiți să fiți cunoscuți de adevărații fii a romanilor, apoi să faceți și D-voastră ceva care să se poată sămălui cu isprăvile poporului de lume domnitor”²⁹⁾.

Cu o largă comprehensiune politică și cu o perspectivă clară a viitorului, M. Kogălniceanu privește ca patria sa, nu numai Moldova, ci și Țara Românească și Ardealul. În afară de acest important pas înainte, pe care-l face M. Kogălniceanu, determinînd ca sferă a noțiunii de obiect al istoriei naționale evoluția întregului popor, el face un alt pas înainte, mai important încă, atunci cînd determină conținutul acestei noțiuni. El consideră ca o eroare fundamentală faptul că, în operele lor, istoricii se ocupă de viețile domnitorilor, fără a pomeni „nimică de popor, izvorul a tuturor mișcărilor și isprăvelor, și fără care stăpînitorii n-ar fi nimic”³⁰⁾. „Mă voi sili, spune el, să mă feresc de această greșală de căpetenie ; ci, pe lângă istoria politică a țărilor, atît cît voi fi ajutat de documenturile și tradițiile vechi, voi căuta a vă da și o idee lămurită asupra stării sociale și morale, asupra obiceiurilor, prejudețelor, culturii, negoțului și literaturii vechilor romîni. Departe de a mă pune ca ocărîtorul vremii trecute, îmi voi face o deosebită datorie să vă înfățișez cea vechie întocmire guvernamentală, cea adunare de pravili fundamentale, cunoscute sub numele de *obiceiul pămîntului*, sub care patria noastră s-a păstrat mai multe veacuri tare și puternică”³⁰⁾.

Inițiativa aceasta, de a aduce o modificare fundamentală conținutului noțiunii de istorie națională, concepută pînă atunci numai ca istorie politică, în sensul expunerii de vieți ale domnitorilor, de rivalități la domnie, de războaie, de intrigi, viclenii și dușmăanii împinse pînă la exterminarea adversarilor în sînul boierimii, într-un cuvînt a vîrfurilor clasei dominante, de a integra în conținutul noțiunii de istorie națională zugrăvirea moravurilor, obiceiurilor, datinelor, a „vieții religioase și private”, a caracterului legislației, a naturii instituțiilor, a tranzacțiilor comerciale, a *poporului* însuși, o exprimă M. Kogălniceanu pentru prima oară în prefața lucrării sale *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie*, apărută la Berlin în 1837. El își expri-

28) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 300.

29) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

30) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

mă surprinderea și mirarea că în istoria Valahiei și a Moldovei toate cronicile și toate memoriile, cu excepția *Descrierii Moldovei* a lui D. C a n t e m i r, „nu tratează decât despre viața domnitorilor; boierii, clerul, poporul, nu sînt nimic, domnitorul este totul; și totuși tocmai contrariul trebuie să aibă loc”. O asemenea atitudine poate să fie îndreptățită după el „într-o monarhie hereditară, unde adesea statul este regele, unde toate acțiunile se fac în numele lui, unde totul dispăre în fața lui”, „dar în Valahia și Moldova, unde domnia nu este hereditară, unde domnitorul nu este nimic fără boieri, unde fiecare alegere prezintă numeroase dezbateri, noi combatanți și noi rivali, istoria ar trebui să trateze mai mult despre popor decât despre domnitori”. Și adaugă el mai departe: „Pînă în secolul al șeptesprezecilea, se înțelegea prin poporul valah domnitorul, clerul și boierimea; ceea ce înțelegem noi astăzi prin popor, adevărata forță a statului, era atunci iobag...”. El o și aplică în această operă, dar numai în parte. Căci între intenție și realizare, între plan și executare, se interpunea lipsa de documnte, pe care inteligența, oricît de scilpitoare și perspicace, a istoricului, n-o poate suplini, lipsă care și astăzi, după un veac și mai bine, se face încă real simțită în această privință, cu toată munca depusă între timp în stringerea și publicarea de asemenea izvoare istorice, muncă al cărei inițiator este Kogălniceanu însuși (vd. Prefața la Arhiva Romînească).

Ideea lui M. Kogălniceanu de a nu restringe obiectul cercetărilor istorice la clasele exploataoare și la vîrfurile lor, ci de a-l extinde, înglobînd în el și clasele exploataate, deși programatică și numai în parte realizată, constituie fără îndoială un aspect progresit al concepției sale istorice.

M. Kogălniceanu n-a demonstrat însă numai teoretic caracterul pragmatic al istoriei ca știință, ci și practic, făcînd uz de cunoștințele sale istorice în rezolvarea problemelor sociale și politice care i se puneau în calitate de om politic militant, ca deputat sau ministru. E suficient să menționez în acest sens discursul său *Imbunătățirea soartei țăranilor*, ținut în Camera Deputaților la 25 mai 1862, discurs în care erudiția sa istorică merge mînă în mînă cu logica de fier a argumentației, în care întinsele sale cunoștințe istorice sînt puse minunat în slujba cauzei care-i stătea la inimă: emanciparea țăranilor. Acest discurs este un studiu istoric în aceeași măsură în care este o captivantă pledoarie politică.

Ca reprezentant proeminent al clasei și epocii sale, nu e de mirare că M. Kogălniceanu adoptă în problema sensului evoluției istorice o atitudine idealistă. El vorbește de solia pe care dumnezeu ar fi încredințat-o poporului român, de răspunderea pe care ar avea-o ca națiune față de marele judecător, de protecția pe care providența ar fi manifestat-o în momentele lui cele mai grele poporului nostru, de misiunea ce i s-ar fi dat la Dunărea de jos. Dumnezeu, mare judecător, providență, solie, misiune, sînt noțiuni cu semnificație idealistă: ele exprimă o putere supranaturală, care intervine misterios în desfășurarea naturală a evoluției istorice. M. Kogălniceanu nu stăruie asupra acestor noțiuni, nu încearcă să le determine mai îndeaproape sensul, după cum nu

stăruie nici asupra miracolului însuși al intervenției transcendente. Astfel, în expunerea sensului evoluției istorice, el părăsește domeniul faptelor pozitive, concrete, date, pentru a le explica cu ajutorul unor noțiuni vagi și nebuloase, el părăsește lanțul cauzalității naturale obiectiv, pentru a le explica idealist cu ajutorul unor noțiuni imaginare și enigmatice. Aceste noțiuni sînt acelea care, în primul rînd, au împiedicat pe istoricii burghezi să imprime istoriei stringența de care avea nevoie ca știință, stringență pe care n-a dobîndit-o decît după ce materialismul dialectic le-a înlăturat și a explicat „activitatea omului social prin nevoile sale, prin mijloacele și prin metodele de satisfacere a acestor nevoi”³¹⁾.

Poziția sa idealistă în această privință este însă corectată printr-o tendință progresistă: asistența pe care cerul, Dumnezeu, providența, o acordă popoarelor, nu le dispensează pe acestea de a lupta, spre a se menține, de a se strădui, spre a-și îndeplini misiunea sau solia. Asistența divină nu scutește de activitate, intervenția supranaturală se sprijină pe bărbăția, vrednicia și patriotismul, nu pe pasivitatea și indolența popoarelor. Cu alte cuvinte, ideile sale idealiste nu-l determină pe M. Kogălniceanu să adopte în istorie o atitudine de resemnare fatalistă, să devină adeptul credinței unor ideologii orientale că, orice ar face, popoarele ca și indivizii nu se pot sustrage unui destin orb, implacabil și inflexibil, că trebuie să stea deci „cu brațele încrucișate, crezînd că totul este pierdut”³²⁾.

M. Kogălniceanu apreciază sensul și roadele revoluției franceze. „Marea revoluție franceză, spune el, zice popoarelor ca și Christ lui Lazăr, *sculați-vă!* Numele lui Napoleon, ca în toată lumea, străbate și la Dunărea de Jos! Simțămîntul național renaște”³³⁾. M. Kogălniceanu apreciază și mișcarea lui Tudor, scoțîndu-i pregnant în relief rolul politic — social și național. „Tudor Vladimirescu, spune el, revendică drepturile nu numai ale țării, dară și ale clasei desmoștenite. El ia arma nu numai în contra fanarioților, dară și în contra boierilor, sau a *despoietorilor norodului*, spre a întrebuița propriile sale cuvinte. Revoluțiunea sa națională, și totodată socială, este simburele nu numai al revoluțiunei din 1848, dară și al actului de emancipațiune din 2 mai 1864. Fanarioții se izgonesc din domnia Moldovei și a Țării Romînești”³⁴⁾.

Și totuși M. Kogălniceanu este în principiu împotriva revoluției ca mijloc de luptă socială și națională, împotriva forței și violenței ca arme pentru revendicări sociale și naționale. Rîndurile următoare din „Prefața la a doua edițiune” a *Cronicelor Romîniei* sînt edificatoare în această privință: „Nădăjduiesc că prin publicarea cronicelor Moldaviei contribuind la dezvoltarea patriotismului, voi contribui totodată și la

31) G. V. Plehanov, *Despre concepția materialistă a istoriei*, 1945 p. 19.

32) M. Kogălniceanu, *Cronicele Romîniei sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune, t. I, București, 1872, Prefața la edițiunea a doua, p. VI.

33) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. VI—VII.

34) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. VII.

părăsirea utopiilor care pre mulți au înșelat pînă acum, făcîndu-i a crede că triumful naționalității stă în măsuri silnice, cînd aceste, am deplină convincție, nu pot decît, a o perde, sau cel puțin a o compromite. Țara noastră nu prin grabnice și sgomotoase schimbări se poate rădica" 35). „Singurele elemente de regenerație pentru noi” sînt după el reformele graduale, răspîndirea instrucției publice, „egala îndrituire a tuturor claselor națiunii”, îmbunătățirea moravurilor în familie, legi drepte, „respectarea puterii ocîrmuitoare” ca organ al unor astfel de legi. Ca reprezentant al ideologiei burghezo-liberale el afirmă: „Orice schimbare silnică, orice prefacere năprasnică nu poate să ne fie decît fatale. Cînd revoluțiile încep, civilizația încetează; războiul niciodată n-au făcut decît a mistui rodurile sămănate în timpul păcii” 36). M. Kogălniceanu regretă apoi că oamenii politici ai generației sale, care au provocat detronarea lui Cuza, „n-au avut destulă răbdare și bărbăție, spre a se lupta, pe calea legală, pentru vindecarea greșelilor și înlăturarea abuzurilor! Și astfel se făcu 11 februarie 1866!” 37) Iar în 1848, referindu-se la problema boierescului și împrumutării țaranilor, M. Kogălniceanu scria în *Dorințele partidei naționale*: „Căci nimeni din acei ce voesc binele țării, nu ignorează că timpul face neconținut mai grele de hotărît chestiile ce sînt deapurarea prelungite pe altă dată. Pașnica dar hotărîre a chestiei apropiată țaranilor, astăzi încă ușoară, într-un an va fi mai grea, și în doi va fi cu neputință. Ea astăzi atîrnă încă de la noi; să luăm dar seama ca în curînd să nu se hotărască fără de noi și cu vărsare de pîraie de sînge...” 38). Cu satisfacție relevă el în sfîrșit că importantul act al emancipării țaranilor din 1864 s-a făcut fără vărsare de sînge și fără zdruncinarea economică a proprietarilor latifundiarilor. „Marea chestiune socială, spune el, care pretuțindeni a costat sacrificii materiale colosale, ruina de clase întregi și șiroaie de sînge, în România se desleagă fără picături de sînge, fără ruina nimănui; ba chiar din contra, de la al doilea an, producțiunea agricolă se îndoeste, și bonurile rurale salvă averea a sute de proprietari îndatorați” 39).

Dacă la această frază din urmă adăugăm pe aceea, în care M. Kogălniceanu menționează cu aceeași satisfacție comportarea deputaților țărani din Comisia de la Focșani, instituită de Convenția de la Paris: „Un singur cuvînt n-a fost rostit [de deputații țărani], propuînd luarea pămînturilor lucrate de țărani fără o deplină despăgubire”, avem scoasă pregnant în relief atitudinea burghezo-liberală a lui M. Kogălniceanu față de problema agrară, care prin reforma din 1864 n-a fost soluționată în întregime.

Deși făcînd parte din generația de la 48, M. Kogălniceanu n-a fost un revoluționar. El preconizează lupta „pe calea legală, pentru vindecarea greșelilor și înlăturarea abuzurilor” și se bucura că bonurile ru-

35) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. XXVII.

36) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

37) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. XI.

38) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. XXVIII.

39) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. X.

rale au salvat averea a sute de moșieri îndatorați. Dacă el nu participă la mișcarea revoluționară din Moldova în 1848, dacă el nu e prezent la adunarea de la Hotel Petersburg, aceasta se datorește, după cum credem noi, convingerilor sale politice burghezo-liberale. După el, „revoluția” în Moldova începuse încă de la 1840, cu acea încercare a generației sale de a schimba moravurile țării, de a răspîndi instrucția, de a revendica „egala îndrituire a tuturor claselor națiunii”, de a ridica nivelul cultural. Din principii politice el n-a sprijinit mișcarea revoluționară din Moldova.

Deși, trebuie să subliniem, el n-a rămas consecvent în această atitudine principială. Ca prim-ministru el n-a ezitat să dea citire, la 2 mai 1864, mesajului lui Cuza, prin care Adunarea, legal aleasă, era dizolvată, colaborînd astfel activ la lovitura de stat, și să prezideze ținerea plebiscitului de la 21 mai al aceluiași an. Lovitura de stat, care exprima manifest contradicțiile de interese din sinul clasei dominante și era întreprinsă de burghezie și de boierimea animată de idei burgheze progresiste, reprezenta fără îndoială, din punctul de vedere burghez, o acțiune ilegală, îndreptată împotriva „neîmpăcatei opoziții”, cum o calificase Cuza în proclamația sa, pe care o făceau moșierii din Adunare rezolvării problemei agrare. Dacă lovitura de stat s-a produs fără violență, fără vărsare de sînge, a fost numai din cauza lașității clasei boierești. Ea implica însă fără doar și poate riscul unei reacțiuni prin forță din partea marilor proprietari feudali, amenințați grav în privilegiile lor de clasă, și M. Kogălniceanu și-a asumat cu bărbăție și curaj acest risc.

O atitudine contradictorie întîlnim la M. Kogălniceanu cu privire la rolul pe care-l joacă războiul în evoluția socială, în civilizația popoarelor și a omenirii. „Războiul, spune el, cum am văzut mai sus, niciodată n-au făcut decît a mistui rodirile semănate în timpul păcei”. El adoptă prin aceasta o atitudine progresistă, condamnînd războiul și apreciînd avantajele păcii, care oferă oamenilor condițiile de a-și consacra munca unor opere constructive. Dar în articolul *Despre civilizație*, publicat în 1845 în „Almanach pentru învățătură și petrecere”, decî numai cu cîțiva ani mai înainte, el avea alte păreri, scriînd: „...Războiul între popoare a fost unul din cele mai puternice elemente ale civilizației. Un popor, ale cărui cunoștințe științifice sînt mai dezvoltate, aduce prin izbîndă rodirile lucrărilor sale unui popor mai puțin înaintat. Cu domnirea sa îi impune o bună stare materială pe care nu o cunoștea mai înainte sau desfătări înțelctuale, la care altminteri multă vreme ar fi rămas străin. În acest chip Alexandru trăda răsăritului emancipația intelectuală și pregăti imperiul Seleucizilor și școala Alexandriei. Mai ales încă războiul pregătește civilizația poporului biruitor, care atunci se face tributarul ideilor științifice ale biruitului. Așa Grecia ocîrmuia Roma prin învățații și artiștii săi, în vreme cînd Roma domina în Grecia prin proconsulii săi”⁴⁰).

40) M. Kogălniceanu, *Despre civilizație*, în *Almanach pentru învățătură și petrecere*, 1845, p. 20.

Aici M. Kogălniceanu nu condamnă, ci justifică războiul, nu războiul de apărare și dezrobire, ci războiul prin care stăpîniri mari și puternice subjugă popoare mici și mai slabe!

M. Kogălniceanu și-a pus și problema evoluției societății, problema factorilor care determină această evoluție, care o fac să se dezvolte sau să stagneze, într-un cuvînt problema civilizației ei și modul cum o rezolvă concordă cu spiritul concepției sale istorice și sociale, fără a reuși însă să stabilească adevăratele ei cauze. Afirmînd, spune el, că dezvoltarea societății este în funcție de dezvoltarea ideilor sociale, că ideile sociale determină dezvoltarea societății, nu facem un pas teoretic înainte, nu dăm un răspuns exhaustiv la întrebarea: ce este dezvoltarea societății? Căci în acest caz s-ar ridica o altă întrebare: dar dezvoltarea ideilor sociale ce este, care sînt factorii ce o determină? Numai prin răspunsul la această întrebare din urmă am avea așadar și răspunsul la întrebarea dintîi.

Ideile sociale sînt determinate, după M. Kogălniceanu, de două categorii de factori: pe de o parte de factorii științifici, cum îi numește el, „care cuprind izbînzile artei, ale științei și ale industriei”, iar pe de altă parte de „factorii politici, ce cuprind împreună relațiilor oamenilor între ei, ale individului cu societatea, ale societății cu individul”⁴¹). Cei dintîi, adică factorii științifici, sînt produsul fericit al luptei pe care omul o duce continuu în contra naturii din afară. Căci, spune M. Kogălniceanu, „fiecare ispravă a științei, a artei sau a industriei este o izbîndă asupra materiei, pe care omul o supune trebuințelor și slavei sale”. Cei din urmă, adică factorii politici, sînt produsul luptei omului contra omului, sînt izbînzii, „fie ale impilatorului asupra impilatului, fie ale impilatului asupra impilatorului”. Cînd, în această luptă, cel mai tare repurtează victoria asupra celui mai slab, avem robirea, deci înapoierea, cînd, dimpotrivă, cel mai slab repurtează victoria asupra celui mai tare, avem dezvoltarea, deci progresul, civilizația.

De la întemeierea societății și pînă astăzi, de-a lungul tuturor veacurilor, omul a fost silit să lupte pe două fronturi: împotriva naturii din afară și împotriva ființei asemenea lui, împotriva omului. Cu fiecare triumf dobîndit de el în lupta lui contra naturii din afară, omul a adăugat ceva la însăși libertatea lui: fiecare triumf a constituit o dezrobire, o emancipare. „Cînd omul, alungat gol pe pămînt în mijlocul cumplitelor elemente, a trebuit să se deprindă a se îmbrăca, a-și face un lăcaș, a se hrăni, îndestularea fiecăruia din aceste nevoi materiale nu l-a mîntuit de un dușman, nu i-a sporit puterea? Cînd, sfîșiind sînul pămîntului, i-a încredințat comorile agriculturii, poruncindu-i să se însuteze, nu s-a dezrobit el de frica viitorului? Cînd, dînd undelor un slab vas, a orînduit vînturilor să-i umfle vălurile și să-l împingă spre țărături depărtate, nu s-a pus el prin aceasta mai sus de depărtare și nu a mai nimicnicit spațiul? Cînd, însemnînd gîndu-

41) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, Almanach pentru învățatură și petrecere, 1845, p. 18.

rile sale în caractere neșterse, a zis tipografiei să i le veșnicească pentru urmașii săi, nu s-a mîntuit el prin aceasta de frica de a fi uitat? In sfîrșit, cînd, nădușind aburul pînă ce i-a dat o putere nesocotită, el a poruncit acestei puteri să-l poarte pe aripile sale, n-a scuturat el prin aceasta lanțurile timpului" ⁴²⁾). Și M. Kogălniceanu afirmă de pe o poziție progresistă: „Toată arta, toată știința, toată industria este o emancipație, adică o dezrobire. Toată izbînda asupra naturii se întoarce în folosul slobozeniei omenești, adăogînd la bunăstarea omului" ⁴³⁾).

Dar în lupta omului contra omului rezultatul a fost, de la început, „robirea celor mai slabi”, împilarea celor biruiți. Războaiele între popoare au contribuit, după părerea lui M. Kogălniceanu de mai sus, la difuzarea binefacerilor pe care omul le dobîndise în lupta lui contra naturii. Răspîndirea, prin războaie, a descoperirilor științifice, a creațiilor artistice și a invențiilor tehnice, reprezintă după el o emancipare, și anume o emancipare intelectuală, dar această emancipare nu este în măsură să satisfacă nevoile popoarelor, care țin să se emancipeze, nu numai intelectual, ci și politic. Impilații se ridică împotriva împilării și noi lupte încep, încununate în cele din urmă de cîștigarea drepturilor lor. Astfel, oricît de mari progrese științifice, artistice și tehnice ar realiza un popor, el nu se poate numi civilizat, atîta vreme cît la aceste progrese nu se adaugă progresele politice, atîta vreme cît oamenii nu se bucură de plenitudinea drepturilor lor cetățenești. „Se poate deci încredința cu toată siguranța, spune M. Kogălniceanu, că ideea de civilizație, care domnește pe toate celelalte, este ideea care cheamă pe toți oamenii să vie să ia loc la marea obștime socială, cu alte cuvinte ideea că toți trebuie să fie deopotrivă" ⁴⁴⁾), gînditorul nostru avînd aici în vedere ideea burgheză de egalitate politică și juridică.

Relevînd just rezultatele pozitive obținute de om în lupta lui contra naturii și remarcînd tot atît de just nedreptățile sociale din sînul orînduirilor bazate pe clase antagoniste, M. Kogălniceanu n-a reușit totuși, cum ușor se poate observa, să dea un răspuns just la întrebarea pe care și-o pusesese: care sînt factorii determinanți ai dezvoltării ideilor sociale? Mai precis spus, el n-a sesizat că dezvoltarea ideilor sociale este determinată de contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție.

Unii scriitori și gînditori, care după M. Kogălniceanu ignoră adevăratul conținut al noțiunii de civilizație și nu remarcă decît aspectele morbide ale civilizației, luxul și viciile luxului, o condamnă, afirmînd că statele ar pieri prin exces de civilizație. M. Kogălniceanu combate această erezie. Nota fundamentală a noțiunii de civilizație este după el, cum am văzut, aceea de dreptate și „niciodată, spune el,

42) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, Almanach pentru învățătură și petrecere, 1845, p. 19.

43) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 20.

44) M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 21.

un stat n-a pierit prin prisos de dreptate. Pururea, dimpotrivă, căderea imperiilor a fost precedată de vreo mare nedreptate. . . " ⁴⁵⁾.

Ideologia lui M. Kogălniceanu prezintă desigur contradicții, după cum activitatea sa politică prezintă inconsecvențe. Materialismul dialectic și materialismul istoric ne învață însă cum să ne explicăm atît pe unele cît și pe altele. Ideologia unei epoci ca și ideologia unei personalități reflectă antagonismele dintre clasele societății, oglindesc contradicțiile dintre forțele de producție și relațiile de producție. În formația socială căreia aparținea M. Kogălniceanu forțele de producție nu erau atît de puternice, încît să determine noi relații de producție și de aceea elementele progresiste ale epocii, printre care se număra și M. Kogălniceanu, n-au putut sezisa, în întrgimea lor, sarcinile ce le incumbau. Condițiile concrete istorice în care a trăit M. Kogălniceanu precum și situația sa socială au fixat vederilor sale ideologice limite, care l-au împiedicat să distingă cu claritate, în conținutul intern contradictoriu al procesului de evoluție socială, latura pozitivă de cea negativă, ceea ce era progresist și merita să fie sprijinit, de ceea ce era reacționar și trebuia să fie combătut. Aceste scăderi nu adumbresc însă valoroasele sale merite de gînditor progresist. Ca filozof al istoriei, el determină știința istoriei ca pe o disciplină menită să joace un important rol educativ-instructiv; el consideră ca obiect principal al studiilor istorice poporul în calitatea lui de adevărat făuritor al istoriei; el crede în evoluția progresivă a popoarelor și a omenirii, încercînd să stabilească factorii acestei evoluții; în studiile sale asupra trecutului patriei, el se menține în cadrele juste ale patriotismului și repudiază naționalismul și șovinismul. Ca gînditor social, el combate cu consecvență și energie robia țiganilor, privilegiile feudale și iobăgia și luptă cu ardoare pentru împrăștierea țăranilor. Următoarele idei, pe care el le reproduce, însușindu-și-le, în articolul său *Despre pauperism* după economistul francez progresist A. Blaise, caracterizează întreaga sa atitudine în problemele sociale: „Cel dintăi drit al fiecărui om este dritul de a trăi; cea dintăi datorie este de a munci spre a trăi. A mînca fără a produce este, vorbind obștește, o uzurpare tiranică asupra dritului altuia, o călcare a dreptății, pe care societatea nu o poate suferi. . . Dritul la muncă este condiția și rezultatul slobozeniei; exercițiul muncii este sfințirea și practica egalității” ⁴⁶⁾. Și ceea ce merita de asemenea să fie subliniat: M. Kogălniceanu, mai mult decît oricare din contemporanii săi moldoveni, a militat activ pentru realizarea ideilor sale sociale și politice înaintate, pentru traducerea lor în viață.

M. Kogălniceanu a fost, prin activitatea lui multilaterală, o personalitate, ale cărei idealuri au coincis în general și s-au identificat adeseori cu idealurile de luptă ale maselor populare.

45) M. Kogălniceanu, *id. ibid.*

46) M. Kogălniceanu, *Despre pauperism* Almanach pentru învățătură și petrecere 1845, p. 177.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МИХАИЛА КОГЭЛНИЧАНУ

Краткое содержание

Между 1837 и 1880 гг., ведущую роль в развитии общественной жизни Молдавии занимает Михаил Когэлничану (1817-1891). Деятельность его охватывает самые разнообразные области и отличается исключительной последовательностью в распространении и осуществлении передовых идей. Ни один из его современников не проявил такой многосторонности, никто—за исключением Бэлческу—не превзошёл его демократических идей, никто не приложил больше усилий для проведения их в жизнь. Именно поэтому его следует считать представителем передовой идеологии данного периода. Будучи писателем и вождём литературного движения, занимаясь историей и философией истории, журналистикой и политикой, Михаил Когэлничану принимал деятельное участие во всех событиях своего времени.

Он изложил свои исторические взгляды в Истории Дакии, заданайских Валахов и Валахии (*Histoire de la Dacie, des Valaques transdubiens et de la Valachie*, Berlin, 1837), в своём Предисловии к курсу отечественной истории в Академии Михэляне (*Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană* 1843), в книге О цивилизации (*Despre civilizație*, 1845), в Программе национальной партии Молдавии (*Dorințele partidei naționale în Moldova*, 1848), в предисловии ко второму изданию Румынских хроник или Летописей Молдавии (*Cronicele Romînei sau Letopisețele Moldaviei*, 1872). Исторические взгляды Михаила Когэлничану развивались под влиянием передового романтизма, а главным образом русского историка Н. М. Карамзина (1769-1826) принадлежащего тому же течению. М. Когэлничану считал историю воспитательно-образовательной наукой, орудием общественной и политической борьбы за передовые идеи. В понятие истории он включает народ—эту „подлинную силу государства“, „источник всех движений и действий, без которого вожди не могли бы существовать“,— социальные сословия, этику, культуру, торговлю, характер законов, природу учреждений. Указывая на первенствующее значение отечественной истории по отношению ко всемирной истории, он не искажает истины и не впадает в грубый национализм, напротив, руководствуясь чувством меры и врождённой ему скромностью, он борется против попыток доказать, что мы не только происходим от римлян, но и являемся чистокровными римлянами. Широкий политический кругозор и ясная перспектива будущего позволяют М. Когэлничану считать своей родиной не только Молдавию, но и Валахию и Трансильванию.

Несмотря на свою принадлежность к поколению 1848 года, несмотря на правильное понимание значения французской революции и восстания Тудора, М. Когэлничану был принципиально против революции как средства социальной и национальной борьбы, против насилия в отстаивании национальных и общественных прав. Он был представителем буржуазно-либеральной идеологии.

М. Когэлничану утверждал, что с момента возникновения общества и на протяжении веков человек должен был бороться с природой и с самим человеком. Каждая победа в борьбе с природой способствовала осво-

бождению человека, его эмансипации. Однако, эта борьба человека с человеком привела неизбежно и с самого начала к „порабощению слабых“, к угнетению побеждённых. Побеждённые восстают и начинается новая борьба, которая в конечном итоге приведёт к торжеству правды.

М. Когăлничану выступает против всех тех, которые, отмечая лишь отрицательные стороны цивилизации, утверждают, что эксцессы цивилизации окажутся гибельными для государств. Таким „теоретикам“ он противопоставляет свои взгляды, согласно которым основной чертой понятия о цивилизации является идея справедливости, а „избыток справедливости — указывает он — никогда не приводил к гибели государства“.

Проводя в жизнь свои общественные взгляды, Михаил Когăлничану упорно и энергично боролся против порабощения цыган, против феодальных привилегий, и стремился добиться наделения крестьян землей.

В румынской общественной жизни, М. Когăлничану является выдающейся личностью. Его идеалы совпадали и нередко отождествлялись с чаяниями народных масс.

LA CONCEPTION HISTORIQUE DE MIHAIL KOGĂLNICEANU

R é s u m é

Entre 1837 et 1880, période où il développe une intense activité, Mihail Kogălniceanu (1817—1891) occupe en Moldavie une place de premier plan par les domaines multiples où il s'est manifesté, dans les idées avancées qu'il a soutenues et par la ténacité montrée, dans leur réalisation. Nul de ses contemporains ne s'est fait valoir dans autant de domaines que lui; Bălcescu seul a dépassé ses idées démocratiques; nul ne s'est efforcé plus que lui, à les transformer en réalités. Aussi mérite-t-il d'être considéré comme le représentant autorisé de l'idéologie progressiste de cette période. Ecrivain et chef de file, historien et philosophe de l'histoire, journaliste et homme politique, Mihail Kogălniceanu a participé activement à tous les événements qui ont agité son époque.

Il a exposé ses idées historiques dans *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie* (Berlin, 1837), dans *Introduction au cours d'histoire nationale à l'Académie Mihăileană* (*Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană* 1843), dans l'étude *De la civilisation* (*Despre civilizație*, 1845), dans le *Programme du parti national en Moldavie* (*Dorințele partidei naționale în Moldova*, 1848), dans la préface de la deuxième édition des *Chroniques de la Roumanie ou „Letopisețe“ de la Moldavie* (*Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, 1872). Sa conception historique s'est développée sous l'influence du courant romantique progressiste, et en particulier de l'historien russe N. M. Karamzine (1769—1826), représentant lui-même de ce courant. Mihail Kogălniceanu conçoit la science de l'histoire comme une science éducative et instructive, comme une arme de lutte politique et sociale

au service des positions avancées. Dans le contenu de la notion de l'histoire il fait entrer le peuple, „la véritable force de l'état“, „la source de tous les mouvements et de toutes les actions et sans lequel les princes ne seraient rien“, les états sociaux et moraux, la culture, le commerce, le caractère des lois, la nature des institutions. Il accorde la priorité à l'histoire nationale devant l'histoire universelle, mais il n'abandonne pas la ligne de la vérité et n'échoue pas dans le nationalisme ; au contraire, guidé par le sentiment de la mesure et de la modestie, il combat les tentatives de ceux qui s'efforçaient de démontrer, non seulement que nous descendons des Romains, mais que nous sommes des Romains purs. Avec une large compréhension politique et armé d'une perspective claire de l'avenir, M. Kogălniceanu regarde comme sa patrie, non seulement la Moldavie mais aussi la Valachie et la Transylvanie.

Bien que faisant partie de la génération de 1848, et appréciant le sens et les résultats positifs de la révolution française et le mouvement populaire de Tudor Vladimirescu, M. Kogălniceanu a été en principe contre la révolution comme moyen de lutte sociale et nationale, contre la force et la violence comme armes au service des revendications sociales et nationales. Il a été le représentant de l'idéologie bourgeoise et libérale.

M. Kogălniceanu soutient que, dès les origines de la société et le long des siècles, l'homme a dû lutter sur deux fronts : contre la nature et contre l'homme lui-même. Avec chaque victoire remportée par lui dans sa lutte contre la nature extérieure, l'homme a ajouté quelque chose à sa propre liberté ; chaque victoire a constitué une libération, une émancipation. Mais, dans la lutte de l'homme contre l'homme, le résultat a été, dès le début, „l'asservissement des faibles“, l'oppression des vaincus. Les opprimés se dressent contre l'oppression et de nouvelles luttes commencent, qui finiront par le triomphe de leur droits.

Mihail Kogălniceanu prend attitude contre ces penseurs et écrivains qui, loin de remarquer les aspects morbides de la civilisation, le luxe et les vices du luxe, la condamnent, affirmant que les états périraient par excès de civilisation. D'après notre historien, la note fondamentale de la notion de civilisation est celle de la justice et, suivant ses mots, „jamais un état n'a péri par excès de justice“.

Comme penseur social, M. Kogălniceanu a combattu avec ténacité et énergie l'esclavage des Tziganes, les privilèges des féodaux et le serfage et a lutté avec ardeur pour le partage des terres aux paysans.

M. Kogălniceanu a été, par son activité multilatérale, une grande personnalité, dont les idéaux ont coïncidé en général et se sont souvent identifiées avec les objectifs de lutte des masses populaires.

PROCESUL LUI BOGDAN PETRICEICU HASDEU
PENTRU NUVELA „DUDUCA MAMUCA“ (1863)

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

*Comunicare prezentată la 26 iunie 1957, în ședința Filialei Iași
a Academiei R. P. R.*

I.—La începutul activității sale literare, în 1863, B.P. Hasdeu a fost trimis în judecata Curții Criminale din Iași, pentru publicarea unei nuvele, intitulată *Duduca Mamuca*. Parchetul din Iași, considerînd că unele pasaje ale acelei nuvele erau „vătămătoare moralei publice”, a deschis acțiunea publică împotriva autorului lor. După interesante dezbateri, Curtea Criminală, în neunire cu concluziile procurorului, a achitat pe acuzat.

Acest proces a avut, în vremea lui, un mare răsunet. După mai bine de patru decenii, contemporanii și-l mai aminteau. Astfel, Gheorghe Panu, în două rînduri, în 1902 și apoi în 1907, în revista „Săptămîna”¹⁾, s-a ocupat de acele dezbateri judecătorești și a arătat cu cită abilitate Hasdeu s-a apărut în fața justiției.

Dată fiind vilva produsă de procesul din 1863, date fiind și consecințele lui asupra activității ulterioare a lui Hasdeu, este firesc ca relatarea lui să nu lipsească din biografia acestuia. Istoricii noștri literari însă abia îl menționează, considerîndu-l, probabil, ca un incident fără multă însemnătate în viața așa de agitată a marelui istoric și filolog. De exemplu, Gheorghe Adamescu, după ce citează nuvela lui Hasdeu *Duduca Mamuca*, republicată sub titlul de *Micuța*, se mărginește a nota că, pentru această nuvelă, Hasdeu „a avut în Iași un proces de presă, dar a fost achitat”²⁾. Tot așa de succint este

1) Gh. Panu, *Amintiri din „Junimea” de la Iași*, Săptămîna, 19 aprilie 1902, p. 252; Gh. Panu, *Amintiri despre Hasdeu*, Săptămîna, 12 septembrie 1907, p. 580.

2) Gh. Adamescu, *Istoria literaturii romîne*, Buc., Biblioteca pentru toți, Ed. Alcalay, f. an, p. 418.

și academicianul Gheorghe Călinescu, care, în cunoscuta sa operă *Istoria literaturii romine de la origini pînă în prezent*³⁾, menționează doar că „publicarea nuvelei *Duduca Mamuca* îi atrase lui Hasdeu un proces de presă, din care iese achitat”. Chiar și autorii, care au consacrat lui Hasdeu întinse biografii, ca Liviu Marian⁴⁾ și Lucian Predescu⁵⁾, sînt tot atît de laconici.

Lămuriri ceva mai ample asupra procesului din 1863 aflăm numai în lucrările lui Dimitrie Teleor⁶⁾, Iuliu Dragomirescu⁷⁾, Mircea Eliade⁸⁾ și Barbu Lăzăreanu⁹⁾. Ele însă se bazează pe informații insuficiente, cuprind afirmații hazardate și chiar și erori.

Astfel Mircea Eliade, la începutul primului volum din *Scrierile literare, morale și politice* ale lui B. P. Hasdeu, pe care le-a editat, publică o amănunțită biografie a autorului acelor scrieri, în care ocupîndu-se și de trimiterea lui în judecata Curții Criminale pentru nuvela *Duduca Mamuca*, susține greșit că acest proces ar fi avut loc în 1862¹⁰⁾. La finele aceluiași volum, printre operele în proză, Mircea Eliade reproduce, după revista „Lumina” (nr. 17 din 1863), declarațiile făcute de Hasdeu în apărarea sa, în fața judecătorilor săi, fără a le însoți de vreo lămurire¹¹⁾. Nici măcar învinuirile, aduse lui Hasdeu de către reprezentantul ministerului public, nu sînt indicate de Mircea Eliade. Sistemul acesta este desigur defectuos, căci cititorul, luînd cunoștință numai de apărarea acuzatului și ignorînd argumentele părții adverse, adică ale acuzării, nu are posibilitatea să-și formeze el însuși o părere justă cu privire la acel proces.

Barbu Lăzăreanu, deși se oprește îndelung asupra neplăcutelor urmări ale publicării nuvelei *Duduca Mamuca*, în expunerea sa nu se întemeiază însă pe dosarul procesului din 1863, ci pe darea de seamă a dezbaterilor judecătorești, pe care însuși Hasdeu a publicat-o în revista „Lumina”¹²⁾. Barbu Lăzăreanu nu cunoaște așadar din actele judiciare de la 1863 decît ceea ce Hasdeu a dat publicității. Nu este deci de

3) Buc., Fundația pentru literatură și artă, 1941, p. 322.

4) Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu, Schiță biografică și bibliografică*, Buc., Cartea Românească, 1928, p. 7-8. Vezi și Liviu Marian, „Micuța” lui Hasdeu, *Junimea literară*, XIX (1930), p. 437-443.

5) Lucian Predescu, *B. P. Hasdeu*, Arh. Bas., IV (1932), p. 295-302. Vezi și Lucian Predescu, *B. P. Hasdeu*, în ziarul *Adevărul*, nr. 14 921 din 26 august 1932, p. 3.

6) Dimitrie Teleor, *B. P. Hasdeu, Savantul — Omul de spirit — Spiritistul*, Buc., Tip L'Indépendance Roumaine, 1908.

7) Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Partea I, 1836-1863, Extras din Revista pentru istorie, arheologie și filologie, Buc., Tip. Carol Göbl, 1913.

8) Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare și politice*, publicate de Mircea Eliade, Buc., Fundația pentru literatură și artă, I și II, 1937.

9) Barbu Lăzăreanu, *Umorul lui Hasdeu*, Buc., Edit. Adevărul, f. an, p. 7-20.

10) B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, Ediția Mircea Eliade, I, p. XVIII.

11) *Ibid.*, p. 327-335.

12) *Lumina*, nr. 17 din 1863, p. 65-74.

mirare că, în privința învinuirilor aduse lui Hasdeu de către parchetul din Iași, studiul lui Barbu Lăzăreanu are mari lipsuri.

În acest studiu, Barbu Lăzăreanu săvârșește și greșeala de a confunda pasajele din nuvela citată, a căror publicare a fost considerată ca reprehensibilă de către acuzare, cu alte pasaje din aceeași nuvelă asupra cărora atențiunea parchetului nu s-a oprit. În adevăr, în rechizitoriul său, procurorul Curții Criminale a cerut condamnarea lui Hasdeu pentru anumite întâmplări, prea amănunțit descrise la pagina 43 din revista *Lumina*, nr. 15 din 1863. Barbu Lăzăreanu, în lucrarea sa, afirmă că învinuirile aduse lui Hasdeu s-au referit la unele pasaje de la pagina 43 a revistei „Din Moldova”. El reproduce chiar acele pasaje¹³⁾. Or, rîndurile reproduse de Barbu Lăzăreanu sînt inofensive și ele nu figurează în actul de acuzare.

Dintre toți biografuli lui Hasdeu, numai academicianul D. Panaitescu-Perpessicius pune foarte just în evidență importanța procesului din 1863¹⁴⁾. Subliniind că acesta a fost „întîiul proces literar din analele justiției noastre” și semnalînd analogia pe care el o prezintă cu procese celebre judecate în Franța cu puțin timp mai înainte, academicianul Panaitescu-Perpessicius insistă îndeosebi asupra poziției ideologice, pe care Hasdeu a adoptat-o și pe care a apărât-o așa de strălucit cu acel prilej. Autorul nuvelei *Duduca Mamuca* a invocat împotriva acuzatorilor săi dreptul scriitorului de a descrie realitatea, de a înfățișa societatea așa cum este ea, fără ipocrizie și fără menajamente. Teza realismului în literatură a fost formulată atunci, cu toată claritatea necesară, în fața Curții Criminale ieșene. Este meritul academicianului Panaitescu-Perpessicius de a fi atras atenția asupra însemnătății acestui aspect al dezbaterilor judecătorești din 1863.

Dacă problemele literare, aduse în discuție prin procesul intentat lui Hasdeu au ajuns să fie bine cunoscute datorită mai ales recentului studiu al academicianului Panaitescu-Perpessicius, în schimb problemele juridice ale acestui proces n-au făcut încă obiectul unei cercetări aprofundate. Prea puțin se știe despre împrejurările, în care s-a produs punerea sub acuzare a lui Hasdeu, despre chestiunile de drept, pe care justiția a avut atunci să le rezolve. Acele pasionate dezbateri judiciare încă nu sînt cunoscute în toată amănunțimea lor, deși importanța lor istorică și juridică este necontestată.

Plecînd de la aceste constatări, am scris studiul de față. Paginile, care urmează, se întemeiază îndeosebi pe materialul, în mare parte inedit, din dosarul Curții Criminale ieșene, păstrat la Arhivele Statului din fosta capitală a Moldovei¹⁵⁾.

13) B. Lăzăreanu, *op. cit.*, p. 15. Pasajele reproduse de Barbu Lăzăreanu au apărut în revista *Din Moldova*, nr. 9 din 1863, p. 43.

14) D. Panaitescu-Perpessicius, *Viața și opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în volumul *90 de ani de viață academică în țara noastră*, Buc., Ed. Acad. R.P.R. 1956, p. 107 și p. 114-115.

15) Arh. Stat. Iași, Tr. 1758, op. 2/2007, dos. 838 (Mapa Hasdeu).

II. — În 1857, și-a făcut apariția la Iași un tânăr de 19 ani, pretinzând că e de neam domnesc și intitulându-se „prințul Petriceico Hăjdîu”¹⁶). Născut la 26 februarie 1838, în satul Cristinești din ținutul Hotinului¹⁷), el se înscriesese, după terminarea studiilor liceale, la Universitatea din Harcov¹⁸). Întrerupându-și studiile universitare, el se înrolase, în 1854, în armata rusească¹⁹). După trei ani, părăsind oștirea²⁰), el se strămutase în Moldova.

În urma unui scurt popas la Cahul, unde a ocupat postul de judecător la tribunalul ținutului²¹), Hasdeu, revenind la Iași, a fost numit în învățămînt, în 1859, de către Cuza Vodă. I s-a încredințat, întii, catedra „pentru partea literară” la Școala Normală de la Trei Erarhi²²). A fost numit apoi profesor de istorie, geografie și statistică la Școala Reală din Iași²³). După desființarea acesteia, el a fost încadrat, în ianuarie 1862, la Colegiul Național din Iași, la catedra de istorie și statistică din cursul superior²⁴). Totodată el a ocupat, încă din octombrie 1859, și postul de custode la biblioteca școlilor din fosta capitală a Moldovei²⁵), după ce dăruise acestei biblioteci un lot important de cărți rare și de manuscrise²⁶).

De îndată ce s-a instalat în Iași, Hasdeu a început să desfășoare o bogată activitate publicistică, favorizată desigur de atmosfera culturală așa de prielnică din acest oraș.

Deosebit de sîrguitor, preocupat de cele mai felurite probleme, el și-a împrăștiat activitatea în diverse domenii. Frumoasele lui însușiri, dar și defectele lui s-au manifestat deja în scrierile sale din această perioadă, dovedind o lipsă de continuitate, care n-ar putea fi îndeajuns regretată. Astfel, în decurs de patru ani, el a publicat patru reviste, Lista acestor publicații efemere a început cu o foaie, intitulată „Romînia”, pe care dorea s-o scoată săptămînal și din care primul număr a apărut la 18 noiembrie 1858, iar ultimul la 26 ianuarie 1859²⁷). A urmat, în același an 1859, revista „Foae de storiă romînă”, care și-a încetat apariția după numai patru numere²⁸). În continuarea acesteia,

16) T. Codrescu, *Uricariul*, Vol. XIII, Iași, 1889, p. III.

17) E. Dvoicenco, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, Buc., Fundația pentru literatură și artă, 1936, p. 17—18; Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu, Schiță biografică și bibliografică*, Buc., Cartea Romînească, 1928, p. 3.

18) Liviu Marian, *op. cit.*, p. 4.

19) E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 200; Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 23.

20) E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 246.

21) Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 27; Liviu Marian, *op. cit.*, p. 5.

22) V. A. Urechîă, *Istoria școalelor*, vol. III, p. 159.

23) La 8 octombrie 1859, după Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 28—29.

Decretul de numire a apărut în Monitorul Oficial al Moldovei, nr. 86 din 20 ianuarie 1860, p. 225.

24) Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 29; Ilie Minea, *Cîteva date despre B. P. Hasdeu, ca profesor la Iași, și ceva despre Titu Maiorescu*, Arhivele Olteniei, XIV (1935), p. 201.

25) V. A. Urechîă, *Istoria școalelor*, III, p. 216.

26) Monitorul Oficial al Moldovei, nr. 5 din 6 octombrie 1859, p. 17.

27) Liviu Marian, *op. cit.*, p. 26.

28) *Ibid.*

Hasdeu a publicat „Foița de istorie și literatură”, revistă lunară, care a viețuit din martie 1860 și pînă în iulie din același an²⁹⁾. În sfîrșit, cu revista „Din Moldova”, apărută în toamna anului 1862 și care, după ce și-a schimbat titlul în „Lumina”, a dispărut în iulie 1863³⁰⁾, s-a încheiat activitatea publicistică ieșeană a lui B. P. Hasdeu³¹⁾.

Vom stăruii mai mult asupra acestei ultime publicații a marelui nostru istoric și filolog, deoarece în coloanele ei a apărut nuvela *Du-duca Mamuca*, pentru care Hasdeu a fost deferit Curții Criminale, sub învinuirea de vătămare a moralei publice.

III. — Revista „Din Moldova” a apărut odată la două săptămîni, în caiete de cîte 16 pagini, formatul în 8°. În total au apărut 19 caiete.

De la numărul 10 revista și-a schimbat titlul în „Lumina”, păstrînd același format și cu paginația în continuare. Schimbarea titlului s-a datorat acuzațiunii de separatism, după lămuririle date de însuși Hasdeu. În adevăr, în fruntea numărului 10, el a publicat următoarele explicații: „Auzim din toate părțile învinovățiri de separatism, întemeiate pe „titlul foaiei noastre. Țiind mai mult la idei, decît la cuvinte, bucuros „ne grăbim a preface nefastul „Din Moldova” în „Lumina”. Nu cumva „și aceasta va fi avînd vreun cusur?”.

Acuzația de separatism, bazată numai pe titlul revistei, a fost un simplu pretext, folosit de anumite cercuri ieșene pentru a-și manifesta ostilitatea împotriva lui Hasdeu. Prin sarcasmele și criticile sale nemiloase, el își crease mulți dușmani.

Revistele „Din Moldova” și „Lumina” au apărut regulat. Un singur număr a fost dublu (nr. 13—14). Regularitatea apariției s-a datorat nu sprijinului cititorilor, ci faptului că lefurile de profesor și de conservator la biblioteca școlilor i-au dat lui Hasdeu posibilitatea să plătească cheltuielile de tipar. El însuși a declarat, în „precuvîntarea” inserată în numărul întîii al foi sale, că „chiar de n-ar avea nici un abonat”, totuși și-a asigurat mijloacele materiale pentru imprimarea revistei. Cînd a fost destituit din cele două funcțiuni ce ocupa, „Din Moldova”, devenită „Lumina”, a încetat să mai apară.

Abonamentele au fost puține. Numărul lor total a fost abia de 32. Numele abonaților ne sînt cunoscute, fiind treptat tipărite pe ultima pagină din caietele revistei. Știm astfel că, printre abonați, au fost și personalități de seamă, ca Vasile Alecsandri, C. Negruzzi, juristul Damaschin Bojinca, profesorul Gh. Săulescu, Doctorul Anastasie Fătu, Dimitrie A. Sturdza etc.

Cuprinsul revistei a fost foarte variat. Au predominat studiile istorice. Hasdeu a publicat un bogat material, de o netăgăduită valoare științifică. Pe lîngă cercetări mai întinse, cum au fost cele privitoare

29) *Ibid.*

30) *Ibid.*

31) În această perioadă, Hasdeu a colaborat și la alte reviste ieșene, care însă n-au fost sub direcția sa, ca, de ex., la *Ateneul român*, la ziarul *Tribuna romînă* etc.

la Petru Rareș și Vlad Vodă Dracul, el a dat la iveală numeroase documente interne și externe, referitoare la trecutul românesc. Ele au fost însoțite de prețioase comentarii. De mare însemnătate au fost mai ales documentele polone. Aici a publicat Hasdeu și celebra operă a lui Miron Costin *Descrierea Moldovei și a Munteniei în versuri polone de pre manuscriptul autograf din 1684*, care, deși, fusese tipărită la Lemberg, în 1856, rămăsese însă necunoscută românilor. Un mare interes lingvistic au prezentat și textele vechi, ca legenda Sfintei Paraschiva de mitropolitul Dosoftei, aceeași legendă de mitropolitul Varlam și scrierea lui Amfilochie, episcopul Hotinului, *Despre originea romană a palmei domnești din Moldova*. Prin acest important material istoric și lingvistic, revistele „Din Moldova” și „Lumina” au adus o contribuție valoroasă culturii românești.

Studiile gramaticale ale lui Hasdeu, ca și notițele lui privitoare la ortografie, au fost și ele contribuții interesante, exprimând vederi juste și de natură a spori prestigiul de care aceste reviste s-ar fi cuvenit să se bucure.

În revistele „Din Moldova” și „Lumina”, au apărut și lucrări literare. Hasdeu a publicat aici numeroase poezii. Un număr întreg a fost consacrat unei tragedii istorice, intitulată *Răposatul postelnic*. În sfârșit nuvela *Duduca Mamuca* a fost tipărită în coloanele acestor foi. Înainte chiar de a se fi terminat apariția ei, a avut loc procesul, care face obiectul prezentului studiu.

În această nuvelă, un tânăr moldovean, în vîrstă de numai 17 ani, student la o „universitate rusească oarecare”, descrie trei zile și trei nopți din viața sa extrauniversitară. El locuiește la o bătrînă actoriță și se înamorează de fiica ei, o jună în vîrstă de 16 ani, căreia îi delectează sugestivă poreclă de „Mamuca”. Un nobil coleg finlandez de la Facultatea de Drept, baronul von R..., se înflăcărează după aceeași fată. El săvîrșește imprudența de a destăinui focul său tînărului moldovean, care, plin de șiretenie, își ia angajamentul de a-i înlăsa cucurirea grațiilor frumoasei „Mamuca”. Urmează, în cursul celor trei zile și trei nopți, numeroase incidente hazlii. Studentul moldovean simulează un duel, care, după toate aparențele, este menit să apere onoarea fetei, la grațiile căreia el rîvnea. Prefăcîndu-se că este grav rănit, el este transportat acasă. Aici, străduindu-se să dea impresia că este muribund, el atrage în cursă pe „Mamuca”, izbutind să o seducă. În a treia noapte și în același pat, baronul finlandez îl înlocuiește pe întuneric, fără ca naiva parteneră să-și fi dat seamă de substituirea ce avusese loc. Baronul fiind surprins în această penibilă situație de mama fetei, este obligat să se căsătorească cu „Mamuca”. Vicleanul moldovean, printr-o abilă înscenare, reușește astfel să-și satisfacă ambiția și să evite orice consecințe neplăcute. El scapă din încurcătură, încercîndu-l pe înlocuitorul său.

Nuvela *Duduca Mamuca* are netăgăduite calități literare. Un critic așa de sever, ca profesorul G. Călinescu, a scris chiar că „cea mai bună proză a lui Hasdeu e tocmai aceea din „Duduca Mamuca”

ca" ³²⁾). El admiră „umorul rece, imperturbabil, al dialogului", pe care-l consideră „excelent". Deși nu împărtășim aceeași admirație, totuși prețuim multe pasaje. Indeeosebi, sînt zugrăvite cu măiestrie de Hasdeu portretele cîtorva contemporani, ca T. Maiorescu, V. A. Urechiă și O. Teodori. De asemenea, limba precum și stilul sînt remarcabile.

În această nuvelă abundă cuvintele de spirit. Hasdeu excelează în calambururi, în expresii cu dublu înțeles, în aluzii străvezii, în glume pipărate. Acestea mai ales vor pricinui supărarea anumitor cercuri și vor oferi dușmanilor lui Hasdeu ocazia mult așteptată de a lovi în marile lor adversar.

IV. — Revistele „Din Moldova" și „Lumina", deși n-au avut decît un mic număr de abonați, au stîrnit totuși un viu interes în pătura cultă a societății ieșene. Dovadă, în această privință, sînt mărturiile contemporane, precum și aprigile discuții ivite în jurul acestor foi.

Ele s-au bucurat de sprijinul prețios al unor literați iluștri. În paginile lor, Costachi Negruzzi a publicat un frumos studiu asupra limbii romîne ³³⁾. Vasile Alecsandri și-a adus și el partea de contribuție, tipărind aici poeziile sale: *Visul lui Petru Rareș zis Maji* ³⁴⁾ și *Hristos au înviat* ³⁵⁾. Alexandru Papadopol-Calimah, viitorul membru al Academiei Romîne, a colaborat cu studii istorice ³⁶⁾. Vasile Pogor, care, cu cîțiva ani mai tîrziu, în cercul „Junimii", va manifesta predilecția sa pentru glumele pipărate, s-a numărat și el printre sprijinitorii foilor lui Hasdeu, atras probabil de afinitatea de gusturi. El a publicat traduceri în versuri din Horațiu, Théophile Gautier și Lachambaudie ³⁷⁾.

Dacă aceste foi au dat lui Hasdeu prilejul de a-și crea relații utile și dacă ele i-au adus prețuirea unora din fruntașii vieții noastre culturale, care, apreciindu-i erudiția, au recunoscut marile sale merite pe tărîmul istoric și lingvistic, ele i-au atras însă și înverșunate dușmăni. Prin criticile sale acerbe, tipărite în „Din Moldova" și în „Lumina", critici care au lovit cu atît mai crunt cu cît multe din ele au fost juste, prin înțepături la adresa celor ce nu s-au bucurat de simpatiile sale, Hasdeu a stîrnit inimiții multe. Cei astfel atinși în susceptibilitatea lor au reacționat, creîndu-i temutului, dar totuși vulnerabilului polemist, o atmosferă dintre cele mai ostile.

Au fost desigur grele loviturile, pe care Hasdeu le-a primit. Datori sîntem însă să recunoaștem că adesea el însuși a pornit atacul. În duelul angajat, armele de care el s-a servit cu predilecție au fost sarcasmul, jocurile de cuvinte, expresiile cu dublu înțeles.

Exceptînd pe colaboratorii revistelor sale, care dintre scriitorii ieșeni contemporani n-a fost atins de săgețile sale ?

32) G. Călinescu, *op. cit.*, p. 329.

33) *Din Moldova*, nr. 5, p. 76-79; nr. 7, p. 11-15 și *Lumina*, nr. 10, p. 55-57

34) *Lumina*, nr. 11, p. 82-84,

35) *Ibid.*, nr. 13-14, p. 21-22,

36) *Din Moldova*, nr. 3, p. 40-42, și *Lumina*, nr. 13-14, p. 16-21.

37) *Lumina*, nr. 10, p. 59-61, și nr. 17, p. 79.

Pe Gheorghe Asachi, ajuns la adînci bătrînețe și care, după rodnică activitate ce o desfășurase, se bucura de o mare considerație în societatea ieșeană, Hasdeu l-a ironizat, numindu-l „pretins baș-poet”³⁸⁾. Fără nici un menajament, el l-a descris ca pe un îngîmfat, care-și închipuia că era poet. În pretinsele sale poezii nu s-ar fi întîlnit decît greșeli de gramatică sau neologisme de prisos³⁹⁾. Drama istorică *Petru Rareș*, pe care Asachi o publicase de curînd, era o „dramă tipografică, iar nu istorică”⁴⁰⁾. Hasdeu nu se sfia să afirme că Asachi n-avea „nici o idee despre ceea ce-i o dramă”, că el era „lipsit de orice gust și de orice imaginație” și că nu cunoștea epoca lui Petru Rareș, dovedind o desăvîrșită ignoranță a istoriei⁴¹⁾.

Violente atacuri a îndreptat Hasdeu, în revista „Lumina”, și împotriva lui Nicolae Ionescu. Valoarea științifică a lucrărilor acestuia el o considera egală cu zero⁴²⁾. Despre două broșuri recente ale lui Nicolae Ionescu, referitoare la două manuscrise ale mănăstirii Văratec, Hasdeu declara că ele nu prezentau nici un interes. „Nici filozofia istoriei, nici literatura pămînteană, nici arheologia noastră nu cîștigă nimic din aceste „Vieți”, „Istorii”, „Talpe”, etc., ale d-lui Ionescu”, scria el foarte răspicat⁴³⁾.

Hasdeu nu s-a mulțumit să critice numai publicațiile pseudo-științifice ale lui Nicolae Ionescu. Acesta fusese de curînd numit profesor de istorie universală la Universitatea din Iași. După ce a asistat la prelegerea lui inaugurală, Hasdeu a comentat, în revista sa, cu o usturătoare ironie, unele afirmații făcute de pe catedră de noul profesor⁴⁴⁾.

Nici obscurul Octav Teodori, profesor de drept penal la Facultatea Juridică din Iași, n-a fost cruțat. O pagină din nuvela *Duduca Mamuca* îi este consacrată, el fiind prezentat ca un belfer ridicol și ignorant.

„La 9 ceasuri” — scria Hasdeu — mă îndrumai spre Universitate. Aveam ora dreptului penal. Profesorul, doctor de legi de la Berlin sau de la München — nu țiu minte — un june cu ochelari pe nas, cu nasul ridicat în sus de frică ca să nu-i pice ochelarii, ceea ce — ridicarea nasului — îi era lesne de făcut din cauza ușorității căpățînei întregi — profesorul, zic, ne traducea, sub numele de scripte originale, prelegerile dascălilor săi nemțești; le traducea din cuvînt în cuvînt, din literă în literă! [. . .].

„X, așa se numea profesorul, ne explica, vreau să zic ne memoriza acum despre cestiunea „preacurviei”, *de adulteriiis*, și ne dezvolta, ca de pe carte, teoria celebrului criminalist german Feuerbach cum că silnicirea unei femei e fizicește cu neputință. Spre încheiere, el a surîs și a adaus cu un aer de profunditate: „eu unul, domnilor mei, mă unesc cu opiniunea lui Feuerbach numai întrucît privește pe bărbații fizicește neputincioși”. După cum am aflat mai în urmă, pînă și această încheiere era literalmente tradusă din nemțește”⁴⁵⁾.

38) Lumina, nr. 12, p. 103.

39) *Ibid.*, p. 102.

40) *Ibid.*, p. 104.

41) *Ibid.*, p. 104.

42) Lumina, nr. 13-14, p. 15.

43) *Ibid.*, nr. 16, p. 56.

44) *Ibid.*, p. 57.

45) Lumina, nr. 10, p. 54.

Acesta este portretul lui Octav Teodori, doctor în drept de la München ⁴⁶⁾ și profesor de drept penal la Universitatea din Iași. Personaj mediocru, el este astăzi cu desăvârșire uitat. Hasdeu l-a atacat, fiindcă făcea parte din comitetul de inspecțiune a școlilor, cu care se războia.

Același motiv, la care s-au adăugat și supărările pe care i le pricinuia controlul sever exercitat de către directorul Colegiului Național asupra activității sale profesionale, l-au determinat pe Hasdeu să atace și pe Titu Maiorescu.

În vîrstă de numai 23 de ani, Titu Maiorescu era, pe atunci, profesor la Universitatea din Iași, membru al comitetului de inspecțiune a școlilor și director al Colegiului Național. În această ultimă calitate, el veghea, cu grija deosebită pe care o pune în îndeplinirea funcțiilor sale, ca profesorii Colegiului Național să-și facă datoria cu punctualitate. Or, Hasdeu își neglija catedra ⁴⁷⁾. Din această cauză, el a intrat în conflict cu Titu Maiorescu.

Supărarea sa l-a determinat să publice în „Lumina” o scurtă notiță, cuprinzînd un calambur malițios referitor la prelegerile de istorie universală, ținute la Universitate de Titu Maiorescu, și la auditoriul lor feminin ⁴⁸⁾. Notița a fost mult comentată de societatea ieșeană. Gheorghe Panu, la 1907, își mai amintea acel calambur și nu ezita să-l califice foarte aspru ⁴⁹⁾.

Hasdeu nu s-a mărginit la atîta. În nuvela *Duduca Mamuca* el s-a ocupat din nou de Titu Maiorescu, dîndu-i numele de „Doctorul Tucia” ⁵⁰⁾. Portretul acestuia, deși lipsit de nota ridicolă sub care fusese prezentat Octav Teodori, cuprindea totuși aprecieri extrem de severe, care dovedeau cît de încordate deveniseră relațiile dintre profesorul de istorie și statistică de la Colegiul Național din Iași și directorul acelei instituții.

„Doctorul Tucia” — scria Hasdeu — „un tînăr de douăzeci și trei sau patru de ani, naltuț, subțire, smolît la față, coroiat la nas, cu ochi mari, sprîncenat, cu o frunța destul de bine desemnată, avea una din acele figuri care plac și par frumoase la întîie vedere, mai cu seamă pentru un nefizionomist, dar resping pe un cunoscător prin un nu-știu-ce egoistic, mirșav, viclean; un nu-știu-ce săpat în liniile frunții, în îndoitura nasului, în trăsăturile buzelor, în schimonositura zîmbetului, în focul ochilor; mai în sfîrșit un nu-știu-ce întipărit în toate deodată și cu neputință de a se analiza în amă-

46) G. h. Ungureanu, *Istoria avocaturii în Moldova*, vol. I, Iași, Tip. Țerek 1938, p. 243.

47) Amănunte în articolul lui I. I. I. e M. i. n. e. a, *Cîteva date despre B. P. Hasdeu, ca profesor la Iași, și ceva despre Titu Maiorescu*, Arhivele Olteniei, XIV (1935), p. 202.

48) *Lumina*, nr. 12, p. 89.

49) G. h. P. a. n. u., *Amintiri despre Hasdeu*, Săptămîna, 12 sept. 1907, p. 580.

50) În limba rusă, cuvîntul „tucia” înseamnă negură. Că sub numele de „Doctorul Tucia”, în nuvela *Duduca Mamuca*, era înfățișat însuși Titu Maiorescu, rezultă dintr-o notiță, inserată în *Lumina*, (nr. 10, p. 70—71), în care Hasdeu vorbea de negură, în legătură cu prelegerile publice de filozofie ale lui Titu Maiorescu.

Semnalăm că M. i. h. a. i. P. o. p. e. s. c. u., care a publicat, în *Convorbiri literare* (LXX, 1937, p. 396—397), un articol despre B. P. Hasdeu și Titu Maiorescu, a ignorat că Doctorul Tucia din nuvela citată era însuși întemeietorul societății „Junimea”.

nunțime. Nenorocirea femeilor e de a fi absolut lipsite de adîncimea spiritului. Judecînd lucrurile numai după cea dintîi vedere, ele strigau: *Monsieur Tucia est charmant, și Monsieur Tucia devenise, în cîteva luni, doctorul favorit al damelor*"⁵¹).

Egoist, mîrșav, viclean, astfel era descris Titu Maiorescu. Directorul Colegiului Național, care de curînd sosise la Iași, era denunțat ca un șarlatan, primejdios mai ales pentru femei. El „devenise, în cîteva luni, doctorul favorit al damelor“. Hasdeu punea astfel în circulație o legendă, care, peste doi ani, va pricinui lui Titu Maiorescu mari neplăceri.

Dintre toți cei combătuți de Hasdeu, V. A. Urechîă a avut parte de sarcasmele cele mai nemiloase. În 1863, V. A. Urechîă avea în învîmînt o situație dintre cele mai importante. Fusese, din 1859 la 30 ianuarie 1861, director al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din Moldova, funcțiune căreia i-a corespuns mai tîrziu aceea de secretar general al Ministerului⁵²). La 1863, el era profesor de literatură la Facultatea de Filozofie din Iași și președinte al „Comitetului de inspecțiune a școlilor din Romînia de dincoace de Milcov“.

În prelegerile sale universitare, ocupîndu-se de revistele „Din Moldova“ și „Lumina“, V. A. Urechîă le-a acuzat de a răspîndi „literatură desfrînată“⁵³). La această învinuire, Hasdeu a răspuns prompt. În foaia sa, el a reproduș, fără comentarii, două poezii ale lui V. A. Urechîă, poezii mediocre, în care erau evocate scene amoroase în termeni întrucîtva licențioși⁵⁴). Apoi, în alte numere ale revistei, Hasdeu a publicat observații glumete despre lucrările literare ale lui V. A. Urechîă⁵⁵). De la întepături ironice, el a trecut la atacuri violente. Schimbarea de ton a avut loc, după ce a primit, în calitatea sa de profesor la Colegiul Național, un avertisment „colegial“ din partea comitetului de inspecțiune, prezidat de V. A. Urechîă.

Considerîndu-se jignit prin acest avertisment, Hasdeu a inserat în nuvela *Duduca Mamuca*, aflată în curs de publicare, un portret al lui V. A. Urechîă, înfățișîndu-l pe acesta ca pe un ignorant, ca pe un farsor sinistru. Personajului zugrăvit în aceste sumbre culori el i-a dat numele de Vladimir Aleșchin-Uho. După cum a atras atenția Liviu Marian, inițialele lui Vladimir Aleșchin-Uho corespund inițialelor lui Vasile Alexandrescu-Urechîă. Aleșchin este genitivul lui Alioșă, diminutivul lui Alexei, adică Alexandru, iar cuvîntul Uho înseamnă pe rusește ureche⁵⁶). Identificarea lui Vladimir Aleșchin-Uho cu V. A. Urechîă nu rezultă numai din asemănarea numelor. Amănuntele din viața lui Vladimir Aleșchin-Uho, îndeletnicirile sale, ca și caracte-

51) *Lumina*, nr. 15, p. 42.

52) V. A. Urechîă, *Opere complete*, Seria D. *Didactica*, vol. I, Buc., Tip. F. Göbl, 1883, p. 38 și 141.

53) *Lumina*, nr. 16, p. 58.

54) *Din Moldova*, nr. 7, p. 9.

55) De ex.: *Lumina*, nr. 10, p. 68.

56) Liviu Marian, *Micuța lui Hasdeu*, *Junimea literară*, XIX (1930), p. 442.

rul său nu puteau lăsa nici o îndoială în mintea contemporanilor că cel descris sub acest nume era însuși V. A. Urechia.

Iată acest portret :

„Intrînd în salon“—scria Hasdeu—, „văzui numai tot mese de joc. Stosul, pichetul, faraonul, whistul, preferansul domneau despoticește în această societate, împăcîndu-se și urmînd unul după altul, ca boierii Adunării Obștești. Căutînd un locușor mai retras, zării într-un colț al odaiei pe celebrul *licențiat în litere de la Universitatea de Marocco* ⁵⁷⁾, profesorul de literatură la Facultatea Filozofică; o personalitate a cărei singură vedere, ba chiar numele, aveau privilegiul de a face să ridă pînă și studentul cel mai posomorît din oricare facultate. Vladimir Aleșchin-Uho — așa se numea individul — se întorsese atunci de curînd din străinătate, unde a fost trimis să studieze literaturile, spre a se urca pe vreuna din cele multe catedre vacante. După o călătorie de doi ani, el reveni plin de . . . știință ? Ba, de colb ! Universitatea, în care ar fi studiat, și gradul lui academic erau pentru toți o chestie tot atît de obscură, ca patria și epoca lui Homer. Se știa numai că, în acea misterioasă universitate, licențiații în litere sînt scutiți de a ști grecește și latinește, de unde studenții au dedus cum că ea nu se află în Europa, ci doar undeva în Africa, bună oară la Marocco. Se știe—zicea un burș calamburist— că la Marocco oamenii se îngrijesc mai mult de picioare, decît de capete : de aceea ne vin de acolo marochinuri bune și licențiați nici de o treabă. La discursul de deschidere toți ascultătorii au dormit. La a doua lecție erau prezenți numai patru auzitori. „Studenții mei știu mai mult decît mine — a gîndit Vladimir în gîndul său — dar ce-mi pasă ! Nu vie măcar nici unul, salariul merge înainte !“. Totuși licențiatul nostru avea ambiția de a se face cunoscut lumii cu orice preț. După mai multe răsîndiri, el a găsit o cale sigură pentru a ajunge la nemurire și ca literat și ca patriot. Într-o foaie periodică a început a apărea un șir de foiletoane și de scrisori, în care Vladimir vorbea despre tot ce știa : adică, vorbea despre nimic. După aceea, el scoase la lumină o cîțime nemărginită de cărți elementare mici, prescurtate de pe cărțile elementare mari, făcute de alții. În fine, el a cutezat chiar a deschide un jurnal literar, în care traducea, ca scrieri originale, articolele *Enciclopediei moderne* sau ceva asemenea, presărînd ici-colo cite un cuvînt propriu. În așa chip, toți acei ce știau și mai puțin decît Vladimir, îl slăveau ca pe un spirit superior. Pe de altă parte, eroul nostru s-a declarat sprijinitor aprins al nenorociților. Din dată ce un țaran beat își strica degetul sau o actoriță fără talent se pretindea strîmbătătită, Vladimir făcea o loterie, aloga prin tîrg cu bilete, striga, țipa, ridica țara în picioare. Ce mare patriot ! ziceau acei, ce-l vedeau cutreierînd orașul pe ploaie, pe jos, fără cortel și fără galoși. Acum el ședea pe o canapea, gonînd cu mîna de la sine fumul, ce se lățea în odaie din cauza numeroaselor țigări. Vladimir nu fuma din moralitate; el chiar făcuse într-o vreme o lungă lecție, spre a dovedi că întrebuintărea tutunului este contra școlii clasice și caracterizează *devergondajul* romanticilor ⁵⁸⁾.

Deși acest portret conține și exagerări, totuși el cuprinde și trăsături juste. Vasile Alexandrescu, care, din motive necunoscute, a adăugat numele cronicarului Ureche la numele său patronimic, a întu-necat încă de la începutul carierii sale, prin multă nechibzuință, însușirile, cu care natura îl inzestrase. Dotat cu o excepțională putere de muncă, el a fost mai presus de toate un mare animator și un bun organizator. Universitatea din Iași, Ateneul Român, Academia Romîină, iată cîteva numai din marile instituții, la înființarea cărora partea lui de contribuție a fost foarte importantă. El a avut un rol însemnat și în organizarea învățămîntului romînesc după Unirea din 1859. V. A. Ure-

57) Subliniat în text de Hasdeu. Amintim că V. A. Urechia se intitula licențiat în litere al Universității din Madrid.

58) Lumina, nr. 15. p. 45—46. Am reprodus textul lui Hașdeu, adoptînd ortografia actuală.

chiă a crezut însă că era și literat și om de știință. De aceea, el a publicat zeci de volume de studii critice, cercetări istorice, nuvele, poezii, opere dramatice etc. Nu și-a dat seamă că-i lipsea talentul literar și că bombasticele fraze, pe care le înșira fără rost, constituiau un exemplu tipic de „beție de cuvinte”. În mai toate lucrările, pe care le-a tipărit, el a dovedit multă superficialitate, precum și o absență aproape totală de spirit critic.

Hasdeu a avut cel dintâi curajul să afirme că V. A. Urechia nu știa nici grecește, nici latinește, deși nu se sfia să publice traduceri din aceste limbi. Hasdeu a fost primul care să susțină că V. A. Urechia era un foarte slab vorbitor, care obosea auditoriul, deși nu se sfia să țină, la orice prilej, cuvântări, conferințe, cursuri. În sfârșit, Hasdeu a pus în evidență faptul că V. A. Urechia era stăpinit de o adevărată manie a scrisului și că cele ce publica denotau nu numai foarte slabe cunoștințe, dar și desăvârșita lipsă a însușirilor cerute unui scriitor.

Firește că asemenea învinuiri n-au putut lăsa nepăsător pe un om așa de susceptibil ca V. A. Urechia. El s-a grăbit să folosească ocazia ce i se oferea, spre a se răzbuna. Pentru a lovi în îndrăznețul său acuzator, el a continuat, cu și mai multă înverșunare, lupta împotriva așa-zisei literaturi desfrîinate. Campania, pe care el a dezlănțuit-o, n-a rămas fără consecințe. Influența ei s-a resimțit foarte curînd în măsurile disciplinare și judecătorești, pe care autoritățile școlare și cele judiciare le-au luat contra lui Hasdeu.

V. — Se știe că, în 1862, în urma desăvîrșirii Unirii, ministerele din Moldova au fost contopite cu cele din Țara Românească. Autoritatea superioară pentru școlile din Moldova, care, pînă atunci, își avusesse sediul la Iași, a fost strămutată la București. În fosta capitală a Moldovei a fost înființat, în februarie 1863, un „comitet de inspecțiune a școlilor din România de dincoace de Milcov”, avînd importante atribuții de control. Din acest comitet făceau parte V. A. Urechia, în calitate de președinte, Titu Maiorescu, Octav Teodori, G. Mîrzescu și I. Pangrati, în calitate de membri ⁵⁹⁾.

Sezîndu-se de cuprinsul celor publicate de Hasdeu în revistele „Din Moldova” și „Lumina”, reținînd numai caracterul „frivol” al unor pasaje și avînd în vedere că Hasdeu era profesor la Colegiul Național din Iași, comitetul de inspecțiune a socotit necesar să-i adreseze un avertisment, invitîndu-l, în termeni colegiali, să nu mai tipărească asemenea „frivolități”. După părerea comitetului, demnitatea, de care se cuvine să se bucure un membru al corpului didactic, îi impune acestuia obligația de a nu publica scrieri contrare moralei. Avertismentul se încheia cu cuvinte măgulitoare pentru Hasdeu, comitetul subliniînd că aprecia serviciile ce inteligența sa, „cînd este aplicată cu seriozitate”, a adus științei și literaturii. El era rugat să considere acest demers ca fiind făcut numai din spirit de colegialitate.

59) Lumina, nr. 15. p. 46.

Redactată în termeni moderați, această adresă fusese iscălită numai de Titu Maiorescu, Octav Teodori și G. Mîrzescu. Președintele comitetului de inspecțiune, care era V. A. Urechiă, precum și I. Pangrati n-au semnat-o, din motive pe care nu le cunoaștem.

Stilul și conținutul ei, înlănțuirea logică a argumentelor, precum și întorsătura dibace a frazelor lasă să se presupună că autorul adresei a fost Titu Maiorescu.

Actul comitetului de inspecțiune a fost considerat de Hasdeu ca inadmisibil. El s-a grăbit să publice, în „Lumina”, textul integral al avertismentului primit, însoțindu-l de un răspuns tăios, în care predomina incorrigibilul său sarcasm ⁶⁰).

Contestînd comitetului de inspecțiune dreptul de a trimite asemenea adrese, Hasdeu declara că activitatea sa de ziarist nu era supusă controlului autorității școlare, ci numai instanțelor prevăzute de legea presei. Invinuia comitetul de inspecțiune de a-și fi însușit „o nepilduită dictatură peste spirite”, transformîndu-se într-un organ de cenzură. „Teoriile și tendințele literare — scria Hasdeu — se combat pe aceleași cale, pe care ele se produc [. . .]. A trecut timpul cînd Papa porunca lui Galileu a nu crede în mișcarea pămîntului. Nu mai sînt acele zile, cînd se ardeau scrierile și persoana unui Vanini, ca „frivole”.

El atrăgea apoi atenția asupra faptului că era singurul profesor din Iași, care publica o revistă literară, deși era dinainte convins că sumele ce va încasa din abonamente nu vor acoperi nici jumătate din cheltuieli. La această revistă colaborau cei mai de seamă literați ai Moldovei, ca Vasile Alecsandri și Costachi Negruzzi. Numărul colaboratorilor sporea neîncetat. Totuși — adăuga Hasdeu — trei persoane, care n-au scris încă nimic, ca Maiorescu, Teodori și Mîrzescu, „vin a ne cînta astăzi că foaia noastră s-a înrăutățit în ultimele numere; că redactorul nu e vrednic de a fi profesor; că trebuie să ascultăm dăscăliile lor; etc., etc. *Teneatis risum!*”.

Ca un ultim argument, recurgînd la zeflemea, el susținea că, din tot ce apăruse pînă atunci în revistele „Din Moldova” și „Lumina”, doar poezia intitulată *O guriță prețuește*, al cărei autor era V. A. Urechiă, putea fi considerată ca „frivolă”.

„Această poezie, bine analizată”, — declara Hasdeu — „este „chiar obscenă. Poetul înebunit, care e gata a-și jertfi viața (ceea ce „eu unul n-aș face) pentru „gurița ce se dă în delirare”, e d. V. Alexandrescu, președintele aceluiași comitet, ce ne-a trimis adrese din „18 aprilie! Președintele n-a subscris-o, pe semne din muștrarea cugetului, deși aceeași muștrare nu-l împiedică a tuna în contra „noii „apucături realiste” în România, în cursul d-sale de literatură la universitate: *verba volant, scripta manent*. E foarte îndemînatec de a „avea un cuget în scris și un cuget vorbit, precum zeul Ianus din „Roma avea două fețe”.

Hasdeu nu s-a limitat la acest răspuns. Concomitent, el a intensificat atacurile sale împotriva colegilor săi din învățămînt, care erau

60) Lumina, nr 15, p. 47-48.

și membri ai comitetului de inspecțiune. În același număr din „Lumina”, în care a apărut răspunsul său, el a publicat și pasajele navelor *Duduca Mamuca*, în care, sub denumiri străvezi, descria pe Titu Maiorescu și pe V. A. Urechia⁶¹⁾. În sfârșit, spre a arăta că înțelegea să nu țină seamă de avertismentul comitetului, Hasdeu a accentuat și mai mult, în revista sa, nota care fusese calificată de „frivolă”. El a publicat atunci și acele amănunte despre prima noapte de dragoste a eroului povestirii, care vor da parchetului prilejul să intervină⁶²⁾.

După aceste incidente, Ministerul Instrucțiunii s-a sezișat. El a fost desigur pus la curent cu cele petrecute de către dușmanii lui Hasdeu, care s-au străduit și pe această cale să zdrobească pe incomodul lor potrivnic.

În fruntea departamentului școlilor se afla generalul Christian Tell, deja celebru prin energia militară, cu care rezolva pină și problemele cele mai gingașe ale învățămîntului. El ceru avizul consiliului superior de instrucțiune publică. Din acel consiliu făceau parte fruntași ai vieții culturale, ca Davila, Zalomit, Laurian, Ion Strat. Ei au procedat pripit, rostindu-se fără să respecte dreptul de apărare. Datoria lor ar fi fost să comunice lui Hasdeu învinuirile ce i se aduceau și să-i dea posibilitatea, după ce ar fi luat cunoștință de actele aflate la dosar, să se apere fie în scris, fie măcar verbal. În loc de a urma această cale, singura legală, ei s-au mărginit să cerceteze colecția revistelor „Din Moldova” și „Lumina”. Pe baza acestei sumare cercetări, ei au ajuns la concluzia că unele din lucrările lui Hasdeu, publicate în revistele citate, erau imorale, de exemplu : tragedia *Răposatul postelnic* și nuvela *Duduca Mamuca*. Ei n-au ezitat să declare că aceste scrieri constituiau „un scandal rușinos”⁶³⁾. Avînd în vedere acest aviz, generalul Christian Tell a întocmit decretul domnesc pentru destituirea lui Hasdeu din funcțiunile de profesor la Colegiul Național din Iași și de custode la biblioteca școlilor din fosta capitală a Moldovei. Decretul fiind semnat de Cuza Vodă, a fost pus în aplicare la 18 mai 1863⁶⁴⁾.

Astfel, a fost aplicată lui Hasdeu cea mai aspră sancțiune disciplinară. Fără avere, fără alte venituri decît salariile sale, el a fost zvîrlit pe drumuri, pradă mizeriei. El însuși a mărturisit mai tîrziu prietenilor lui intimi că, după această lovitură, a îndurat foarte mari lipsuri⁶⁵⁾.

Măsura dublei destituiri i s-a părut insuficientă generalului Christian Tell. El a cerut Ministerului de Justiție să dispună trimiterea lui Hasdeu în judecata instanței represive competente, pentru pretinsa imoralitate a scrierilor ce publicase. Dînd curs acestei cereri, la 13 iunie 1863, Ministerul Justiției a ordonat procurorului Curții Criminale din

61) *Lumina*, nr. 15, p. 42 și p. 46.

62) *Ibid.*, p. 43.

63) Ședința Adunării Deputaților de la 19 decembrie 1868, *Monitorul Oficial*, nr. 8 din 12/24 ianuarie 1869, p. 46.

64) Adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice nr. 15 155 către directorul Colegiului Național din Iași (Arh. St. Iași, Mapa Hasdeu).

65) Iuliu Dragomirescu, *op. cit.*, p. 38.

Iași să deschidă acțiunea penală împotriva fostului profesor al Colegiului Național ⁶⁶). La data când acest ordin a sosit la Iași, Hasdeu fusese însă deja judecat de Curtea Criminală.

VI. — Parchetul din Iași nu așteptase ordinul șefului său ierarhic, pentru a pune sub acuzare pe îndrăznețul scriitor, care cutezase să ultragieze așa-zisa morală publică în revistele sale. Desigur îndemnat de numeroșii dușmani ai lui Hasdeu și influențat de atmosfera ostilă, pe care cei ce fuseseră victimele sarcasmelor temutului polemist o creaseră marelui lor adversar, procurorul ieșean deschisese acțiunea publică împotriva autorului nuvelei *Duduca Mamuca*, fără a mai aștepta încuviințarea autorității superioare.

Presa se afla atunci sub regimul legii din 13 aprilie 1862. Ea prevedea desființarea cenzurii și nu menținea cautiunea decît pentru publicațiile periodice politice. Numărul infracțiunilor de presă, potrivit legii din 1862, era relativ redus. Totodată paragrafele acestei legi erau redactate în termeni așa de nepreciși, încît îngăduiau unor scriitori abili să se strecoare, fără prea mari riscuri, printre dispozițiile lor. Instanța de judecată era secția criminală a Curții de Apel, pentru infracțiunile urmărite din oficiu de procurorul acestei Curți. Tribunalul districtului era competent să judece în celelalte cazuri. Legea din 1862 enumera infracțiunile, care aveau să fie urmărite din oficiu de către procurorul Curții Criminale. Responsabilitatea incumba, în primul rînd autorului. Dacă acesta era necunoscut, răspunzător era redactorul sau girantul responsabil, orice publicație periodică fiind obligată să aibă un redactor sau girant responsabil, al cărui nume trebuia declarat la Ministerul de Interne, înainte de apariția primului număr. Pentru publicațiile anonime răspundea penalmente și civilmente tipograful, dacă refuza să dezvăluie numele autorului.

Acestea erau principalele dispoziții legale în vigoare, în 1862—1863, la data cînd au apărut revistele „Din Moldova” și „Lumina”. Redactorul lor responsabil era B. P. Hașdeu, al cărui nume, precedat de această calitate, era vizibil imprimat sub chiar titlul celor două reviste. De altminteri, pasajul incriminat de procurorul Curții Criminale făcea parte din nuvela *Duduca Mamuca* și Hasdeu, prin semnătura sa, recunoscută că era autorul acelei nuvele. În consecință, nici o îndoială nu se putea ivi asupra responsabilității sale, din punctul de vedere al legii presei.

Din actele dosarului aflat la Arhivele Statului din Iași rezultă că, la 30 aprilie 1863, substitutul de procuror A. Botez a încheiat un proces-verbal, constatînd că în numărul 15 (din anul 1863) al revistei „Lumina”, care avea ca redactor responsabil pe B. P. Hasdeu, au apărut „expresii [...] contra bunelor moravuri și reprehensibile după § 50 din legea presei”. Avînd în vedere că, potrivit § 60 din aceeași lege, cei vinovați de o asemenea infracțiune erau urmăriți din oficiu de pro-

⁶⁶) Adresa nr. 11 551 din 13 iunie 1863 a Ministerului Justiției către procurorul Curții Criminale din Iași (Arh. Stat Iași, Tr. 1758, op. 2/2007, dos. 838, f. 47).

curorul Curții Criminale, substitutul A. Botez a dispus citarea lui Hasdeu la parchet, spre a fi supus cuvenitului interogator ⁶⁷⁾. În aceeași zi, el a raportat Ministerului Justiției că a hotărît trimiterea lui Hasdeu în judecată, pentru infracțiunea de presă ce săvârșise ⁶⁸⁾.

La 15 mai 1863, răspunzând citației primite, Hasdeu s-a prezentat înaintea procurorului Curții Criminale și a recunoscut că el era autorul pasajului apărut în numărul 15 din „Lumina”, considerat reprehensibil de către parchet ⁶⁹⁾.

În urma îndeplinirii acestei formalități, substitutul A. Botez, prin rechizitoriul nr. 710 din 22 mai 1863, în conformitate cu rînduielile procedurale în vigoare, a sesizat secția criminală a Curții de Apel din Iași cu judecarea lui Hasdeu ⁷⁰⁾. Procesul a fost pus pe rol pentru ziua de 3 iunie 1863 ⁷¹⁾.

În acea zi, Hasdeu s-a înfățișat înaintea judecătorilor săi. În tot cursul dezbaterilor el a avut o atitudine demnă, declarînd că fiind chemat „în calitate de ziarist, pentru întia oară în fața justiției, el se află în aceeași situație ca un ostaș pe cîmpul de luptă, primind botezului focului.

Nu ni s-a păstrat textul rechizitoriului rostit în instanță de procurorul Curții Criminale. La dosar nu se afla decît actul de acuzare, pe temeiul căruia Hasdeu a fost trimis în judecată. Din decizia Curții reiese însă că reprezentantul parchetului, în concluziile lui orale, s-a menținut foarte ferm pe tărîmul actului de acuzare și că, în conformitate cu acesta, a cerut condamnarea lui Hasdeu.

Actul de acuzare este redactat în termeni moderați. În el nu se insistă cu prea multă severitate asupra scenelor descrise de Hasdeu și considerate imorale. Se afirmă că revista „Lumina” s-a bucurat, la început, de o bună primire în rîndurile intelectualilor, dar că ea sa abătut în curînd de la calea cea dreaptă, tipărind lucrări vătămătoare moralei publice. Ca dovadă, actul de acuzare citează următoarele rînduri, extrase din nuvela *Duduca Mamuca* :

„[...] sînt acum patru ani, domnilor, de cînd gustai, pentru prima oară, din arborul științii binelui și al răului. O mamă avea o fată. Și mama și fata ședeau într-o casă de lingă a tătăni meu. Le vizitam. Amorul platonice cu fata merse prea departe. „Pe la miezul nopții — zise ea — vino, prin fereastră, în odaia mea“. Cine mai știe cum s-a întîmplat, că mama, pîndindu-ne, a auzit cuvintele fetei. La ceasul hotărît, găsesc fereastra deschisă, sar în odaie, întreb: — „Tu ești aici, Emilio?“ „Imi răspunde o șoaptă; „Vino încetișor!“ Ne culcăm. Rezultatul vă este cunoscut, domnilor; dar, ceea ce nu știți e mirarea mea, cînd Emilia mă dăscălea: „nu așa..., ia așa....“, etc. După trei ore, petrecute într-un extaz nedescris, profesoara mea mă congediază, tot pe fereastră, de frică „să nu se scoale neneaca“. A doua zi revăd pe adevărata Emilie. Închipuiți-vă împietrirea mea, cînd o aud scuzîndu-se că n-a putut să mă aștepte: „neneaca mă închisese în iatacul său și singură se culcase nu știu unde“. Atunci numai am înțeles

67) Arh. Stat. Iași, Tr. 1758. op, 2/2007, dos. 838, f. 9.

68) *Ibid.*, f. 16.

69) *Ibid.*, f. 35.

70) *Ibid.*, f. 23.

71) *Ibid.*, f. 27.

cine a fost dascălița mea : mama înlocuise pe fată... Știi oare, domnilor, ce vîrstă putea să aibă curajoasa mamă ? Cinczeci și șapte de ani, trei luni, și opt zile ! Am făcut acest calcul pe baza metricei originale !⁷²⁾.

Acesta este singurul pasaj din scrierile lui Hasdeu, menționat în actul de acuzare. Nuvela *Duduca Mamuca* mai cuprinde încă alte opt descrieri tot atît de sugestive, pe care parchetul nu le-a mai supus aprecierii judecătorilor. I s-a părut, probabil, inutil să mai invoace și alte exemple, întrucît el a socotit aventura Emiliei și a mamei ei ca fiind suficientă pentru justificarea acuzării.

După reproducerea acestui pasaj, în actul de acuzare se declară că buna cuviință, ce trebuie respectată înaintea justiției, se opune la orice comentariu. Se subliniază însă unele expresii, care sînt considerate caracteristice și anume : „... ne culcăm. Rezultatul vă este cunoscut”. „Cînd Emilia mă dascălea : „nu așa . . . , ia așa ” etc.

Invocînd § 50 al legii presei, actul de acuzare susține că acest text prevede pedepsirea celor ce ar publica „vești vătămătoare pentru morala publică”. Or, întrucît pasajul citat din nuvela *Duduca Mamuca*, potrivit părerii parchetului, „este tot ce poate fi mai scandalos, mai impudic și, prin urmare, vătămător moralei publice”, actul de acuzare cere Curții Criminale să aplice lui Hasdeu, în calitate de autor al aceluiași pasaj, sancțiunile prevăzute de § 50 din legea presei, adică pedeapsa închisorii (de la o lună pînă la un an) și a amenzii (de la 50 pînă la 1000 lei)⁷³⁾.

Acest paragraf a fost așadar singurul text de lege, pe care s-a întemeiat acuzarea.

Hasdeu a răspuns reprezentantului parchetului, citind o foarte spiritală și abilă apărare, al cărei cuprins ni s-a păstrat integral în dosarul procesului⁷⁴⁾.

El a început prin a susține că, în conformitate cu un principiu universal de drept, pentru o singură vină nu se pot aplica două sancțiuni. Or, pasajul din nuvela *Duduca Mamuca*, citat de procuror, i-a atras deja pedeapsa destituirii din funcțiunile ce ocupa. Prin urmare, el n-ar mai putea fi condamnat a doua oară pentru aceeași presupusă vină. Hasdeu a socotit însă necesar să declare că el nu va învoaca acest argument pentru a cere achitarea sa, deoarece el considera ca ilegale măsurile luate împotriva sa de ministrul instrucțiunii publice. Destituirea sa a avut loc, fără ca el să fi fost ascultat în prealabil, deci neîntîndu-se seamă de dreptul de apărare. N-au fost așadar respectate, în privința sa, formalitățile prescrise de legiuitor. Nerecunoscînd legalitatea sancțiunii ce i-a fost aplicată de ministrul instrucțiunii publice, el nu înțelegea să se prevaleze de această pedeapsă, pentru a se sustrage judecății Curții Criminale. Dimpotrivă, avînd deplină

72) *Lumina*, nr. 15, p. 43.

73) Arh. Stat. Iași, Tr. 1758, op. 2/2007, dos. 838, f. 31—33.

74) *Ibid.* f. 37—41. Textul integral al apărării lui Hasdeu a fost publicat în *Lumina*, n-rul 17, p. 65—74. Din *Lumina* el a fost reprodus de Mircea Eliade în tomul I din *Scrierile* lui Hasdeu, p. 327 și urm.

încredere în imparțialitatea Curții Criminale, el dorea să fie judecat, spre a putea stabili nevinovăția sa.

Din punct de vedere juridic, argumentarea lui Hasdeu a fost profund greșită. În adevăr, este unanim admis în știința dreptului că un funcționar public, pentru o faptă a sa, care ar întruni elementele unei infracțiuni penale, poate fi sancționat atât disciplinar, de exemplu, prin îndepărtarea din funcțiune, cât și penalmente, de exemplu, prin condamnarea la închisoare. Cu alte cuvinte, aplicarea unei sancțiuni disciplinare nu împiedică aplicarea și a unei sancțiuni penale. Ar fi de altminteri absurd ca un funcționar public, vinovat, spre pildă, de defăimare, după ce ar fi fost pedepsit disciplinar cu destituirea, să nu mai poată fi judecat de instanțele penale.

Dacă acest prim mijloc de apărare a fost complet nefondat și de aceea, probabil, Hasdeu a și renunțat la el, cel de al doilea argument, pe care el l-a invocat, a fost incomparabil mult mai solid.

În adevăr, Hasdeu s-a silit să convingă pe judecătorii lui că pasajul din nuvela *Duduca Mamuca*, pe care acuzarea îl considera ca imoral, nu avea întru nimic acest caracter. În acest scop, el a citat numeroase scrieri ale autorilor vechi și moderni, cuprinzând pasaje, după expresiunea lui, mult mai „descoperite”, care însă n-au fost nici odată osîndite ca imorale. El a menționat „Cîntarea Cîntărilor” a „înțeleptului Solomon”. A menționat de asemenea operele lui Aristofan, Ovidiu, Petroniu, Plaut etc. Apoi a atras atenția că, dacă teza susținută de acuzare ar fi fost justă, atunci ar fi trebuit să fi fost sancționați „francezul Rabelais, italianul Boccaccio, englezul Shakespeare, neamțul Göthe etc”. Or, acești scriitori sînt priviți de întreaga omenire „ca modeluri, ca uriași, ca luminile literilor” și nimeni nu s-a gîndit să-i condamne pentru imoralitate.

În ceea ce privește literatura romînă, Hasdeu a început prin a cita comedia lui Vasile Alecsandri, „Rusaliile în satul lui Cremene”. În apărarea sa, el s-a referit la dialogul, care, în această comedie, are loc între privighetorul Răzvrătescu și fermecătoarea „vătăviță” Suzana :

„ — Răzvrătescu : Suzana, știi una ?

„ — Suzana : Ba nici două.

„ — Răzvrătescu : Imi vine să mă prind argat la voi.

„ — Suzana : Pentru ce ?

„ — Răzvrătescu : Pentru vorba ceea: decît a bărbatului, mai bine a argatului ”

De ce oare parchetul — a întrebat ironic Hasdeu — n-a trimis în judecată pe Vasile Alecsandri pentru acest dialog ?

Hasdeu s-a ocupat apoi de C. Negruzzi și de „vodevilul” acestuia *Cîrlanii*, reprezentat pe scena Teatrului Național din Iași în 1849 și tipărit în 1857. În *Cîrlanii*, tinărul Lionescu face următoarele declarații frumoasei Vochița :

„ — Vochița : Nu te înțeleg. Spune ce vrei de la mîine, cucona- „șule ?

„ — Lionescu : Cînd băbaca la neneaca

„ Vreun mic favor cerea,

„ Neneaca, cu bucurie,
 „ Dorința îi împlinea.
 „ Tu fă cum făcea neneaca,
 „ Eu voi face ca băbaca.”

După citirea acestor versuri, Hasdeu a rugat să fie lămurit dacă declarațiile rimate ale lui Lionescu sînt mai morale decît pățania Emi-
 liei din nuvela *Duduca Mamuca*.

Urmînd lui Vasile Alecsandri și Costachi Negruzzi, veni rîndul lui
 Dimitrie Bolintineanu, al cărui roman *Manoil* apăruse recent la Iași. În
 apărarea sa, Hasdeu a invocat următoarea întîmplare, relatată în acest
 roman :

„Abia intrarăm în casă și lacheul îmi anunță sosirea unei fiice a
 „Venerei.

„Zisei să între.

„ — Cum te cheamă, drăgulițo ? o întrebai

„ — Din ce tărîmuri vii, neiculiță ? îmi răspunse ea. Aolio ! Una
 „este Zlatca Evreica, de la munte pînă la Dunăre, în Țara Romî-
 „nească”.

„După aceasta, veni una încă copilă, încă novisă : timidă și spe-
 „rioasă, ca o păsărică prinsă în laț. Ea pleca ochii și părea că roșește
 „de meseria ce uneltea. Aceasta veni însoțită de mumă-sa. O mumă
 „ce-și aduce copilă, să o sacrifice pe altarul viciului ! O mumă !”

În romanul său *Manoil*, Bolintineanu a descris așadar pe o mamă
 atît de destrăbălată, încît își prostituiază fiica. Hasdeu a atras atenția
 Curții Criminale că o asemenea ființă era mult mai imorală, decît
 mama Emiției din nuvela *Duduca Mamuca*, deoarece aceasta, după cîte
 afirma el, „se jertfește gratis” pentru a-și salva odrasla. Și totuși, Bo-
 lintineanu n-a fost învinuit de imoralitate !

Hasdeu a trecut apoi la Ioan Eliade Rădulescu, considerat pe a-
 tunci drept „părintele literaturii romîne”. Din opera sa, el a desprins
 pagina privitoare la Sarsailă, presupus ministru de finanțe :

„D. Sarsailă, cu iataganul la briu, scrise, într-o zi, *camîta* și dete
 „unui subaltern să citească. Acesta era mai așa păcătos în scris și la
 „citit ca și d. Sarsailă (pentru că : *tel maître, tel valet*, zice francezul).
 „Vorba le era despre criza financiară și despre creșterea dobînzilor
 „sau a camîtei ; pe hîrtie era scris : „se întinde foarte mult camîta”.
 „Subalternul citi : „se întinde foarte mult ca mă-ta”. „Ba ! Ca
 mă-ta !” strigă înfuriat d. Sarsailă”.

Hasdeu a susținut că acest pasaj din scrierea lui Eliade Rădulescu
 se aseamănă foarte mult cu pasajul din nuvela *Duduca Mamuca*, pen-
 tru care el a fost dat în judecată. În ambele scrieri ar fi vorba de o
 mamă, „care se întinde foarte mult”. Lui Eliade Rădulescu nu i s-a in-
 tentat însă un proces de presă.

Opera lui Beldiman *Eteria*, tipărită la Iași, în 1861, de banul Alecu
 Balica, a fost și ea adusă la bara Curții Criminale de către Hasdeu,
 care a citat dintr-însa următorul portret al fiului postelnicului Rizu :

„Ingîmfat în a sa slavă, ades la Curte mergea,
 „Iar maică-sa după dînsul în gura mare plîngea ;
 „Bocindu-se, ruga grecii, și pe mare și pe mic,
 „Să nu-l lase să se culce noaptea fără ghigilic,
 „Franzelă, pui de găină, ciorbă să-i dea de mîncat
 „Și noaptea două saltele să-i aștearnă de culcat.
 „Un pruncar așa în oaste, ce dracul ar fi lucrat ?
 „Știu că, dacă-l prindeau turcii, prea mult s-ar fi bucurat“.

Hasdeu a subliniat că, în aceste versuri, erau descrise anumite moravuri turcești și că ele, în 1861, cînd au fost tipărite, n-au fost considerate „reprehensibile“ de către parchet. „E vederat, d-lor, — a exclamat Hasdeu — că, în doi ani, România a făcut un mare progres juridic : mai deunăzi se trecea cu vederea dragostea turcească ; astăzi, se pune în acuzație pînă și o intrigă curat europeană, ca aceea din „Duduca Mamuca !“.

În sfîrșit, ultimul precedent invocat de Hasdeu a fost acela al lui Costachi Conachi, ale cărui poezii „covîrșesc cu o mie de poști istoria Emiliei“. Ca exemplu, Hasdeu a citit următoarele versuri :

„Aseară de un veac trecut,
 „Să gust hazul m-ai făcut,
 „O ! Doamna mea cea miloasă ;
 „Și să cred că n-ai oprit
 „Nici un lucru nejertfit
 „Din cîte ai mai frumoasă.

„Ochi, guriță, piept și sin,
 „Voi la care eu mă închin,
 „Și tu rai ascuns prea tare,
 „Pomeniți neconținut
 „Cît zbuțum și vînzolit
 „Ați avut cu luptă mare.

„Cum simțeam că se bătea
 „Înima îi sub a mea,
 „Cu răsufuri îndesite,
 „Piept pe piept tot apăsînd,
 „Gurița gură mușcînd,
 „Țițoșoare dezvoltate...“.

Poezia lui Conachi ar fi — după Hasdeu — „nu o sadea-descriere a dragostei, ci însăși mecanica voluptății : un curs practic“. Acest curs practic de dragoste fusese editat recent de fiica autorului, principesa Vogoride. Procurorul, așa de vigilant față de *Duduca Mamuca*, nu ceruse însă să se aplice rigorile legii penale și editoarei poeziilor lui Conachi.

Din exemplele ilustre enumerate, Hasdeu a desprins următoarea concluzie : sau pasajul din nuvela *Duduca Mamuca*, socotit „reprehensibil” de către parchet, era într-adevăr imoral și atunci imorale erau și operele citate ale lui Vasile Alecsandri, Costachi Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, Ioan Eliade Rădulescu, Beldiman, Costachi Conachi etc., iar autorii acestor scrieri imorale ar fi trebuit și ei să fie trimiși în judecata instanțelor penale, sau dimpotrivă operele citate ale marilor noștri literați nu erau potrivnice moralei publice și atunci nici pasajul din *Duduca Mamuca* nu putea fi considerat imoral.

Faptul că parchetul n-a luat nici un fel de măsuri în contra lui Vasile Alecsandri, Costachi Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, Ioan Eliade Rădulescu etc., dovedea că el n-a socotit imorale operele acestora. În consecință, neputînd exista două calificări diferite pentru scrieri de același fel, nuvela *Duduca Mamuca* nu putea fi nici ea calificată drept o scriere imorală. Neputîndu-se concepe două măsuri diferite în cazuri identice, de vreme ce iluștrii literați, enumerați mai sus, n-au fost osîndiți de instanțele judecătorești pentru pretinsa imoralitate a scrierilor lor, nici autorul nuvelei *Duduca Mamuca* nu putea fi condamnat pentru aventurile Emiliei și ale mamei ei.

Argumentarea lui Hasdeu a fost foarte abilă. El s-a pus la adăpostul principiului egalității înaintea legii, principiu fundamental al legislației noastre. În consecință, cei ce ar fi avut o concepție așa de rigidă despre morală, încît ar fi susținut că nuvela *Duduca Mamuca* era indecentă, aceia ar fi trebuit să considere indecente și pasajele citate ale clasicii literaturii romîne. Prin urmare, atîta timp cît Vasile Alecsandri, Costachi Negruzzi, Dimitrie Bolintineanu, Ioan Eliade Rădulescu etc. n-ar fi fost condamnați pentru „imoralitatea” unor scrieri cu mult anterioare nuvelei *Duduca Mamuca*, s-ar fi violat principiul egalității înaintea legii dacă Hasdeu ar fi fost osîndit.

Totodată, prin ilustrele exemple citate, Hasdeu a pus în evidență cît de greu este de stabilit judecătorește dacă o lucrare literară este sau nu imorală și pînă la care limită este îngăduit unui scriitor să fie „frivol”. Hotare precise nu pot fi fixate în această materie. Rolul justiției în aprecierea caracterului moral sau imoral al unei opere de artă este cu deosebire gîngăș. Precedentele literare, invocate de Hasdeu, au lăsat să se întrevadă cît de delicată era problema supusă Curții Criminale. Ele au fost de natură a întări dubiul, ce trebuia să se ivească chiar în mintea unor judecători rigizi, dar conștiințioși, chemați să se pronunțe dacă juridicește nuvela *Duduca Mamuca* putea fi socotită „vătămătoare moralei publice”. Or, în materie penală, este bine stabilit că îndoiala judecătorilor profită acuzatului. Din punct de vedere juridic, Hasdeu a pus astfel chestiunea pe tărîmul, pe care se și cuvinea ca ea să fie pusă.

Al treilea argument, de care s-a prevalat Hasdeu, a fost de ordin ideologic. Plecînd de la constatarea că datoria unui scriitor este să înfățișeze realitatea, să zugrăvească, cu deplină sinceritate, societatea, el a susținut că romancierii, poeții, istoricii nu sînt decît „portrețiștii societății”. De aceea, nu sînt imorali autorii, care povestesc

faptele sau descriu persoanele din jurul nostru, ci imorale sînt acele fapte sau acele persoane. Nu autorul trebuie osîndit, ci însăși societatea.

„In vodevilul d-lui Alecsandri” — a declarat Hasdeu — „e ne-moral privighetorul Răzvrătescu, iar nu d-l Alecsandri; în piesa „d-lui Negruzzi e nemoral cuconașul Lionescu, iar nu d-l Negruzzi; „în epopeia lui Beldiman sînt nemorali turcii, iar nu Beldiman; și așa „mai departe. In romanțul meu, cine oare este nemoral? Acel tip studențial, care e înfățișat ca eroul intrigii; tip ce ușor se poate adevăra, din nenorocire, în toate universitățile Europei, iar nici de cum „romanistul! [. . .]. Iată teoria școlii realiste în literatură! Iată pentru „ce Cîntarea Cîntărilor, Aristofan, Ovidie, Petronie, Apulei, Plaut, „Boccacio, Shakespeare, Rabelais, Göthe, Alecsandri, Negruzzi, Eliad „etc. nu sînt răspunzători pentru caracterele depinse în opurile lor; „nu sînt și nu pot fi nemorali! Nemorali sînt aceia ce se recunosc pe „sine în atari caractere și le prigonesc sau defaimă din egoism! Ne-morali sînt aceia ce n-ar voi ca lumea să-i afle cine sînt!”.

In sfîrșit, argumentul final invocat de Hasdeu s-a întemeiat pe paragraful 50 din legea presei, adică pe unicul text de lege, pe care s-a bazat actul de acuzare.

Hasdeu a arătat că, potrivit legii presei din Moldova din 1856, § 44, lit j, și § 45, punctul 9, era interzis „a se ataca moralitatea publică” prin scrieri tipărite, cei vinovați urmînd a fi pedepsiți cu închisoare la mînăstire de la 5 zile pînă la 5 luni și cu amendă de la 50 pînă la 1000 lei. Or, legea presei din Moldova din 1856 fusese abrogată prin legea presei din 13 aprilie 1862. In decurs de șase ani, de la 1856 la 1862, nici un ziarist, nici un scriitor nu fusese deferit justiției sub învinuirea de a fi atacat moralitatea publică. Textele citate ale legii din 1856 s-au dovedit deci a fi inaplicabile. Dacă acele texte ar fi fost aplicabile, „ar fi trebuit — după cîte susținea Hasdeu — să cază sub aceeași osîndă toți cîți scriu, mari și mici”. Pentru acest motiv, el afirma că legiuitorul din 1862 n-a mai reproduș dispozițiile legii din 1856, privitoare la sancționarea atacurilor împotriva moralității publice. Astfel fiind, la data judecării procesului (3 iunie 1863), nici un text de lege nu mai pedepsea pe autorii de scrieri imorale.

Paragraful 50 din legea presei din 1862, al cărui text fusese invocat de reprezentantul parchetului, n-avea nici o legătură cu învinuirile ce i se aduceau. In adevăr, acest text dispunea :

§ 50. „Publicarea sau reproducerea, făcută cu rea credință, a unor vești mincinoase, a unor documente închipuite, falsificate sau pe nedrept atribuite altora, cînd niște asemenea vești ar fi de natură a turbura liniștea publică sau a vătăma morala publică sau ar fi de natură a aduce dispreț asupra agenților autorităților publice, va fi pedepsită cu închisoare de la o lună pînă la un an și cu amendă de la 50 pînă la 1 000 lei”⁷⁵⁾.

75) Scarlat Pastia, *Codul judeciar pentru tribunalele din Moldova, Apendice, Iași, Tip. Buciumului Român, 1862, p. 49,*

Comentînd acest text, Hasdeu a subliniat c a el nu sanc iona decit publicarea unor „vești mincinoase, a unor documente închipuite, falsificate sau pe nedrept atribuite altora”. Numai asemenea publica ii, dac a ar fi fost de natur a a v t ama morala publică, erau pedepsite de legea în vigoare. Or, o nuvelă, ca *Duduca Mamuca*, nu făcea parte nici din categoria „veștilor mincinoase”, nici din aceea a „documentelor închipuite, falsificate sau pe nedrept atribuite altora”.  n consecin a — a conchis Hasdeu — unicul text de lege, pe care se sprijinea acuzarea, era străin pricinii și deci inaplicabil în speța.

Acest ultim argument, pe care s-a bazat apărarea lui Hasdeu, a fost pe deplin întemeiat.  n adevăr, conform principiilor de drept, în vigoare la 1863, legile penale erau de strictă interpretare. Dispozi iile lor nu puteau fi extinse prin analogie. De aceea, penalitățile, prevăzute de   50 din legea presei pentru publicarea „unor vești mincinoase, a unor documente închipuite, falsificate sau pe nedrept atribuite altora [...] de natur a a turbura liniștea publică sau a v t ama morala publică”, nu puteau fi aplicate și autorului unei scrieri literare, chiar dac a ea ar fi fost considerată imorală de către justi ie. Este doar mai presus de orice îndoială c a un roman, o nuvelă, o poezie sau o piesă de teatru nu pot cuprinde „vești mincinoase” sau „documente închipuite” ori „falsificate”, c nd eroii acelor scrieri sînt personaje imaginare, făurite din fantezia autorului.  n ipoteza în care Emilia și mama ei n-ar fi fost pe de a întregul pl zmuite de geniul inventiv al lui Hasdeu, ci ar fi fost persoane în via , trăind în vreun centru universitar, s-ar fi putut discuta dac a era cazul să se aplice lui Hasdeu paragraful 50 din legea presei. Fiind însă necontestat vorba de persoana fictivă, chestiunea nu se putea pune.

 n sfirșit, conform paragrafului 50 din legea presei, publicarea veștilor mincinoase sau a documentelor închipuite, falsificate etc. nu era pedepsită decit dac a ea fusese făcută cu rea credin . Așadar, chiar în ipoteza prevăzută de acest text, era necesar să se dovedească reaua credin  a autorului publica iei, pentru ca el să fie sancționat cu aspre penalități prescrise de legiuitor. Or, chiar presupun nd că Hasdeu ar fi fost vinovat de faptele pedepsite de paragraful 50 — ceea ce, după cum am arătat, nu era cazul — el totuși n-ar fi putut să fie condamnat, at ta timp cit reprezentantul parchetului n-ar fi făcut dovada relei lui credin e. Intrucit o asemenea dovadă nu fusese făcută, Hasdeu nu putea fi decit achitat.

Hasdeu a fost asistat de un avocat, al cărui nume nu ni s-a păstrat. Acesta a susținut și el, pentru considera iunile expuse deja de clientul său, că textul invocat de procuror era inaplicabil în speța 76).

De această părere a fost și majoritatea completului de judecată al Curții Criminale din Iași, care, prin decizia nr. 242 din 4 iunie 1863, a pronun at achitarea lui Hasdeu 77). Hot r irea s-a întemeiat pe moti-

76) Decizia Curții Criminale menționează concluziile puse în instan a de acest avocat, însă nu-i indică numele (Arh. Stat. Iași, Tr. 1758, op. 2/2007, dos. 838, f. 43).

77) *Ibid.*, f. 43.

vul că faptele puse în sarcina fostului profesor al Colegiului Național din Iași nu întruneau elementele infracțiunii sancționate de § 50 din legea presei .

„Considerându-se“ — decide majoritatea Curții Criminale — „că, în adevăr, § 50 din legea presei cere publicarea sau reproducerea, făcută cu rea credință, a unor vești mincinoase atribuite unei persoane anumite;

„Considerându-se că, prin romanța „Duduca Mamuca“, nu se face aluziune la persoane determinate, pentru ca să fie vătămată morala publică prin atacarea cuiva din societate;

„Considerându-se că credința cea rea, cerută de § 50 din legea presei, nu este probată;

„Curtea Criminală cunoaște pe d-l Hajdău nevinovat de acuzațiunea ce i s-a întins, și, prin urmare, hotărăște ca să rămână liber de răspundere în acest caz“.

Decizia fost semnată de membrii Curții Criminale: D. Gherghel, V. Forescu, Scarlat Manu și L. Catargiu.

Minoritatea Curții Criminale, alcătuită din G. Platon, Ciurea și Palade, a fost însă de părere să i se aplice lui Hasdeu pedeapsa prevăzută de § 50 din legea presei. Opinia ei separată a fost motivată pe considerațiunea că „pasajul din nr. 15, pagina 43, din jurnalul „Lumina“, de care este acuzat d. redactor, este scandalos moralității publice“⁷⁸⁾. Motivarea este insuficientă, deoarece în discuție nu era numai chestiunea de a ști dacă pasajul publicat de Hasdeu era sau nu scandalos din punctul de vedere al „moralității publice“, ci și problema de a ști dacă fapta săvârșită de acuzat era dintre cele sancționate de § 50 din legea presei, în cazul afirmativ punându-se și întrebarea dacă reaua lui credință fusese dovedită. Intrucît, pentru argumentele deja expuse, nu se putea da decît un răspuns negativ la ultimele două întrebări, opiniunea minorității Curții a fost greșită.

Hotărîrea pronunțată de majoritatea completului de judecată, nefiind atacată cu recurs de către parchet în termenul legal, a rămas definitivă. În ceea ce privește motivele de drept, pe care ea se întemeia, însuși procurorul Curții Criminale din Iași, într-un raport din 18 iunie 1863, a recunoscut că ea era inatacabilă⁷⁹⁾.

Astfel s-a încheiat, prin achitare, procesul intentat autorului nuvelei *Duduca Mamuca*. Cu acel prilej, Hasdeu a avut ocazia să pună în evidență, înaintea Curții Criminale, nu numai excepționala sa inteligență și marele său talent, dar și cunoștințele sale juridice. Fostul student al Universității din Hârcov a arătat că audiase cu folos cursurile de drept de la acea universitate. În apărarea sa, el a invocat toate argumentele, pe care cel mai experimentat avocat le-ar fi putut iscodi. El a dovedit astfel că era nu numai un fecund literat și un săvant istoric, dar și un bun jurist.

Procesul a fost urmărit cu mult interes de opinia publică. Hasdeu, într-o notiță, publicată în „Lumina“⁸⁰⁾, după achitarea sa, afirma că

78) *Ibid.*, f. 44.

79) *Ibid.*, f. 51, verso.

80) „Lumina“, n-rul 17, p. 74.

peste două sute de persoane au asistat la dezbateri. Putem să ne dăm seamă de răsunetul, pe care l-a avut acest proces, și din faptul că 40 de ani mai târziu Gheorghe Panu își mai amintea amănunte din spirituala apărare a lui Hasdeu⁸¹⁾. Gheorghe Panu, care, la 1863, era elev în cursul superior la Colegiul Național din Iași, declara că „a fost o adevărată petrecere apărarea lui Hasdeu în fața justiției”⁸²⁾.

Unii contemporani nu s-au bucurat însă de această achitare. Printre ei s-au aflat, firește, cei jigniți de sarcasmele lui Hasdeu și, în primul rînd, V. A. Urechiă. Indignat de decizia Curții Criminale, V. A. Urechiă a publicat o vehementă broșură, în care denunța primejdia „literaturii desfrîinate”⁸³⁾. După vagi considerații, pretins filozofice, despre influența individului asupra societății, abuzînd de citate și uzînd de obișnuința-i beție de cuvinte, V. A. Urechiă acuza pe Hasdeu de a fi un element de dizoluție și reproducea din scrierile acestuia paginile, care i se păreau indecente. Apoi, neputîndu-și stăpîni mînia, el refuza să se încline înaintea hotărîrii justiției. Critica decizia Curții Criminale, cu asprime, spunînd că ea încuraja literatura desfrînată.

VII. — Hasdeu, după lovitura ce primise prin destituirea sa din funcțiunile ce ocupase, precum și după achitarea sa cu majoritate de numai un vot, a devenit mult mai prudent.

Mutat la București, scurt timp după pronunțarea deciziei Curții Criminale din Iași, el n-a putut obține de la noul ministru de culte și instrucțiune publică, Alexandru Odobescu, care înlocuise, la 26 mai 1863, pe generalul Christian Tell demisionar⁸⁴⁾, decît postul de membru al comisiunii documentale⁸⁵⁾.

Continuîndu-și în capitala Principatelor Unite activitatea publicistică, Hasdeu a tipărit aici, începînd din noiembrie 1863, revista umoristică „Aghiuță”, în care, în anul următor, a publicat din nou nuvela *Duduca Mamuca*⁸⁶⁾. Textul nuvelei, așa cum a apărut în paginile lui „Aghiuță”, se deosebește însă mult de textul imprimat în revistele „Din Moldova” și „Lumina”. Titlul chiar de *Duduca Mamuca* a fost înlocuit cu cel de *Micuța*. Stilul a fost revăzut. Moldovenismele au fost înlăturate. Dialogul a fost scurtat. Au fost suprimate unele amănunte lipsite de interes. Numele personajelor au fost schimbate. N-au mai fost reproduse aluziile la V. A. Urechiă. Unele expresii tari au fost atenuate. În sfîrșit, au fost înlăturate pasajele, care fuseseră considerate

81) Gh. Panu, *Amintiri despre Hasdeu*, Săptămîna, 12 sept. 1907, p. 580.

82) Gh. Panu, *Amintiri din „Junimea” de la Iași*, Săptămîna, 9 aprilie 1902, p. 252.

83) V. A. Urechiă, *O vorbă despre literatura desfrînată ce se încearcă a se introduce în societatea romîină*, Iași, 1863. Textul broșurii a fost republicat de V. A. Urechiă în *Opere complete*, seria II, t. II, Buc., Tip. F. Göbl, 1892, f. 2^r — 45.

84) Monitorul oficial, 27 mai 1863.

85) Această comisiune avea misiunea de a aduna și studia documentele mănăstirilor închinat. Vezi Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu, Schiță biografică și bibliografică*, Buc., Cartea Romînească, 1928, p. 8.

86) Mircea Eliade, t. I din *Scrierile lui B. P. Hasdeu*, p. XIX.

de acuzatorii lui ca fiind indecente. Îndeosebi, trebuie subliniat că n-a mai fost retipărit pasajul, în care eroul nuvelei povestea prima sa noapte de dragoste⁸⁷⁾.

Cu aceste modificări, nuvela *Duduca Mamuca*, purtînd însă titlul de *Micuța*, după ce a fost republicată în revista „Aghiuță”, a apărut, în 1864, și în broșură⁸⁸⁾. Caragiale, în 1896, în ziarul „Epoca literară”, a reprodus textul broșurii din 1864. În 1923, editorul bucureștean Atanasie Nițeanu a retipărit versiunea imprimată în „Epoca literară” din 1896. În sfîrșit, în 1937, Mircea Eliade a reeditat ambele versiuni, atît aceea publicată în revistele „Din Moldova” și „Lumina”, cît și aceea din „Aghiuță”. Nuvela lui Hasdeu a fost astfel scrierea acestuia, care, după *Ioan Vodă cel Cumplit*, *Răzvan și Vidra* și *Sic cogito*, a avut cel mai mare număr de ediții.

VIII. — Dezbaterile judiciare de la Iași din 1863 au venit tardiv și în discuția parlamentului. În 1868, B. P. Hasdeu fiind deputat, a adresat o interpelare președintelui consiliului de miniștri, Mitică Ghica, cu care ocazie a atacat violent unele acte ale acestuia. În răspunsul său, șeful guvernului a amintit și de procesul nuvelei *Duduca Mamuca*. Hasdeu, luînd cuvîntul în chestiune personală, a declarat că acel proces n-a fost decît o inscenare, pusă la cale de cîteva persoane din Iași, care alcătuiau „consiliul școlar” local și căroră el avusese nenorocul de a displace. El a afirmat că dușmanii lui, cu acel prilej, s-au legat de „o frază” dintr-o scriere literară a sa. A recunoscut că acea frază „era poate nenorocită”. A invocat însă adagiul latinesc *errare humanum est*, precum și decizia de achitare a Curții Criminale⁸⁹⁾. Beizadea Mitică Ghica a adus atunci la cunoștința Camerei cîteva extrase dintr-un dosar al Ministerului Școlilor, cuprinzînd aprecierile foarte severe ale Consiliului superior de instrucțiune publică din 1863 asupra unora din scrierile lui Hasdeu, publicate în revistele „Din Moldova” și „Lumina”⁹⁰⁾.

Aceste aspre aprecieri ale autorității școlare din 1863 n-au împiedicat reintrarea lui Hasdeu în învățămînt și chiar promovarea lui la universitate. Astfel, în 1865, el a fost însărcinat să țină un curs de arheologie la Școala de Belle-Arte din București⁹¹⁾. La 14 octombrie 1874, el a deschis, la Facultatea de Litere din capitală, un curs liber de filologie comparată⁹²⁾. La 20 ianuarie 1877, Adunarea Deputaților a aprobat înființarea unei catedre pentru această specialitate la Uni-

87) Principalele deosebiri dintre cele două texte au fost semnalate de Liviu Marian, în studiul său *Micuța lui Hasdeu*, *Junimea literară*, XIX (1930), p. 437—443.

88) Bogdan Petriceicu-Hajdeu, *Micuța. Trei zile și trei nopți din viața unui student*. Buc., Tip. Cesar Bolliac, 1864, 102 pag.

89) Ședința Camerei din 19 decembrie 1839, *Monitorul Oficial*, nr. 8 din 12 ianuarie 1869, p. 46.

90) *Ibid.*, p. 46.

91) G. Călinescu, *op. cit.*, p. 323.

92) Liviu Marian, *B. P. Hasdeu, Schiță biografică și bibliografică*, Buc., 1928, p. 15; Mircea Eliade, în t. I al *Scrierilor* lui B. P. Hasdeu, p. XXVI.

versitatea din București⁹³). Numit titular al noii catedre, Hasdeu a funcționat în învățămînt pînă la 1900, cînd a ieșit la pensie, după ce parlamentul a votat o lege specială, prin care i s-a acordat o recompensă națională de 1500 lei pe lună⁹⁴).

IX. — Procesul nuvelei *Duduca Mamuca* prezintă o importanță deosebită, pentru că — așa cum a arătat și academicianul D. Panaitescu-Perpessicius — el a fost întiul proces de acest fel judecat în România.

Totodată, procesul din 1863 a avut o mare importanță și pentru desfășurarea activității lui Hasdeu. El a constituit o lecție, de care Hasdeu a ținut seamă. Dacă, în urma neplăcerilor suferite la 1863, el n-a renunțat cu desăvîrșire în polemicile sale la calambururi și la glume pipărate, el și-a moderat totuși foarte mult expresiunile. Trăgînd unele învățăminte din acel proces, Hasdeu, după publicarea nuvelei *Micuța* sub forma atenuată pe care am semnalat-o, a abandonat genul literar din care făceau parte lucrările lui din perioada ieșeană, intitulate *Răposatul postelnic* și *Duduca Mamuca*. Prin urmare, procesul din 1863 a pus capăt unei faze din activitatea publicistică a lui Hasdeu și, din acest punct de vedere, a avut o înriurire evidentă asupra carierei lui ulterioare.

Aceste considerații ne-au îndemnat să reconstituim dezbaterile judiciare de la 3 și 4 iunie 1863, pe cît ne-a îngăduit dosarul păstrat la Arhivele Statului din Iași, în nădejdea de a aduce astfel o modestă contribuție la istoria literaturii romîne, întregind biografia lui B. P. Hasdeu.

СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС БОГДАНА ПЕТРИЧЕЙКУ ХАШДЭУ ЗА ПОВЕСТЬ „ДУДУКА МАМУКА“

Краткое содержание

Великий румынский филолог и историк Богдан Петричейку Хашдеу (1838-1907) был и известный литератор.

В своей молодости, он опубликовал в одном яском журнале рассказ под именем „Дудука мамука“ (Девница мама). Этот рассказ был признан прокуратурой неприличным и прокурор уголовного суда из Ясс подал в суд автора рассказа.

Процес судился в Яссах, 3 и 4 июня 1863 года. Прокурор развивая обвинение, просил строгое наказание для обвиняемого. Хашдэу произнес очень спиритуальную и ловкую защиту. Он цитировал сочинения универсальной литературы, содержащая пасажи более смелые чем рассказ „Дудука мамука“ и не смотря на это они не были отданы под суд.

93) G. Călinescu, *op. cit.*, p. 323.

94) Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 28 martie 1900, p. 1461-1462.

Одновременно он громко высказал что истинный писатель в своих сочинениях описывает реализм, что он изображает общество так как оно есть. Следовательно писатель не должен быть обвинен в иморали, а общество которое он описывает. Развивая эту тезу, Хашдэу формулировал перед правосудьем принципы реализма в литературе.

После этой интересной защиты, Хашдэу был оправдан.

LE PROCÈS DE BOGDAN PETRICEICO HASDEU POUR LA NOUVELLE
„MADEMOISELLE MA MÈRE“ (1833)

R é s u m é

Bogdan Petriceico Hasdeu (1837—1907), qui fut un grand philologue et un illustre historien, dont les Roumains, à juste titre, s'enorgueillissent, publia aussi des oeuvres littéraires remarquables.

Dans sa jeunesse, il fit paraître, dans une revue de Iassy, une nouvelle sous le titre de „Mademoiselle ma mère“. Le Parquet ayant estimé que certains passages de cette nouvelle étaient indécents, Hasdeu fut renvoyé devant la Cour Criminelle de Iassy pour outrage aux moeurs.

Le procès de Hasdeu fut jugé aux audiences des 3 et 4 juin 1863. Après que le procureur eut requis une sévère condamnation, Hasdeu se défendit fort spirituellement et habilement. Il invoqua pour sa défense des oeuvres célèbres de la littérature universelle, dont de nombreux passages sont fort semblables à ceux qui, dans la nouvelle „Mademoiselle ma mère“, avaient attiré les foudres du ministère public. Il soutint ensuite qu'un écrivain est comparable à un peintre, car, dans ses ouvrages, il ne fait que peindre la société; il décrit la réalité telle qu'elle est. Par conséquent, ce n'est pas l'écrivain qui est immoral. C'est la société qui est mal faite et qui est immorale. Développant cette thèse, Hasdeu énonça les principes essentiels de l'école littéraire réaliste.

Ce procès eut le dénouement qu'il devait avoir: Hasdeu fut acquitté par la Cour Criminelle de Iassy.

LITERATURA PENTRU EMANCIPAREA FEMEII LA „CONTEMPORANUL“: SOFIA NĂDEJDE

DE

V. BOTEZ și L. POP

*Comunicare prezentată la 31 octombrie 1956 în ședința Filialei Iași
a Academiei R. P. R.*

Problema emancipării femeii este o problemă a timpurilor moderne. Ea aparține epocii capitaliste, care a adus, o dată cu transformările adânci din domeniul producției economice și al suprastructurii, o schimbare cu adevărat revoluționară în viața femeii și a creat prima condiție a eliberării ei.

Dezvoltarea tumultuoasă a forțelor de producție, urmată de destrămarea producției casnice și, implicit, de degajarea femeii de cele mai absorbante treburi domestice, simplificarea proceselor muncii, prin introducerea mecanizării, au făcut posibilă reintegrarea pe scară largă a femeii în producția socială. Concomitent cu aceasta a apărut, pentru prima dată în istorie, o mișcare feministă de emancipare, care și-a găsit suportul ideologic în principiile fundamentale ale democrației burgheze. Revoluția burgheză crease oameni „liberi” și „egali”. Ea trîmbișase transferarea puterii politice din mâinile aristocrației feudale, în mâinile „poporului”. Opusese arbitrarului voiața liberă a națiunii; privilegiilor de clasă — libertatea și egalitatea juridică a tuturor cetățenilor. Duse pînă la ultimele consecințe, aceste principii pledau pentru acordarea de libertăți femeii și pentru extinderea egalității cetățenești între sexe.

Dar femeia, independentă economic, chiar dacă ar fi beneficiat de toate drepturile și libertățile burgheze, era cu adevărat emancipată? Răspunsul l-au dat clasicii marxism-leninismului. Reintegrarea femeii în producția socială este doar prima etapă a emancipării; ea a făcut posibilă lichidarea stării de subordonare a femeii în familie, a lărgit considerabil sfera preocupărilor ei și a pregătit-o pentru participarea activă la viața socială și politică. Completa eliberare se poate

înfăptui numai după înlăturarea tuturor inegalităților și servituților societății burgheze, a opresiunii de clasă și a exploatării, prin revoluția proletară. Aceasta este cea de-a doua etapă, etapa finală a emancipării femeii.

În a doua jumătate a veacului trecut, când noii gândiri burgheze, decadente, i se opune ideologia revoluționară a proletariatului, încep să se contureze tot mai precis două curente în sinul mișcării generale de emancipare a femeii.

Primul ca vechime și amploare își avea rădăcinile în revoluția burgheză din Franța, care formulase pentru prima dată idealul femeii-cetățene, egală în drepturi cu bărbatul-cetățean, abia eliberat și el de constrîngerile feudale. După ce trecuse, în epoca socialiștilor utopici și a lui Georges Sand, prin faza „libertății pasiunilor” și a luptei împotriva inechității legilor juridice sau a prejudecăților care condamnavă femeia la o viață lipsită de orizont și la sclavajul domestic, acest curent își precizase treptat țelurile, în conformitate cu interesele burghezii dominante. Indiferentă față de problemele mari, sociale și politice, ale vremii și față de aservirea femeii din popor, mișcarea feministă burgheză reclama — în limitele societății capitaliste — egalitatea în drepturi a femeii burgheze cu bărbatul.

Al doilea curent se formase chiar în sinul mișcării muncitorești. Alături de celelalte chestiuni general-democratice, nerezolvate de burghezie, partidele muncitorești își propuneau să soluționeze radical și problema femeii. În programul lor, lupta de emancipare, integrată în ansamblul problemelor sociale, era solidară și subordonată luptei de clasă a proletariatului.

În momentul când apare revista „Contemporanul”, glasuri izolate agitau de un deceniu în presa românească¹⁾ ideea emancipării femeii, în spiritul feminismului burghez apusean. Primele manifestări profeministe datau încă din timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848. Ca și revoluțiile similare din Occident, revoluția din Țara Românească înscrisesse în programul ei acordarea de drepturi și libertăți cetățenești femeilor. Guvernul provizoriu de la 1848 schițase chiar un proiect de proclamație (atribuit lui C. A. Rosetti), care preciza în art. 1: „Femeia este liberă și deopotrivă cu bărbatul”²⁾. În ciuda acestui program înaintat, femeia din țara noastră continua să fie apăsată de regimul inegalității juridice și politice, agravat, pentru marea masă a țărâncelor și a muncitoarelor din agricultură și industrie, de inegalitatea — cu și mai profunde repercusiuni — din domeniul social și economic.

Asupra acestor din urmă femei s-a îndreptat atenția mișcării socialiste din România, chiar din primii ei ani de existență. Primul ziar

1) Ne referim la ziarul feminist, din 1870, al Eufrosinei Homoriceanu (v. N. Iorga, *Istoricul presei românești, de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922, p. 151) și la Femeia Română, București, ian. 1879—dec. 1880, condus de Maria Flechtenmacher.

2) Contemporanul, Iași, an. II (1883), sem. II, nr. 15, p. 579.

al cercului socialist ieșean, „Besarabia” (Iași, sept.—dec. 1879), a încercat să dea un nou conținut ideologic luptei de emancipare a femeii romine³⁾. Această acțiune este reluată și dusă pînă la concepția înaintată a socialismului științific de revista „Contemporanul”.

Pasionată apărătoare a drepturilor femeii la „Contemporanul” — ca și la ziarul „Besarabia”, de altfel — este Sofia Nădejde. Ca și ceilalți colaboratori ai revistei, ea nu este, și nici n-a avut pretenția să fie, o creatoare în domeniul teoretic. Adeptă a unei anumite doctrine social-politice și militantă pe frontul ideologic, ea răspîndește și adaptează la realitățile românești cele mai înaintate teorii asupra problemei, critică și vestejește teoriile adverse, utilizînd polemica drept mijloc de afirmare și dezvoltare a ideilor noi.

La apariția „Contemporanului”, S. Nădejde cunoștea, în parte, rezolvarea marxistă a problemei femeii, din lucrarea lui A. B e b e l : *Die Frau und der Sozialismus*, pe care începuse să o popularizeze în coloanele „Besarabiei”⁴⁾. În loc de a persevera în această direcție, ea părăsește la început concepțiile înaintate ale lui Bebel și se orientează dominant după lucrările unor renumiți filozofi și oameni de știință burghezi, partizani ai emancipării femeii, sau ale revoluționarilor premarxiști din Rusia. Acest lucru se datorește, credem, următoarelor cauze. În problema femeii, problemă relativ recentă în epoca „Contemporanului”, oamenii de știință, sociologi, psihologi, filozofi și chiar fiziologi, nu-și spusese încă ultimul cuvînt. Dimpotrivă, în literatura europeană controversate și discuțiile erau extrem de vii, angajînd autoritatea unor personalități de mare prestigiu științific. Înalta probitate a revistei ieșene o obligă să informeze publicul românesc asupra acestor dezbateri. Argumentelor lui Schopenhauer, Auguste Comte sau Lombroso, trimbițate de antifemiști, ea trebuia să opună contraargumentele unor filozofi și oameni de știință la fel de renumiți, ca Darwin, J. Stuart Mill sau H. Spencer. Față de aceștia, numele lui Bebel, cunoscut doar în lumea socialistă, părea lipsit de strălucire. Se poate, de altfel, ca în cercurile largi de intelectuali care citeau „Contemporanul” să fi părut mai convingătoare părerile unor învățați europeni „imparțiali”, adică situați în afara mișcării sociale care profesa, prin însăși concepția sa, eliberarea tuturor oprimaților.

De aici, moderația, șovăielile și chiar eclecticismul ce caracterizează modul în care este tratată problema emancipării femeii, specifice, de altfel, întregului conținut al revistei, în primii ei ani de apariție. La baza acestei poziții stătea, desigur, lipsa de maturitate a mișcării mun-

3) Concluziile înaintate la care se ajunsese în această problemă, pînă la apariția „Contemporanului”, fuseseră consemnate în *Programul colectivist* al cercului socialist ieșean, din 1880. La art. 6 acesta prevedea: „Emanciparea femeii de sub jugul economic al bărbatului. Reorganizarea familiei pe baze mai progresiste și mai umane. Familia bazată exclusivmente pe simpatiile reciproce, egalitatea economică, politică și socială”. (Dr. R u s s e l. *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentării asupra ideilor sănătoase*, Iași 1880, p. 33).

4) Din cauza suspendării ziarului a apărut un singur articol, *Femeia și socialismul*, în numărul din noiembrie 1879.

citorești din țara noastră, absența luptelor sociale de mare intensitate, care ar fi impus militanților socialiști să adopte o atitudine ideologică fermă.

Nu trebuie neglijat nici faptul că, la această dată, mișcarea socialistă din România suferise deja primele represii și persecuții. Expulzarea doctorului Russel și a altor fruntași socialiști, destituirea sau suspendarea din învățămînt a fraților Nădejde și a lui Th. Speranță, campaniile antisocialiste din presa guvernamentală obligau pe socialiști să părăsească, pentru un timp, lupta deschisă⁵⁾. Și acest lucru ne ajută să înțelegem de ce revista „Contemporanul” afișează la început o concepție larg umanitaristă, în mare măsură apolitică, cu aspirații confuze și nedefinite spre o societate viitoare, regenerată din punct de vedere intelectual și moral.

Din aceleași motive tactice, probabil, S. Nădejde nu citează lucrările marilor democrați-revoluționari ruși, în special ale lui C e r n î ș e v s k i, care influențau încă puternic cercurile socialiste din România. În faza aceasta, mișcarea revoluționară din Rusia era îndreptată împotriva despotismului politic și moral, a exploatării masei țărănești, la fel de aspră și după reforma rurală din 1861, a instituțiilor și tradițiilor retrograde care înăbușeau libera dezvoltare a personalității și a tot ceea ce ei numeau cu o formulă generică „minciunile convenționale ale societății civilizate”. Respingînd orice altă autoritate în afara „rațiunii pure și pozitive”, revoluționarii din Rusia predicau cu fervoare ateismul, austeritatea moravurilor și sinceritatea deplină în raporturile dintre oameni.

În restabilirea echității acestor raporturi se cuprindea, în mod necesar, și problema femeii. Particularitățile problemei sînt sintetizate în romanul lui Cernîșevski *Ce-i de făcut?*, care oferă, în construcția eroinei principale, Vera Pavlovna, și imaginea cea mai înaintată a femeii noi. Ca și femeia lui Georges Sand și a socialiștilor utopici, Vera Pavlovna trăiește o viață sufletească independentă. Ea nu privește însă libertatea drept un scop în sine, ci este preocupată de toate problemele sociale, politice și intelectuale ale vremii, militînd activ — ca o adevărată femeie-cetățeană — pentru rezolvarea lor practică. Centrul de greutate al vieții și activității Verei Pavlovna, potrivit concepției „raznocinților”, stă, însă, în lupta de culturalizare, de instruire și educare a maselor, care are prioritate asupra celei politice și sociale. De aici proclamarea necesității imperioase a cultivării și instruirii femeii în scopul regenerării sociale, atît de caracteristică concepției Sofiei Nădejde, în prima perioadă de activitate, sau aspra condamnare

5) Este edificatoare, în această privință, indicația dată de C. Dobrogeanu-Gherea în 1880, asupra „Romîniei Viitoare”, precursora „Contemporanului”: „Programul va fi desigur socialist. La început s-a hotărît să se întrebuițeze cît mai puțin cuvîntul socialist”. (*Documente privind istoria Romîniei, Războiul pentru independență*, 1954, vol. I, partea I-a, București, Ed. Acad. R. P. R., p. 665). „Contemporanul” adoptă și el, la început, această poziție tactică. Formulările lui sînt generale și lipsite de coloratură politică. Societatea socialistă este denumită „societatea viitoare”; deviza, lui este „lupta contra răului” etc.

a frivolității, a cochetăriei, a „minciunii convenționale”⁶⁾ și ateismul ei militant.

Lucrarea care, lărgindu-i și mai mult perspectivele, a readus-o la înțelegerea materialist-istorică a problemei a fost *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, de Fr. Engels, tradusă la „Contemporanul” în 1885. Traducerea vestea intrarea mișcării socialiste din țara noastră într-o fază nouă, reflectată, pe plan ideologic, și în noile orientări ale revistei ieșene.

În funcție de aceste orientări, și în ordinea amintită, se desprind în tratarea problemei femeii la „Contemporanul” două etape. Prima, dintre 1881—1885, este etapa democrat-revoluționară, premarxistă; cea de a doua, dintre 1885—1891, etapa marxistă.

În cea dintâi, caracteristică este revendicarea egalității femeii cu bărbatul pe tărîm cultural, economic și social. Observăm absența din program a revendicărilor politico-juridice, explicată de S. Nădejde prin caracterul pur formal al egalității burgeze.

În societatea vremii, pentru femeii „legea, ca pentru toți cei apăsați, e aproape literă moartă”⁷⁾. Ca atare, problema emancipării femeii nu se poate soluționa prin modificarea legilor existente. Aceasta nu înseamnă, însă, că, numeroasele interdicții și, în genere, regimul inegalității juridice nu trebuie criticat și demascat cu vigoare, căci el exercită o influență extrem de dăunătoare asupra moravurilor și mentalității oamenilor⁸⁾. Or, întreținerea concepțiilor vechi prin legitimarea inegalității de drepturi a femeii este, în adevăr, un impediment — cel mai puternic după S. Nădejde — în calea emancipării femeii.

Egalitatea politică este și ea lipsită de sens. Parlamentarismul, purtînd și el pecetea formalismului burghez, este un mijloc steril și ineficace de luptă. În cazul cel mai fericit, el poate să satisfacă o singură revendicare feministă, egalitatea în fața legii. Dar între o pseudo-egalitate care să mascheze inegalitatea reală și lipsa de drepturi fățișă — pare a ne spune S. Nădejde — este preferabilă, în interesul cauzei femeii, aceasta din urmă.

Din dispreț, deci, pentru ipocrizia instituțiilor burgheze și pentru libertățile și drepturile pur convenționale — și, este bine să ne amintim, mergînd și în consensul general al mișcării muncitorești din România, unde lupta politică nu era încă forma dominantă a luptei de clasă — ea se declară hotărît împotriva emancipării politice a femeii⁹⁾. Aceasta o face, însă, cu delimitarea netă a poziției ei față de acea burgheză curentă. Sînt combătute atît politicienii retrograzi care erau împotriva participării femeii la viața politică, sub pretextul inca-

6) V. articolele: *Danțul*, *Contemporanul*, 1883, an. III, sem. I, nr. 5-6, p. 191—194 și 214—222; *Găteala*, *Ibidem*, nr. 7—10, p. 270—274, 294—300, 325—334 și 378—384.

7) *Contemporanul*, 1881, an. I, sem. I, nr. 10, p. 328.

8) V. art. *Femeia și legea*, *Ibidem*, nr. 4, p. 83—85.

9) V. art. *Trebuie să lucreze femeile pentru drepturile politice?* *Ibidem*, 1884, an. III, sem. II, nr. 21, p. 815—819.

pacității ¹⁰⁾, cît și sufragetele burgheze care reduceau întreaga problemă a emancipării femeii la dreptul de vot ¹¹⁾. În atitudinea Sofiei Nădejde, și a întregii redacții a „Contemporanului” ¹²⁾, față de lupta parlamentară nu se poate să nu vedem și un ecou întîrziat al curentelor anarhiste din mișcarea muncitorească internațională, cu atît mai mult cu cît, în profesiunea lor de credință din 1881, frații Nădejde se declaraseră ei singuri anarhiști ¹³⁾.

În lumina celor arătate mai sus, cu privire la orientările și influențele ideologice pe care le suferă S. Nădejde, în această perioadă, este previzibilă calea pe care ea o va preconiza în locul luptei politice. Acesteia ea îi opune, utopic, emanciparea spirituală a oamenilor, perfecționarea lor morală și intelectuală, care are la bază sădirea în conștiință a cultului pentru dreptate, lărgirea orizontului de cultură și liberarea rațiunii de prejudecăți și superstiții ¹⁴⁾.

Succesul luptei de eliberare este, deci, condiționat de ridicarea nivelului intelectual al femeii, cel puțin pînă cînd aceasta va fi devenit conștientă de menirea ei socială. Instrucțiunea și educația superioară nu putea să fie, în societatea vremii, decît privilegiul ale femeilor din clasele posedante. De aceea, S. Nădejde aduce ca un corectiv necesar ideea tipic narodnică a rolului activ al femeii intelectuale în opera de luminare a maselor și, în primul rînd, a femeii din popor. Unele concluzii neștiințifice, cum este, de pildă, explicarea înapoierii intelectuale și morale a femeii prin deficiențele sistemului instructiv-educativ, valabilă, în parte, și pentru înapoierea întregii societăți, ne amintesc iarăși de unii filozofi și sociologi idealiști, dar mai ales de concepția „raznocinților”. Ca și mentorii ei, S. Nădejde ridică la rangul de axiomă eficacitatea universală a educației și instrucției științifice, cărora le atribuie un rol determinant și în opera de eliberare a femeii ¹⁵⁾.

10) V. art. *Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei*, *Ibidem*, 1882, an. I, sem. II, nr. 23, p. 873–881.

11) *Ibidem*, 1881, an. I, sem. I, nr. 11, p. 365.

12) În *Direcția urmată de Contemporanul*, I. Nădejde apără punctul de vedere al Sofiei Nădejde, și predică abținerea de la lupta parlamentară (*Contemporanul*, 1883, an. III, sem. I, nr. 3, p. 117).

13) *Socialismul în fața justiției. Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar...*, Iasi, 1881, p. 11.

14) „Chestiunea femeii nu atîrnă de la voturi, ci de la ideile ce se pun atît în mințile bărbaților, cît și în ale femeilor”. (*Contemporanul*, 1881, an. I, sem. I, nr. 11, p. 396).

„Repetăm că emanciparea adevărată va fi posibilă numai atunci cînd oamenii vor iubi mai mult dreptatea și vor fi dezbrăcați de egoismul actual care înconjoară lumea cu o mantă de oțel”. (*Ibidem*, p. 370).

„Eu nu visez acest fel de emancipare [al sufragetelor n. n.], ci cred în emanciparea omenirii întregi de mizerie și neștiință”. (*Ibidem*, 1882, an. II, sem. I, nr. 1, p. 22).

15) „Atunci numai femeia va fi în adevăr emancipată cînd bărbații vor fi educați așa fel că vor privi pe femeie ca om, egală lor, puțin avea aceleași calități și aceleași defecte ca și ei. Iar femeile educate așa fel în cît să înțeleagă că rolul lor în societate nu e pentru a servi capriciul bărbătesc, ca mașină de muncă sau ca ornament, dar că

Importanța și spațiul larg pe care îl acordă S. Nădejde problemei emancipării intelectuale a femeii, se explică și prin opoziția înversunată pe care o întâmpina această problemă în cercurile reacționare ale vremii. Argumentul suprem, invocat de antifemiști, era acela al pretenșelor deficiențe naturale ale femeii. În acea etapă de dezvoltare a științei, unii fiziologi, ca M. G. Delaunay, stabilind un raport direct între gradul și calitatea inteligenței și greutatea creierului, susțineau că femeia este inferioară bărbatului ca inteligență, deoarece creierul său este mai ușor¹⁶⁾. Datele lui Delaunay sînt utilizate de Titu Maiorescu, în conferința „Darvinismul în progresul intelectual”¹⁷⁾, ca argumente împotriva acordării dreptului de vot femeilor. Chiar și unii socialiști vedeau o indiferență condamnată față de înapoierea intelectuală a femeii. Așa, de pildă, socialistul englez Belfort Bax, în articolul „Indumnezeirea femeilor”¹⁸⁾, accepta toate teoriile ce ilustrau inferioritatea femeii și arăta, în plus, că prin unele însușiri, ca marea rezistență la durerile fizice, femeia este mai primitivă decît bărbatul și, deci, pe o treaptă inferioară a evoluției omului.

Tuturor acestora — și altora mai puțin cunoscuți — le răspunde S. Nădejde în paginile „Contemporanului”. Din punct de vedere teoretic, argumentele opuse emancipării nu puteau să reziste unei critici serioase. Criteriul simplist al măsurării inteligenței prin volumul creierului era combătut, de pe atunci, de unii oameni de știință, iar doctorul Manouvrier arătase, oricum, că raportat la greutatea corpului, creierul femeii este tot așa de greu ca al bărbatului. Dușmanii emancipării nu erau numai acești teoreticieni retrograzi, care încercau să justifice asuprirea prin „inferioritatea” celui asuprit; ci străvechea desconsiderare a femeii, prejudecățile și conveniențele sociale, contrariate de exigențele egalitare ale feminismului. De aceea, în expunerea de motive pentru acordarea drepturilor femeii, era nevoie să se susțină cu tărie că femeia este la fel de înzestrată ca și bărbatul. De aceea, S. Nădejde revine mereu asupra acestei probleme și, înțelegînd să facă operă de propagandă, nu se teme să repete lucruri adesea spuse. Dimpotrivă, culegînd date statistice, exemple numeroase, mărturiile ale unor oameni de știință valoroși sau ultimele noutăți ale științei, ea combate fără răgaz pe adversari, chiar și după ce unii din aceștia părăsiseră de mult terenul de luptă.

ele ca și bărbații, avînd și bucurîndu-se de aceleași drepturi, sînt datoare a lucra pentru fericirea întregii societăți, pentru acest înalt ideal al omenirii”. (*Ibidem*, 1881, an. I, sem. I, nr. 11, p. 369).

16) V. art. *Despre egalitatea și neegalitatea celor două sexe*, *Ibidem*, 1881, an. I, sem. I, nr. 9, p. 295—300.

17) „...Dacă în trecut vom deschide aici chestiunea emancipării femeii, noi observăm atît numai, că ideea, cu toată frumusețea ei teoretică, în starea de azi a lucrurilor, este precipitată și...cam nerealizabilă. Cum am putea în adevăr să încredințăm soarta popoarelor pe mîna unor ființe a căror capacitate craniană e cu 10 la sută mai mică?... Abia ajung astăzi creierii cei mai bine dezvoltați pentru a putea conduce o națiune pe calea progresului și a prosperității materiale”. (*Ibidem*, 1882, an. I, sem. II, nr. 23, p. 875).

18) *Ibidem*, 1889, an. VII, sem. I, nr. 1, p. 49—65.

Utilitatea și actualitatea, în epocă, a polemicilor Sofiei Nădejde nu pot fi contestate. Probante sînt, în această privință, atacurile nenumărate ale presei reactionare, ca și campaniile profeministe din ziarele și periodicele înaintate, care toate citează și se sprijină pe argumentele „Contemporanului”¹⁹⁾.

Sofia Nădejde nu se mulțumește numai să combată pe adversarii emancipării femeii, ci prezintă — în mare parte după lucrarea *Subjugarea femeilor* a lui J. Stuart Mill — tabloul binefacerilor pe care le-ar dobîndi societatea din instaurarea regimului egalității culturale a celor două sexe.

În primul rînd, prin emanciparea intelectuală a femeii ar fi satisfăcut principiul etern al „justiției”; s-ar da, apoi, societății o sumă de inteligențe pe care azi le pierde, încît „numărul oamenilor de știință și al tuturor celor capabili de a face fericirea omenirii ar fi îndoit”²⁰⁾; s-ar ridica de asemenea nivelul moral și intelectual al femeii și, prin aceasta, influența ei în familie va fi mai eficientă; în sfîrșit, femeile ar căpăta libertatea, cerință imperioasă a naturii omenеști.

La argumentele inspirate de J. Stuart Mill, autoarea aduce și o însemnată contribuție personală. Prin cultură, femeile din clasele de mijloc ar putea să-și creeze, ca și femeile din popor, o situație economică independentă²¹⁾.

În această etapă, S. Nădejde tratează doar tangențial problema participării femeii la producția socială, ca argument în plus — așa cum s-a văzut — în favoarea emancipării intelectuale. Ea sesizează, însă, în chip realist împovărarea care rezultă pentru femeie din cumularea muncii sociale cu cea domestică dar mai ales cu maternitatea. Soluția înaintată pe care o propune — întreținerea femeii-mamă și a copilului de către societate²²⁾ — dovedește că ea înțelegea pe deplin funcția socială a maternității.

În dependență tot de emanciparea culturală a femeii este tratată și problema emancipării femeii de sub autoritatea maritală. În definiția pe care o dă căsătoriei, S. Nădejde dezvăluie caracterul mercantil care stigmatizează relațiile familiale burgheze²³⁾. Încheiată pe o bază mes-

19) V. Dacia viitoare, 1883, an. I, nr. 2, p. 24-27 și Școala nouă, 1889, an. I, nr. 3-4, p. 43-46, 52-56.

20) Contemporanul 1882, an. II, sem. I, nr. 11, p. 415.

21) „Femeile au suferit și sufăr încă mult din pricina stării lor economice și sociale. Și e foarte la locul ei ținerea femeilor de a învăța și prin urmare de a putea și ele fi neatrînate, atît economic cît și intelectual, în sfîrșit, de a putea și ele gîndi și face cum le va plăcea. Mai cu seamă starea femeilor din clasele de mijloc e foarte grea; adesea ele trebuie să sufere de la bărbați mai mult decît femeia din popor, căci aceasta, la nevoie, îl lasă în cît l-a găsit și merge la slujbă”. (*Ibidem*, 1883, an. III, sem. I, nr. 8, p. 313).

22) *Așadar, pentru ca orice femeie să fie material independentă de bărbat, ar trebui ca... în timpul cît va fi însărcinată și va avea copii societatea să-i recunoască aceasta ca o muncă și încă din cele mai grele, pentru care trebuie de asemenea să i se dea tot ce are trebuință atît ea cît și copiii.* (*Ibidem*, 1883, an. II, sem. II, nr. 13, p. 511, sublinierea în text).

23) „Ce e căsătoria și ce ar trebui să fie? Ceea ce este e trist, mîrșav și de rîs sau mai bine un mezat de femei și bărbați, unde cel ce dă mai mult e cumpărător”. (*Ibidem*, 1882, an. I, sem. II, nr. 17, p. 626).

chină, sub presiunea părinților și fără un atașament veritabil al partenerilor, căsătoria burgheză este principala cauză a depravării care domnește în societatea capitalistă.

Căsătoria demnă de acest nume trebuie să fie purificată de interese bănești și să se întemeieze numai pe înclinație și atașament reciproc. Un pas însemnat spre înfăptuirea acesteia se realizează prin „căsătoria liberă”. Fără a insista asupra teoriei „căsătoriei libere” — evident anarhistă ca proveniență — care fusese amplu dezbătută în paginile „Contemporanului” de Const. Mille²⁴⁾, S. Nădejde împărtășește părerea unanim admisă de revistă și, implicit, argumentele apărătorului ei. Fiind descătușată de îngrădirile legilor burgheze și ale religiei, cât și de autoritatea părinților, „căsătoria liberă” oferă cele mai multe garanții pentru o uniune bazată pe libertate, egalitate și dragoste. Egalitatea femeii cu bărbatul în căsnicie rezultă, însă, în primul rînd, nu din independența economică a femeii, ci din egalitatea culturală a ambilor soți :

„Cît de fericită ar fi căsătoria între două persoane instruite, cu aceleași idei și cu aceleași credințe, egale în toată puterea cuvîntului ! Susțin chiar cu cea mai mare încredere că acesta e idealul căsniciei”²⁵⁾.

Se poate observa din cele arătate mai sus, că în prima etapă de activitate la „Contemporanul”, Sofia Nădejde are o concepție dominant idealistă, expresie a unui socialism „romantic”, conciliator. Regenerarea morală și intelectuală a societății apare drept condiția majoră a emancipării femeii, iar soarta ei este legată de lupta pentru „fericirea omenirii”. De aici completa detașare a problemei femeii de evoluția economică a societății și indiferentismul politic.

Caracteristic, pentru această etapă, este și faptul că S. Nădejde concepe mișcarea de emancipare nu numai ca o mișcare de revendicări, ci, în primul rînd, ca o școală de educație socială, care urmărește să trezească pe femei la conștiința stării lor de asuprire, să dezvolte sentimentul de răspundere și de demnitate personală în conștiința femeii.

Extinderea problemei de emancipare la femeia din popor, proletară sau țărăncă, critica poziției de clasă a mișcării burgheze de emancipare, a instituțiilor și moravurilor burgheze și încrederea neștirbită în progresul social, sînt elementele care anunță poziția ulterioară a Sofiei Nădejde.

Cea de a doua etapă a activității ei la „Contemporanul” este etapa clarificării ideologice, a reluării și revizuirii, în lumina științei marxiste, a tezelor mai însemnate ale problemei femeii.

Programul mișcării este acum complet formulat și cu ierarhizarea cea mai potrivită a revendicărilor. „Noi voim emanciparea economică și politică, voim ca femeia să nu mai atîrne de bărbat, voim ca educația să fie deopotrivă, voim aceleași drepturi și datorii echivalente”²⁶⁾.

24) *Ibidem*, 1881—1882, an. II, sem. I — II, nr. 10—12, 14—15, p. 361—364, 401—405, 472—479, 521—526, 577—579.

25) *Ibidem*, 1882, an. II, sem. I, nr. 12, p. 457.

26) *Ibidem*, 1889, an. VII, sem. I, nr. 2, p. 133.

Folosind interpretarea materialistă dată de Engels în *Originea familiei*²⁷⁾ și studiul asupra originii familiei al lui Paul Lafargue, tradus și publicat în „Contemporanul”²⁸⁾, S. Nădejde prezintă istoricul stării femeii în decursul veacurilor. Ea indică premisele create de dezvoltarea forțelor de producție capitaliste și calea de rezolvare a problemei femeii.

Aservirea femeii, ni se arată, coincide cu acea etapă preistorică în care, o dată cu dezvoltarea uneltelor de producție, apare proprietatea privată. Patriarhatul, care din cauze economice, a succedat matriarhatului, pune capăt hegemoniei femeii și o reduce la starea de aservire. Această situație s-a perpetuat până în societatea contemporană.

Dacă subordonarea femeii survine într-o anumită etapă de dezvoltare a societății, ca efect al apariției proprietății private, urmează că tot schimbarea modului de producție, prin înlăturarea proprietății private, va aduce și eliberarea ei. Independența economică a femeii în familie, prima treaptă a eliberării, se produce chiar în orînduirea capitalistă.

„Din pricina organizării producției de azi, capitalurile se grămădesc în mina citorva oameni, majoritatea calicește; din pricina acestei calicii numărul căsătoriilor e din ce în ce mai mic, prin urmare o mulțime de femei rămîn fără mijloace de trai; aceasta le împinge la fabrici și funcții, prin aceasta intră și ele în rîndul proletarilor. Mult-puțin, dar cîștigă și ele, și de aceea bărbatul nu le mai poate stăpîni ca înainte cînd stăteau acasă și așteptau să se îndure bărbatul să le dea hrană și îmbrăcăminte. Stăpînirea bărbaților se șterge încet, încet, și asupra amîndorura se întind cîngile cu mii de ghiare ale capitalului, împotriva acestuia siliți vor fi să lupte împreună”²⁹⁾.

Acest pasaj, identic în conținutul de idei cu acela care încheie și ultimul articol la „Contemporanul”³⁰⁾ consacrat de S. Nădejde problemei emancipării femeii, cuprinde esența învățăturii marxiste în această problemă. Noua concepție unitară, armonioasă, nu lasă loc liber să se strecoare nici una din vechile alunecări idealiste, prezente în ideologia ei pînă în 1885. Ea revine, astfel, asupra interpretării idealiste a rolului dezvoltării culturale a societății în rezolvarea problemei femeii:

„Se înțelege că în timpurile din urmă știința și cultura au lucrat mult la ridicarea stării femeii. Însă numai evoluția economică o va emancipa cu desăvîrșire”³¹⁾.

Realizarea căsătoriei noi, bazată pe egalitatea deplină a soților, nu mai apare Sofiei Nădejde posibilă în cadrul societății capitaliste, nici prin ridicarea culturală a femeii, nici prin „căsătoria liberă”:

„.....Atunci va domni adevărata căsătorie morală, întemeiată pe dra-

27) *Ibidem*, 1885, an. IV, sem. II, nr. 17—24, p. 641—651, 688—696, 771—732, 806—812, 841—861, 899—932.

28) *Ibidem*, 1883, an. V, sem. I, nr. 2—3, p. 122—139, 207—221; an. V (1887), sem. II, nr. 12, p. 512—522; 1887, an. VI, sem. I, nr. 1—2, p. 1—17, 123—138.

29) *Ibidem*, 1886, an. V, sem. I, nr. 1, p. 25.

30) *Ibidem*, 1889, an. VII, sem. I, nr. 2, p. 135.

31) *Ibidem*, 1886, an. V, sem. I, nr. 3, p. 260.

goste, în locul celei de azi care este întemeiată pe interes bănesc, cînd nu va mai fi neegalitate de clase, cînd va pieri forma socială negustorească de acuma" ³²⁾).

În această perioadă a limpezirii ideologice, articolele Sofiei Nădejde sînt mult mai puține ca număr. După obositoarele incursiuni în diversele sisteme idealiste sau inconsecvent materialiste, ea devine adepta fermă a unei singure concepții, concepția marxistă, ce dădea pentru prima oară o explicație științifică problemei femeii. Articolele ei se resimt puternic de pe urma acestei influențe. Ele cîștigă în adîncime și în sobrietate și sînt străbătute de un spirit cu adevărat științific. Revolta morală, caracteristică vechii ei poziții, cedează locul protestului politic fățiș. Nu se mai întîlnesc formulări obscure; exploatarea, revoluția, socialismul sînt desemnate cu adevăratul lor nume.

Noua ținută, marxistă, a Sofiei Nădejde nu distonează în ansamblul revistei, după cum nici în prima fază poziția ei nu se singulariza de aceea a celorlalți colaboratori. Evoluția ei ideologică este, în linii generale, însăși evoluția „Contemporanului”.

Conversiunea la marxism a revistei ieșene are o singură explicație valabilă. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, după decenii de luptă, cu toată absența industriei mari și a unui proletariat prea viguros, mișcarea muncitorească din țara noastră începe să resimtă tot mai mult necesitatea unei clarificări de poziție. Concepțiile eclectice, general-umanitariste, care atenuau contradicțiile de clasă și slăbeau rezistența împotriva exploatării, sînt depășite spre mijlocul deceniului al 9-lea, cînd proletariatul din țara noastră aspiră să se organizeze într-un partid independent. Izvorul principal al acestor concepții, narodnicismul, se află și el în descompunere. Și în țara vecină ideile marxiste cîștigă teren, orientînd proletariatul rus spre lupta organizată. Marxismul, ca singura expresie teoretică a unei mișcări proletare independente, începe să se impună și în țara noastră, după ce de mult devenise dominant în mișcarea socialistă apuseană.

Dacă în alte domenii orientarea „Contemporanului” spre marxism este încă șovăielnică, în problema emancipării femeii poziția lui este hotărîită și fără rezerve. Sofia Nădejde se va menține pe aceeași poziție pînă în anul 1899, anul renegării mișcării muncitorești de către „generoși”, după care ideile sale pierd din limpezime, iar atitudinea sa din fermitate.

Articolele teoretice de propagandă în favoarea emancipării femeii, scrise de S. Nădejde la „Contemporanul”, răspundeau celui mai important deziderat programatic al revistei: educarea ideologică a păturilor mai instruite și, pe cît posibil, a unor mase largi. Sarcina transmiterii ideilor înaintate — cel puțin a unora dintre acestea — în mijlocul unor mase și mai largi de cititori, de a le face accesibile prin mijloacele proprii creației artistice și acelor foarte numeroși care nu aveau pregătirea necesară pentru a înțelege articolele teoretice, în ciuda preocupării

32) *Ibidem*, nr. 5, p. 474.

revistei de a scrie pe înțelesul tuturor, într-un cuvânt, sarcina de a face agitație în jurul problemelor teoretice și de a crea curente ample de simpatie față de anumite idei înaintate revine literaturii „Contemporanului”. Acest lucru ne permite să înțelegem cele două caracteristici fundamentale ale acestei literaturi: tendențiozitatea și nivelul ei de popularizare.

Scriitorii care colaborează la revista ieșeană sînt militanți prin concepție și temperament. Ei se declară, principial, împotriva teoriei junimiste a autonomiei esteticului și socotesc că literatura trebuie să fie operantă, să declanșeze anumite reacții în masele largi și să servească unei idei umanitare. Țelul ei final trebuie să fie remedierea relelor sociale și îmbunătățirea raporturilor dintre oameni. De aceea, chiar înainte de apariția primelor articole de critică literară ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, acești scriitori se apropie de principiile esteticii premarxiste revoluționare.

Dar, asemenea scriitorilor narodnici din Rusia de la mijlocul secolului al XIX-lea, a scriitorilor „mujiți” (*roturiers*) — după expresia lui Plehanov³³⁾ — ei manifestă o indiferență aproape totală față de compoziție și stil. Pasiunea narodnicilor pentru studiul moravurilor țărănimii și ale meșteșugarilor, tendința lor de a coborî în popor și de a trăi viața lui au dus la apariția a numeroase povestiri, scenete și eseuri scoase din viața celor umili. În aceste scrieri preocupările sociale și morale precumpăneau, în dauna realizării artistice.

Superioritatea conținutului de idei asupra execuției artistice și lipsa oricărui rafinament artistic caracterizează și literatura „Contemporanului”. În scrierile lor de suflu mic — nuvele, schițe, schițe-dramatice ori povestiri — însuflețite de un viguros spirit de revoltă, scriitorii de la revista ieșeană nu reușesc să clădească o lume viabilă, care să dovedească, prin însăși existența ei, justetea cauzei pe care o apărau. Lipsită de autentică valoare artistică și de forță reală, literatura „Contemporanului” nu a izbutit decît să schițeze o „direcție nouă” în literatura romînească.

Cititorul din acea vreme, și în special publicul larg căruia i se adresa această literatură, nu era, însă, atît de exigent ca cel din zilele noastre. El nu a rămas insensibil la elementele noi pe care incontestabil ea le introducea. Dezvăluirea contrastelor vieții sociale, a suferințelor poporului, vestejirea moravurilor destrămate ale claselor dominante nu puteau să nu trezească un sentiment de revoltă morală, și chiar socială, în masele mai largi de cititori. De aceea, ar fi greșit să se creadă că această literatură nu și-a atins, cel puțin în parte, scopul pentru care a fost creată.

Problema emancipării femeii exercită o atracție deosebită asupra scriitorilor care colaborează la „Contemporanul”. Ea îi atrage pentru că în general ei se orientează spre problemele sociale și pentru că ea oferă un domeniu puțin exploatat în literatura romînească. Mai mult decît atît, problema se impune aproape de la sine, ori de cîte ori ei

33) G. Plehanov, *L'art et la vie sociale*, Paris, 1949, Editions Sociales, p. 74.

zugrăvesc în scrierile lor iubirea dintre bărbat și femeie. În manifestările ei diverse, iubirea dă naștere la situații și conflicte care obligă pe scriitori să le analizeze și să le rezolve pe de o anumită poziție. Iubirea cu urmările ei, căsătoria, coruperea fetelor tinere, maternitatea — în cadrul sau în afara căsătoriei — sînt temele pe care ei le folosesc de preferință pentru a predica necesitatea emancipării femeii, de cele mai multe ori indirect, prin simpla dezvăluire a vieții sumbre a femeii în societatea contemporană, iar uneori direct — prin comentarii și intervenții ale autorului.

Fabulația este aleasă cu grijă pentru a pune în lumină suferințele care copleșesc femeia din cauza proastei funcționări a organismului social. Viața eroilor este prezentată, cel puțin după intenția scriitorilor, în momente de înaltă intensitate. Pe primul plan, criza individuală, povestea banală a unei tinere fete sărace, conflictul între naivitatea fetei și depravarea, egoismul violent al bărbatului. Criza individuală se profilează pe fondul crizei sociale. Pe planul al doilea — satira socială, tabloul moravurilor descompuse, nedreptatea socială. Demascarea viciilor mediului social servește autorilor, în primul rînd, pentru a explica lipsa de rezistență morală a eroinei, pentru a o absolvi, în fața cititorilor, de vinile ei aparente³⁴⁾. Exagerarea acestei tendințe duce uneori, ca în povestirea *Pruncuigașa*³⁵⁾ de C. Mille, la dezvoltarea temei contradictorii a ireponsabilității femeii, susținută tocmai de acei care, pledînd pentru emanciparea ei, trebuiau să o considere egală bărbatului și, deci, responsabilă.

Procedînd riguros „programatic”, beletristii de la „Contemporanul” vor prezenta, în genere, situația fetelor de condiție modestă sau mizeră, în dilemă indisolubilă, ca un impas între prostituția propriu-zisă și cea legalizată în fața stării civile, ca o tranzacție comercială oarecare. Pentru această din urmă alternativă optează unele fie premeditat, dintr-o mentalitate frivola, fruct al educației într-un anumit mediu familial și social, fie cu „concursul” părinților — dictat de nevoile materiale stringente. De pildă, Ana, din schița lui V. G. Morțun, *Ștefan Hudici*³⁶⁾.

Dar femeile acestea nu au în genere tăria de caracter de a fi consecvente tîrgului încheiat, care, ca orice tîrg făcut de nevoie, comportă avantaje, dar, mai ales, dezavantaje. Ne-am aștepta ca, la o astfel de educație și mentalitate, trezirea la realitate a eroinelor să se tra-

34) Tipică este următoarea explicație pe care ne-o dă Zoe, eroina din povestirea cu același nume de C. Mille:

„Săracă, în casa părintească niciodată nu am fost sătui; cu toții munceam din greu și foamea, frigul, zdrențele erau plata noastră.

Alătura vedeam că e lux, că totul merge din ușor, vedeam că nimeni nu muncește și toți sînt fericiți...

Tata murise. Un frate mai mare, sprijinul nostru, fu luat la oaste și noi muream de foame. Glasul necesității mă ademenea; vorbele tinerilor ce-mi făgăduiau fericirea și raiul în amor mă ademeneau. Ei îmi promiteau scăparea mamei, ei scăpau familia mea⁶⁶⁾. (Contemporanul, 1881, an. I, sem. I, nr. 1, p. 28).

35) *Ibidem*, nr. 6, p. 145—155.

36) *Ibidem*, 1885, an. IV, sem. I, nr. 5, p. 161—178,

ducă printr-o consecvență necesară : adulterul. Autorii, însă, care nu pierd din vedere că militează pentru cauza femeii, recurg la efecte brutale, melodramatice. Este aici, ca și în idealizarea naivă a femeii (a se vedea, între altele *Mărioara*³⁷) și *Zoe*³⁸) de S. Nădejde și, respectiv, C. Mille, schițe în care profiturile feminine sînt simple abstracțiuni ale desăvîrșirii), un reflex supărător al aceluși cult al femeii, practicat de mai toată literatura romantică și preluat, o dată cu denaturările, de melodrama boulevardieră pe care o recunoaștem adesea în literatura „Contemporanului”. Prin aceasta, însăși teza devine facilă și destul de depărtată de ceea ce estetica literară premarxistă numea tendință. Schematismul tipurilor și al conflictelor duce la degenerarea ridicolă a feminismului în atitudine antimascălină. Așa se ajunge în paginile „Contemporanului” la tipurile masculine teratologice de felul lui Vasiliică Topor (schița *Sălbatecu*³⁹) de Șt. Basarabeanu), acel hiper-sadici boier care ucide nu numai pe fata care-i rezistă, ci și pe logodnicul care o apără și chiar pe toți participanții la logodnă.

Această schemă simplistă, în care femeia tronează de la mari înălțimi morale, iar bărbatul e opusul ei, taie creditul acestei literaturi într-o lume mai înaintată intelectualicește.

Slăbiciunea a fost remarcată și de contemporani, dintre care, unii, adversari ideologici ai revistei, au încercat să o exploateze. În apărarea revistei se ridică C. Dobrogeanu-Gherea, cu articolul *Direcțiunea „Contemporanului”*⁴⁰), unde pe de o parte ia atitudine împotriva convenționalismului în literatură, iar pe de altă parte răspunde atacurilor lui I. N. Roman, îndreptate *In contra direcțiunii literare de la „Contemporanul”*. Gherea recunoaște atonia artistică a literaturii de acest fel, pe care o ridiculizase și în articolul *Di. Brociner ca descriitor al vieții țărănești*⁴¹), dar în același timp pune în lumină noutatea și caracterul progresist, profund umanitar al conținutului ideologic al literaturii „Contemporanului”.

În problema care ne preocupă, Gherea afirma cu destul optimism că : „Emanciparea femeii în adevăr iese din piesa lui Morțun ca un lucru ce nu poate fi înlăturat. Și e foarte natural. Emanciparea femeii, fiind o necesitate a vieții reale, firește că va ieși din fiecare lucrare ce va atinge viața femeii și va înfățișa totodată o părticică din viața reală !”⁴²).

În lipsa evidenței pe plan artistic a cauzelor adevărate ale înapoierii și înrobirii femeii, tot Gherea este acela care le dă cea mai potrivită formulare teoretică : „Nu e Ana de vină, ci ticăloasa stare a femeii în societatea de astăzi, creșterea ei proastă, atîrnarea ei de alții și mai ales atîrnarea economică”⁴³).

37) *Ibidem*, 1888, an. VI, sem. I, nr. 12, p. 481—508.

38) *Ibidem*, 1881, an. I, sem. I, nr. 1, p. 21—32.

39) *Ibidem*, 1885, an. IV, sem. I, nr. 8—9, p. 298—305.

40) *Ibidem*, 1888, an. VI, sem. I, nr. 5, p. 400—417.

41) *Ibidem*, 1885, an. IV, sem. II, nr. 15, p. 577—587.

42) *Ibidem*, 1888, an. VI, sem. I, nr. 5, p. 413.

43) *Ibidem*.

Ca urmare, probabil, a acestei intervenții și ca rezultat firesc al unei evoluții în bine a scriitorilor, se observă o apropiere a literaturii „Contemporanului” de realismul critic, apropiere care se reflectă în extinderea tematicii și a sectoarelor de investigație socială și psihologică. Deși pare paradoxal, totuși trebuie să spunem că abia cu această nouă orientare literatura „Contemporanului” se mai apropie de realismul critic. Paradoxul, de fapt, stă în necesitatea recunoașterii că această apropiere e un câștig.

Conștiința scriitorilor pare a se îmbogăți, fie cu „descoperirea” adevărului general omenesc că este suficientă lipsa atașamentului între soți pentru ca nefericirea să fie prezentă (Vezi, *Un Sfârșit* ⁴⁴) de S. Nădejde), fie cu sevizarea celor două extreme: mizeria ca generatoare a imoralității prin constrângere, și bogăția ca sursă a descompunerii morale, prin incurie. Militantismul politic al „Contemporanului” își găsește în acest domeniu o nouă expresie în planul artei, mai elocventă decât declarația. Imoralitatea familiei burgheze, cu precădere a femeii, născută din absența grijilor materiale, este o trăsătură de antiteză larg folosită de literatura „Contemporanului”. Figura Aristiței, din schița *Căpitanul Stănilescu* ⁴⁵), de S. Nădejde, este concludentă în această privință, cu observația necesară că, trecînd de la simpla bunăstare la opulență, o face cu același preț — al prostituției — cu care femeia săracă de mai înainte înțelegea să treacă în starea pe care Aristița o părăsește din dispreț. Ar putea fi, la urma urmei, aceiași femeie, evoluată cu treptele sociale pe care le ridică. Pornită de la un compromis al constrîngerii, conștiința omului se alterează în raport direct cu cuantumul bunurilor materiale care-i revin pe nemuncite.

Antiteza între imoralitatea din constrîngere la femeia săracă sau de mijloc și imoralitatea nemotivată la femeia burgheză implică — și acesta e unul din marile merite ale „Contemporanului” — restructurarea noțiunilor de moralitate și imoralitate.

Cea mai ilustrativă bucată literară, în acest sens, este *Zulnia Hîncu* ⁴⁶) de V. G. Morțun — o șarjă cu liniile îngroșate peste limitele caricaturii — unde toate personajele sînt chintesențe de imoralitate, cu excepția logodnicului de rezervă, la care această chintesență pare a fi de naivitate și de obtuzie grotescă (poate și datorită contrastului).

Viziunea scriitorilor asupra satelor, deși departe de idilismul semnătorist, nu ajunge totuși la veracitatea realismului critic, plutînd încă într-un amlism tematic. În general, se atacă temele pe care „Contemporanul” le discută și teoretic, cum este, de pildă, tema obscurantismului (superstiții, prejudecăți de tot felul, „medicină” empirică practică de babe etc.), împotriva căruia el a dus o luptă necruțătoare. S. Nădejde, în special, se străduiește în scrierile ei să combată înapoierea intelectuală și conservatorismul femeii de la țară, care are ca fond o mizerie materială acută, căreia și Șt. Basarabeanu a încercat

44) *Ibidem*, 1886, an. V, sem. I, nr. 2, p. 97—107.

45) *Ibidem*, 1887, an. VI, sem. II, nr. 9, p. 196—219.

46) *Ibidem*, 1891, an. VII, sem. II, nr. 11—12, p. 385—419, 484—513.

să-i dea o imagine realistă în literatura localizată la viața satelor de pescari.

Eroii încep să ciștigue în autenticitate, devenind mai complecși și mai viabili. Ne putem servi spre exemplificare tot de Șt. Basarabeanu care, în special în *Spirca*⁴⁷⁾, reprezintă pe această linie un pas înainte.

Un ideal nou de femeie începe să se schițeze în paginile „Contemporanului”. Această femeie e voluntară și dornică de o viață a ei independentă, cu o rațiune mai înaltă (*Peștorii*⁴⁸⁾, nesemnată, dar aparținând evident Sofiei Nădejde), preocupată de probleme sociale, pasionată pentru studiu și în căutarea unui ideal superior de viață (*Extazuri. Amănunte din viața oamenilor noi*⁴⁹⁾ de Șt. Basarabeanu). Literatura rusă, de la Turgheniev la Cernișevski, își are partea ei prețioasă de contribuție în concepția acestui nou tip de femeie, căruia Gherea, în notița biografică consacrată lui Turgheniev⁵⁰⁾, îi dă o largă popularitate.

În timpul celor 10 ani de apariție, „Contemporanul” a întreținut cu stăruință un climat favorabil încetățenirii unor idei înaintate despre emanciparea femeii și despre rolul ei în viața socială. Aceste idei, transpuse în arta literară, nu întotdeauna cu reușită, sint, totuși idei revoluționare și străbat cu un suflu cald de umanitarism, de simpatie față de femeia asuprită și de ură împotriva proastei orînduiri a societății, întreaga literatură a acestei reviste.

ЛИТЕРАТУРА О ЭМАНСИПАЦИИ ЖЕНЩИНЫ В ЖУРНАЛЕ „КОНТЕМПОРАНУЛ”. СОФИЯ НЭДЕЖДЕ

Краткое содержание

Буржуазно-демократическая революция 1848 года затронула впервые в нашей стране—вопрос о эмансипации женщины, который во второй половине XIX в., в период буржуазных реформ, вылился в слабое движение за эмансипацию в духе западного буржуазного феминизма.

София Нэежде была страстной защитницей прав женщин. Пользуясь широкой поддержкой со стороны всех сотрудников, она развернула в журнале „Контемпоранул” удивительную по своему размаху литературную и главным образом, научно-пропагандистскую деятельность.

Первый этап её деятельности, с момента появления журнала, т. е. с 1881 года и до 1885 года, является переходным, идеалистическим. Решающим фактором, в деле освобождения женщины считается нравственное и умственное усовершенствование общества, а сама борьба за эмансипацию включается в борьбу за туманно-романтическое „человеческое благо“.

47) *Ibidem*, 1887, nr. 1—2, an. VI, sem. I, 1887, p. 20—50, 97—122.

48) *Ibidem*, 1832, nr. 24, an. I, sem. II, p. 932—940.

49) *Ibidem*, 1884, nr. 3, an. IV, sem. I, p. 81—90.

50) *Ibidem*, nr. 23—24, an. IV, sem. 2, p. 888—898.

Следует отметить постепенное приближение Софии Надежде к марксистским позициям. Особенно плодотворным, с точки зрения идеологической, оказалось влияние на нее труда Фр. Энгельса „Происхождение семьи, частной собственности и государства“ а также и влияние Доброджану-Гери.

Второй этап деятельности С. Надежде в журнале „Контемпоранул“ является этапом идейного становления, безоговорочного применения принципов материализма в решении женского вопроса. Статьи написанные ею в этот период отличаются от предыдущих более глубоким содержанием. Они вносят в общее направление журнала подлинно-марксистскую ноту.

Её деятельность как защитницы принципов эмансипации женщины остается самым значительным, и едва ли не единственным проявлением борьбы журнала „Контемпоранул“ в этом направлении. Писатели сотрудничавшие в леском журнале, в своих повестях, рассказах, драматических сценках, в критических статьях энергично вели кампанию за повышение нравственного и культурного уровня женщины в нашей стране и стремились поддержать интерес к теоретическим вопросам эмансипации.

Тематику этой литературы составляли вопросы эмансипации женщины, описание её тяжелой жизни в буржуазно-помещичьем обществе.

Литература журнала „Контемпоранул“ связанная с темой эмансипации, несмотря на её сравнительно низкое художественное значение, является ценной — как это указывает Геря — благодаря её гуманности. Она способствовала вовлечению румынской женщины в общественную деятельность, помогла ей выйти из узкого индивидуального круга домашней жизни.

За десять лет своего существования (1881-1891) „Контемпоранул“ неустанно стремился поддержать благоприятную атмосферу для внедрения передовых идей о эмансипации женщины и о её роли в социалистическом движении Румынии.

LE PROBLÈME DE LA FEMME DANS LA LITTÉRATURE DU PÉRIODIQUE SOCIALISTE „CONTEMPORANUL“ (LE CONTEMPORAIN) : SOFIA NĂDEJDE

R é s u m é

Le révolution bourgeoise-démocratique de 1848 a agité pour la première fois chez nous l'idée de l'émancipation de la femme. Reprise, durant la période des réformes bourgeoises, au milieu du siècle dernier, cette idée avait donné naissance à un mouvement timide d'émancipation, dans l'esprit du féminisme bourgeois occidental.

Le passage du féminisme bourgeois au mouvement prolétaire de libération de la femme, initié par le cercle socialiste de Jassy, a été poussé jusqu'à la conception du socialisme scientifique par la revue „Contemporanul“.

Sofia Nădejde a défendu passionnément les droits de la femme dans les pages du „Contemporanul“. Ses sources d'inspiration, qui reflètent la position et l'évolution idéologique de cette revue, nous per-

mettent de distinguer deux étapes dans la présentation du problème de la femme. La première, de 1881 à 1885, est une étape de transition, où l'on attend la libération de la femme du perfectionnement moral et intellectuel de la société, et la lutte d'émancipation est intégrée romantiquement dans la lutte pour „le bien de l'humanité“.

L'orientation idéologique produite par l'ouvrage de Fr. Engels, *L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'état*, ainsi que l'influence directe de C. Dobrogeanu-Gherea ont déterminé - les circonstances historiques aidant - l'évolution de S. Nădejde vers le marxisme. C'est pourquoi la deuxième étape de son activité à cette revue, fruit d'un procès de clarification idéologique, est marquée par l'adoption sans réserves des principes matérialistes dans l'interprétation du problème de la femme. Peu nombreux, ses articles écrits dans cette période gagnent en profondeur et apportent dans l'ensemble idéologique du „Contemporanul“ une des notes les plus authentiquement marxistes.

Les écrivains qui collaborent à la revue de Jassy, dans des ouvrages de courte haleine, engagent, eux aussi, une vaste campagne pour le relèvement moral et culturel de la femme.

Le thème de cette littérature c'est l'émancipation de la femme, la mise à nu de sa vie sombre dans la société du temps. Le sujet en est le plus souvent conventionnel, le conflit schématique, réduit presque exclusivement à la lutte entre deux principes; les situations y apparaissent mélodramatiques, et les personnages effacés, réduits à de simples abstractions morales.

Ce genre de littérature conventionnelle et artificielle a été ridiculisé par C. Dobrogeanu-Gherea dans les pages même du „Contemporanul“. Il soutenait que la littérature „exagérément romantique“, loin de conduire le lecteur à l'impératif de l'émancipation de la femme, lui suggérerait tout au plus, l'idée de la nécessité de libérer la femme idéale, supérieure. Les indications fournies par Gherea, comme l'évolution même des écrivains, les déterminent à se dégager en partie du caractère artificiel de la littérature féministe bourgeoise et à s'acheminer vers le réalisme.

La littérature du „Contemporanul“, concentrée autour du problème de l'émancipation de la femme, sans être réalisée artistiquement, a de la valeur par son humanitarisme. Elle a contribué, comme toute l'activité de la revue sur ce terrain, à orienter la femme roumaine vers l'activité sociale et lui a aidé à s'élever au-dessus de la mentalité étroite individualiste de la vie domestique.

INDEX ALFABETIC

al lucrărilor publicate în revista Academiei R. P. R. Filiala Iași „Studii și cercetări științifice“ seria Filologie, anul VIII (1957), fasc. 1—2

	<u>Pag.</u>
1. ANGELESCU C. C. — Procesul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu pentru nuvela „Duduca Mamuca“ (1863)	265
2. ARVINTE V. — Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului	1
3. BĂGDASAR N. — Concepția istorică a lui Mihail Kogălniceanu	239
4. BOTEZ V. și POP L. — Literatura pentru emanciparea femeii la „Contemporanul“ : Sofia Nădejde	293
5. DIMA AL. — Preocupări de teorie literară la V. A. Urechia	187
6. LĂZĂRESCU I. — Științele naturii la „România literară“ (1855).	199
7. POPA N. I. — Costache Negruzzi, traducător	209

E R A T Ă

<i>Pag.</i>	<i>Rîndul</i>	<i>În loc de</i>	<i>Se va citi</i>	<i>Greșeala</i>
228	— 17	lucruri	locuri	tipografiei
232	— 7	contribuția	contribuție	redacției
280	+ 20	nu se afla	nu se află	„
295	— 21	Lombroso	Lombroso	autorului
309	— 12	Le révolution	La révolution	redacției
310	— 12	l'émancipation	l'émancipation	„